

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

İSLAM TOPLUMUNDA EMEK VE SERMAYE

Tufan SARITAŞ
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Abdülkadir İLGEN

BİLECİK, 2013

Ref. No: 10002083

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

“İSLAM TOPLUMUNDA EMEK VE SERMAYE”

Tufan SARITAŞ
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Abdülkadir İLGEN

BİLECİK, 2013

Ref. No: 10002083

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
JÜRİ ONAY FORMU

03/06 /2013

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
.....15.05.2013.....tarih ve99/1..... sayılı kararıyla oluşturulan jüri
tarafından 03.06. 2013 tarihinde Tez Savunma Sınavı yapılan Tufan Sarıtaş'ın "İslam Toplumunda Emek
ve Sermaye" konulu tez çalışması İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul
edilmiştir.

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI): Doç. Dr. Abdülkadir İLGEN

ÜYE : Yrd. Doç Dr. İsmail Hakkı İŞCAN

ÜYE : Doç. Dr. Hüseyin SADOĞLU

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../.....
tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

TEŐEKKÖR

Kendisini tanımakla İktisat tarihi alanında çalışmamın yerinde olacağına inandığım, bana bu alanı sevdiren ve destek olan değerli Danışman Hocam Doç. Dr. Abdölkadir İlgem'e; yazdığım metinleri hırpalarken beni dehşete döşürmekle birlikte, bilgi ve tecröbesinden de istifade ettiğim sevgili Ekrem Saltık'a; maddi manevi varlıklarını benden esirgemeyen Aileme ve döşüncesine danıştığım herkese teőekkörlerimi sunuyorum.

Tufan SARITAŞ
Eskişehir, Nisan 2013

ÖZET

“İslam Toplumunda Emek ve Sermaye”

Tufan SARITAŞ

İslam, bilindiği üzere bin dört yüz yıldan fazla bir zamandır dünyanın farklı farklı birçok coğrafyasında kendisine tabi milyarlarca insanın benimsemiş olduğu semavi bir dindir. Sistem olarak ibadetleri, yasakları, meşru şeyleri, mübadeleyi, insan ilişkilerini, devletler hukukunu vb. birçok alanı düzenleyen bir takım prensiplere sahiptir. Dolayısıyla ekonomik hayatı kapsayan yaptırımlarıyla bu denli geniş bir insan kitlesini, yaklaşık bin beş yüz yıl gibi büyük bir zaman zarfında etkileyen bir dinin, paradigmatik yapısını anlamak; tarihsel, sosyolojik ve iktisadi açıdan önem arz etmektedir. İşte bu çalışmada mezkur arzu ve ihtiyaçtan kaynaklı olarak İslam’ın ekonomiyle ilgili hükümlerinin, yine ekonomik hayatın iki önemli yapı taşı olan emek ve sermaye olgularıyla ilişkisi incelenmiştir.

Emek ve sermaye konuları incelenmeye başlanmadan önce İslam’ın ekonomik hayatla ilgili bir takım prensipleri açıklanmış, konuyla ilgili çalışmalardan örnekler verilmiş ve diğer ekonomik sistemlerle arasındaki farklar kritiğe tabi tutulmuştur. Daha sonra ise İslam’ın emek ve sermayeyle ilişkili önemli hükümleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmış, modern zamanda bu pratiklerin uygulanış şekillerinden örnekler sunulmuştur. Bu çalışmada konu ile ilgili genel olarak kabul görmüş İslami prensipler ve uygulamalar, Kur’an ve Hadis gibi ana kaynaklardaki varlıklarıyla sadece nakledilmeye çalışılmış; ayıca bunlar hakkında mutlak olarak ispat etme ve delil gösterme yoluna gidilmemiştir.

Anahtar Kelimeler

İslam Ekonomisi, İslam ve İktisat, İslam’da Emek, İslam’da Sermaye.

ABSTRACT

“Labour and Capital In Islamic Society”

Tufan SARITAŞ

As is known, Islam is a celestial religion which millards of people adopt all over the world over 1400 years. It has some kind of principles which organize systematically many fields like: prayers, bans, rightful things, interchange, human relations, and law of nations. Thus it is important from the point of history, sociology and economics that, understanding a religions paradigmatic structure which affected large mass of people with its enforcements involving economic life for 1500 years. In this study,as it is mentioned above, it is examined the two keystone of economic life labour and capital related to islam’s economic provision.

Before examining the subjects labour and capital,a few principles related to islam’s economic life are explained, examples are given about other studies and the differences between other economic systems are criticised and later it is tried to give information about red-ink entry’s of islam’s labour and capital, also it is given examples of applications of these practices.In this study,the basic sources like Quran and hadith are tried to transplate with their purified forms and moreover; tried to prove and call evidence about these subjects.

Key Words

Islamic economy, Islam and economy, Labour in Islam, Capital in Islam

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	ix

BİRİNCİ BÖLÜM İSLAM VE İKTİSAT

1.1. BİLGİ VE İNANÇ	11
1.2. İSLAM'DA İKTİSAT KAVRAMI VE EKONOMİ ANLAYIŞI	14
1.2.1. İslam'ın Maddeye Bakışı ve İktisat	18
1.2.2. İslam'ın Düsturları Çerçevesinde Ekonomik Refah	19
1.2.3. İslam'da Kardeşlik Vurgusu ve Sosyo-Ekonomik Adalet	24
1.2.4. İslam ve İktisadi Kalkınma	30
1.2.5. Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam.....	37
1.2.5.1. Kapitalizm	38
1.2.5.2. Komünizm.....	41
1.2.5.3. İslam'a Göre Ekonomik Sistem.....	46
1.3. İSLAM VE BİLİM OLARAK İKTİSAT.....	50
1.3.1. İslam ve Oikonomia	50
1.3.2. İslam İktisadı.....	51
1.3.3. İslam İktisadının Kaynakları.....	53
1.3.3.1. Kitap.....	54
1.3.3.2. Sünnet.....	54
1.3.3.3. İcma.....	55
1.3.3.4. Kıyas	55
1.3.3.5. Örf ve Adet (Teamül).....	55
1.3.3.6. İstihsan	56
1.3.3.7. İstislah	56
1.3.3.8. İstishab	56
1.3.3.9. Mütakabiliyet (Karşılıklılık).....	57
1.3.3.10. Devletin Çıkardığı Mevzuat	57
1.3.3.11. Sahabe Kavli	57
1.3.3.12. İslam'dan Önceki Semavi Dinler	57
1.3.3.13. İçtihad	58
1.3.3.14. Tasavvuf ve Ahlak.....	58
1.3.3.15. Tarih.....	58

İÇİNDEKİLER (Devam)

1.3.4. İslam İktisadının Özellikleri	59
1.3.4.1. İlkecilik	59
1.3.4.2. Esneklik	59
1.3.4.3. Şahsiyetçilik ve Cemaatçılık	59
1.3.4.4. Hukuki Devletçilik ve Denetim	60
1.3.4.5. Sınıfsızlık	61
1.3.4.6. Adil Gelir Dağılımı	62
1.3.4.7. Emek ve Sermaye	62
1.3.4.8. Mülkiyet	63
1.3.4.9. Zekat ve Dayanışma	63
1.3.4.10. Cizye	64
1.3.4.11. İhtiyaç	64

İKİNCİ BÖLÜM İSLAM'DA EMEK

2.1. EMEK KAVRAMI	66
2.1.1. Emek ve Kesp	67
2.1.2. Emek ve Değer	68
2.1.3. Emek ve Üretim	70
2.1.4. Emek ve Özel Mülkiyet	71
2.1.5. Emek ve Sermaye	73
2.2. İŞÇİ – İŞVEREN İLİŞKİLERİ	75
2.2.1. İş ve Çalışmanın Değeri	75
2.2.2. İşbölümü	76
2.2.3. İslam'da İşçi ve İşveren	78
2.2.3.1. İşçi Kavramı	78
2.2.3.2. İşveren Kavramı	79
2.2.4. İş Akdi	80
2.2.4.1. İş Akdinin Meydana Gelme Şartları	81
2.2.4.2. İş Akdinin Kuruluşu	82
2.2.4.3. İş Akdinin Feshi	83
2.2.5. İşçinin Hak ve Görevleri	83
2.2.5.1. Ücret Hakkı	83
2.2.5.2. İşçinin Gücünün Yeteceği Ölçüde Çalıştırılması	85
2.2.5.3. İşçinin Dinlenme ve İbadet Etme Hakkı	85
2.2.5.4. İşçiye Verilecek Sosyal Yardımlar	87
2.2.5.5. İzin Hakkı	88
2.2.5.6. İşçinin İş İfa Görevi	89

İÇİNDEKİLER (Devam)

2.2.5.7. İşçinin İş Akdine ve İşverenin Emirlerine Uygun Hareket Etme Görevi	90
2.2.5.8. İşçinin Tazmin Görevi	90
2.2.6. İşverenin Hak ve Görevleri	91
2.2.6.1. İşçinin İşi Bizzat Yapması	91
2.2.6.2. İşçinin İşi Sağlam ve İyi Yapması	91
2.2.6.3. İşçinin Mesai Saatleri İçinde Devamlı Çalışması	92
2.2.6.4. İşçinin Elindeki Alet ve Malzemelerin Emanet Sayılması	92
2.2.6.5. İşverenin Ücret Ödeme Görevi	93
2.2.6.6. İşverenin Tazmin Sorumluluğu	94
2.2.6.7. İşverenin İşi Ehil Olana Verme Görevi	95
2.2.7. Ücret	95
2.2.8. Hakların Korunması ve Sendikacılık Faaliyeti	97
2.3. İSLAM'DA ÇALIŞMA AHLAKI	
VE EMEKLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ MESELELER	98
2.3.1. İslam'da Çalışma Ahlakına Genel Bir Bakış	98
2.3.2. Homo Economicus ve İslam'da Birey	100
2.3.3. Krematistiğe İslami Bakış	103
2.3.4. Bir Modern Zaman Sömürüsü: Emegın Kültür ve Tüketimle Manipülasyonu	106
2.3.5. İslam ve Protestan Çalışma Ahlakı Üzerine Küçük Bir Mukayese	111
2.3.6. İslam'ın Grev ve Lokavta Bakışı	114
2.3.7. İslam'a Göre Emek Kapsamında Sosyal Güvenlik Sistemi	114
2.3.8. İslam İktisat Tarihi'ne Ait Bir Mesele: Köle Emegi	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSLAM'DA SERMAYE

3.1. İSLAM'DA SERMAYE KAVRAMI	119
3.1.1. Mal Kavramı ve Sermaye	120
3.1.2. Sermaye ve Üretim	122
3.1.3. Sermaye ve Özel Mülkiyet	122
3.1.4. Sermaye Birikimi	124
3.2. FAİZ VE BANKA	125
3.2.1. İslam'da Faiz (Riba) Meselesi	125
3.2.2. İslam'da Riba (Faiz) Çeşitleri	128
3.2.2.1. Riba'n-nesie	128
3.2.2.2. Riba'l-fadl	129
3.2.2.3. Bey'u'l-garar	130
3.2.3. Faiz ve Kredi	131

İÇİNDEKİLER (Devam)

3.2.4. İslam'da Emek – Sermaye Ortaklıkları	132
3.2.4.1. Mudaraba.....	132
3.2.4.2. Murabaha.....	134
3.2.4.3. Müşareke	134
3.2.4.4. Müzaraa.....	135
3.2.4.5. Müsakat	136
3.2.4.6. Muğarase	136
3.2.5. Modern Zamana Ait Bir Mevhum: “İslami Bankacılık”	136
3.2.5.1. “İslami Bankacılık” Düşüncesi.....	136
3.2.5.2. Pratikteki “İslami Bankacılık”	138
3.2.5.3. İktisadi Kalkınma ve “Faizsiz Bankacılık”	139
3.3. SİGORTA MESELESİ.....	141
3.3.1. İslam Tarihinde Sosyal Güvenlik Olgusu	141
3.3.2. İslam Fıkhı Açısından Sigorta.....	143
3.4. ZEKAT	145
3.4.1. İslami Kaynaklarda Zekat	145
3.4.2. Zekat Sorumluluğu ve Şartları	146
3.4.3. İslami Bir Uygulama Olarak Zekat	148
3.4.4. Bir Gelir Türü Olarak Zekatın Sarf Yerleri	148
SONUÇ	150
KAYNAKLAR	154
ÖZGEÇMİŞ	162

KISALTMALAR

A.B.D.	Anabilim Dalı
Bil.	Bilimler
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
Ens.	Enstitü
Hız.	Hazreti
Prof.	Profesör
S.	Sayı
ss.	Sayfa aralığı
vb.	Ve benzeri
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

İslam; bireye, maddeye atfettiği “yaratılmışlık” vasfından dolayı onun, yaratıcının emir ve buyrukları doğrultusunda kullanılmasını ve mübadelesini salık verir. Bu sebeple de ekonomik hayat üzerinde bir takım yaptırımlarda bulunur. Bunda insanı madde üzerinde mutlak mülkiyet sahibi olarak görmemesinin de payı vardır. Çünkü ona göre bireyin sahibi olduğu mülk, onu yaratması hasebiyle aslen yaratıcıya aittir. Ancak yaratıcının izin verdiği şekil ve ölçüde birey tasarruf sahibi olabilir. Bu sebeple de İslam’a göre bireyin mülk üzerinde dolaylı bir aidiyeti söz konusudur.

İslam aslı itibariyle vahye dayandığından, prensiplerini oluşturan bilgi yapıları bilimsel bilgi gibi deney ve gözlem sonucunda elde edilmiş değildir. Bu sebeple de İslam’a ait ilkelerin uygulanmadığı varsayıldığında, bunların anlaşılması mümkün gözükmemektedir. Ancak yaklaşık bin beş yüz yıl gibi uzun bir sürede milyarlarca insanın benimsemiş olduğu bu sistem, müntesiplerince her bir prensibiyle uygulamaya konulmuş ve halen de uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu uygulamaları, sonuçları itibariyle değerlendirmek ve gözlemek olasıdır. Bu çalışmada da İslam’ın ekonomik prensiplerinin emek ve sermaye olguları üzerindeki uygulamaları ve bunların sonuçları üzerinde durulmuş ve bunlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde İslam’ın vahye dayanan bilgisinin bilimsel bir temele dayanmasa da, oluşturduğu prensiplerin akla ve bilime karşı mutlak anlamda ters düşmediği ve hatta sonuçları itibariyle tutarlı bir seyir izlediği üzerinde durularak konuya başlanmıştır. Daha sonra ise Arapça bir kelime olan “*iktisat*” kelimesinin anlamından hareketle, İslam ve İktisat arasındaki bağ açıklanmaya çalışılmış ve İslam’ın ekonomik hayata dair temel prensipleri vurgulanmıştır. Bu bölümde ayrıca İslam’ın ekonomiye dair ilkeleriyle diğer iktisadi doktrinler arasındaki farklara işaret edilmiştir. Bölümün son kısmında ise İslam’ın ekonomik hayatı içine alan prensiplerinden türetilen bir araştırma alanı olan “*İslam İktisadi*” üzerinde kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla ilk bölümde İslam ve İktisat arasındaki ilişki üzerinde durularak, diğer iki bölümde gerekli olan temel olgular açıklanmıştır.

İkinci bölüme, İslam’ın emekle ilgili görüşleri nakledilerek başlanmış, daha sonra ise yine bu kapsamda işçi ve işveren ilişkileri üzerinde durulmuştur. İşçi ve

işverenin İslam'a göre görev ve sorumlulukları da açıklanmaya çalışılmıştır. Bu biraz ayrıntı gibi gözükse de, İslam'ın ekonomik hayat içerisinde emekle ilgili olarak kurmak istediği sistemi anlamak açısından önem taşımaktadır. Çünkü temel prensipleri ile ele alındığında ortaya modern zamanın öngördüğü iş ilişkilerinden farklı bir yapı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla İslam'daki emek kavramının daha iyi anlaşılması için çalışma kapsamına alınmıştır. Zaten İslam iktisadıyla ilgili kaynaklarda benzer konuları çoklukla bulmak mümkündür. Bölümün son kısmında ise İslam'ın emeğe bakışı doğrultusunda öne çıkan bazı durumlar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Son bölüm olan üçüncü bölüm diğer iki bölüme kıyasla biraz daha kısa tutulmuştur. Bunun nedeni emek ve sermaye arasındaki ilişki, önceki iki bölümde kısmen açıklanmaya çalışıldığından, tekrarlardan kaçınmak için çoğunlukla sermaye ile ilgili İslam'a ait temel prensipler üzerinde durulmakla yetinilmiştir. Bölümde sermayenin İslam'a ait tanımları verilmiş; bunun mal kavramı, üretim, özel mülkiyet ve birikimle ilişkileri yine İslam'ın prensipleri ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bölümde faiz, banka ve sigorta meseleleri üzerinde de bilgi verilerek, İslam alimlerinin modern zamanda ortaya çıkmış bazı durumlar hakkında İslam'ın prensiplerini yorumlayarak ileri sürdükleri bir takım düşünceler de nakledilmiştir.

Çalışma, iktisat bilimi merkezli olmakla birlikte İslam teolojisi ile ilişkili kısımları da çoğunlukta. Bunun en önemli sebebi, İslam iktisadı ile ilgili olarak yürütülen araştırmaların genel metodolojisinin bu şekilde olmasıdır. Bu çalışmada da, bu yaklaşıma uygun bir metot kullanılmış, özellikle de İslam iktisadı alanında Türkiye'de ve Dünya'da bir otorite sayılabilecek Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun konuyla ilgili yaklaşımı ve düşünceleri esas alınmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM VE İKTİSAT

1.1. BİLGİ VE İNANÇ

Bilgi kendisini oluşturan üç temel unsurdan meydana gelmiştir. Bunlar, algılayan zihin, algılanan nesne ya da konu ve algılayan ile algılanan arasındaki ilişkidir. Buradan hareketle bilgi, üç farklı şekilde tanımlanır. İlki, algılayan ile algılanan arasındaki ilişkinin ürünü olan şey üzerinden tanımlanan bilgi. İkincisi, bilginin bilen zihnin yapısı üzerinden ele alınmasıyla tanımlanan bilgi. Üçüncüsü ise daha çok algılanan konu ya da nesneden hareketle tanımlanan bilgidir (Cevizci, 2010: 15). İlk iki tanımda bilgi tanımlanırken bilenin entelektüel birikimi, zihin yapısı ve bilme işleminde ortaya çıkan ürün ön planda ele alınır. Üçüncü grup tanım ise bilgiyi daha çok algılanan obje ve konusuyla tanımlamaktadır. Bu tanımlardan hareketle, insan zihninin dış dünyayı algılamasıyla oluşan verilerin bilginin yapı taşlarını oluşturdukları söylenebilir. İki taraf arasındaki - zihin ve çevre - etkileşimden doğan bilgi kayıtlardan bağımsız değildir. Zira düşüncenin oluşumunu sağlayan zihinsel sistem ve çevreye ait tanımlar, tarihsel bir süreç ve kültürel bir etkileşim sonucunda inşa edilmiştir. Einstein'ın relativite teorisinde değinildiği gibi gözlem konusunun gözleyiciden ayrı düşünülmesi mümkün değildir.

Tarihte değişik dönemlerde farklı bilgi anlayışları genel kabul gördü. Özellikle Rönesans ve sonrasında bilgi ve bilim anlayışlarında ciddi değişiklikler meydana geldi. Öncesinde skolastik dönemde batıda doğal bilimler, Yunan ve Hıristiyan düşüncesinin baskısı altındaydı. Feodalitenin yıkılması ve kilisenin etkinliğini yitirmesinden sonra laisizm mekanizması devreye girdi. Doğal bilimler bilgi hiyerarşisinin başına geçirildi (Tabakoğlu, 1992: 29). Evren artık, dış referanslara bağlı kalınmaksızın kendi varlığına müracaat edilerek tanımlanmaya başlandı. Yeni dünya metafiziğin egemenliğinden kurtuldu (Amin, 2007: 93). Çünkü artık duyuların kesinliğini artıran bir takım aygıtlar bulunmuştu. Bunların çoğu genelde doğudan batıya, özelde ise İslam dünyasından Batı Avrupası'na intikal eden teleskop, saat, pusula gibi bilimsel ve teknik unsurlardı. Bu araçlar öznel nesnel anlayışa geçişin sembolüydü. Artık metafizik ve spekülatif dünya anlayışlarının yerini, kesinlik ve evrensellik arz eden bu buluşlarla yapılan

ölçümler doğrultusundaki kuramlar almıştı (Küçükalp ve Cevizci, 2009: 118). Kainattaki sistematik düzen, deney ve gözlem yoluyla açıklanabilir, tekrar tekrar ispat edilebilir teoriler haline gelmişti. Böylesi bir bilgi anlayışından uzak, deneyimden yoksun her türlü bilme çabası, bilim dışı, anlamsız ve metafizikle dinin gerçekleşmesi anlamsız iddiaları olarak kabul ediliyordu (Küçükalp ve Cevizci, 2009: 154).

Günümüz dünyasında ise fen bilimlerindeki determinizm bile çoğunlukla mutlak değil, istatistik olarak anlaşılmalıdır. Yani bir sebep bir sonucu mutlak olarak değil, büyük bir ihtimalle oluşturabilmektedir. Bu düşüncenin oluşumunda Locke ve Hume etkili olmuşlardır. Locke, bütün bilgilere duyularımızla ulaştığımızı ve gerçekte değişmeyen bir mutlaklığın var olduğunu düşünmemizin çevreye ait bir takım verileri sürekli olarak birlikte duyumsamamızdan ileri geldiğini söylemişti. Hume ise Locke'un bu tespitinden hareket ederek nedensellik ilişkisine yönelik bir eleştiri getirdi.

Nedensellik ilkesine göre her şey, bir sebeple meydana gelmekteydi ve benzer koşullar içerisinde aynı neden her zaman aynı sonucu oluşturmaktaydı. Nedensellik prensibi, bilimsel bilgide kesin bir ilke olarak kabul edilmişti. Hume, tenkidini yapılandırırken ilk olarak neden ve sonuç arasındaki illiyeti nereden bildiğimizi ve bu ilkenin mutlaklığının nereden geldiğini araştırmakla işe başladı. Sonuçların ve etkilerin sadece nedenlere bakılarak, deneyimlerden önce, yani birer a priori olarak bilinemeyeceğini söyledi. Çünkü araştırmamızın temelini oluşturan herhangi bir nedenin üzerinde bir gözlem yapılmaksızın sonuçları üzerine öngörülerde bulunmak imkansızdı. Örneğin; sıcaklığın metalleri genleştirmesi olayında sıcaklık, neden; genleşme olayı ise sonuçtu. Olayda deney ve gözlemlere başvurmaksızın, sadece sıcaklık kavramını ele alarak metallerin genleştiği sonucuna varılamazdı. Öyleyse bu ilke konusunda deneyim öncesi a priori bilgimiz yoktu. Deneyim ve gözlem de bize bu prensip konusunda yeterli bilgi veremezdi. Çünkü deney ve gözlem, bir sebebin mutlak bir zorunlulukla bir sonucu doğurduğunu göstermiyordu. Sadece sebep ve sonuçlar belirli bir zaman dilimi içerisinde ard arda gelmekteydi. Bunların birlikte var olmaları da aralarında bir illiyet (nedensellik) bağı olduğu izlenimini uyandırmaktaydı. Bu da kesin bir bilgi değil, bir inançtı. Dolayısıyla mutlak gerçek veya mutlak doğru değildi. Hume'un bu tenkidi doğa bilimlerini temelden sarsmıştı (Hilav, 2009: 128).

Pozitivizm doğa bilimlerinin sosyal bilimlere de model olması gerektiğini savunmakta ve bunu yaparken de inançları küçümsemektedir. Fakat doğa bilimlerindeki deney ve gözlemleri yerine getirenlerin belli şartlanmalardan uzak olabileceği ihtimalini de göz ardı etmektedir. Halbuki gözlemci/deneyci ileri sürdüğü varsayıma aykırı düşen gözlem/deney sonuçlarını görmezlikten gelebilir. Bu sonuçları varsayımına zoraki olarak dayandırabilir ya da varsayımına deney ve gözleminin imkansız olduğu vak'aları dahil etmeyebilir. İlk iki durumun üstesinden gelmek belki mümkündür. Ancak üçüncü durum dünyayı belirli bir kültür ve medeniyet çevresinden ibaret görmenin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Buna Marx'ın sadece 19. yüzyıl Batı Avrupası'nı ve onun tarihini tahlil ederek oluşturduğu düşüncesini genelleştirmesi örnek olarak verilebilir. Bunlara karşılık inanç söz konusu olduğunda ise mutlaklık ve kesinlik vardır. Bu sebeple de dinler insanlara dünya ve dünya ötesini tüm çıplaklığı ile haber vermektedir. İnsan zaten doğruyu ve gerçeği arayan bir varlık olarak içsel tatminini bu bütünlük içinde yakalayabilir. Yani varlığının hakikati hakkında neden ve sonuçlarıyla ilgili mutlak bir bilgiye ulaşır. Bu da onun geleceğini ve geçmişini yorumlamasında bir metot olarak görev yapar (Tabakoğlu, 2008: 28).

Bugünün dünyasında şüphecilik ve doğru bilgi arasında yadsınamaz bir bağ olduğu düşünülmektedir. Yani şüphe duyulmadan bir bilginin doğru olarak elde edilemeyeceği öğrenmeye ve bilgi edinimine yön vermektedir. Şüpheciliğin görünürdeki bu üstünlüğü deneye ve gözleme dayalı düşüncenin, vahiy merkezli deneyimsel olarak elde edilmeyen ilahi bilgiye karşı zaferi olarak görülmektedir. Halbuki skolastik düşüncenin pozitivizm karşısındaki yenilgisi Hıristiyan düşüncesine hastır. İslam Dünyası'ndaki bazı düşünürler ve batılılar, İslam ve Hıristiyan düşüncesini aynı kefedede değerlendirdiklerinden dolayı bu yanlış ortaya çıkmaktadır. Onlara göre Hıristiyanlık dogmatizmi bilimsel bilginin karşısında mutlak bir yenilgi almıştır. Çünkü tüm dini bilgiler kaçınılmaz olarak dogmatiktir ve doğrulanması deney ve gözlemlerle yapılamayacağı için ise kesinlikle yanlıştır. Hıristiyan dünyasından bu düşünceye karşı bir takım tepkiler gelmiştir. Örneğin; Alman ilahiyatçı Schleiermacher, Hıristiyan inancının olgulara veya eleştirel olarak gözlenebilir gerçekliğe göre değerlendirilmesi yerine, sübjektif deneye dayandırılması gerektiğine dair bir iddia ileri sürmüştür. İslam Dünyası'nda da bu düşünceye karşı çeşitli tepkiler gösterilmiştir. Dini bilginin pozitif ilimlerle ispat edilmeye çalışılması gibi. Fakat Hıristiyanlıkla İslam arasındaki kesin

ayrım göz ardı edilmiştir. Bir Müslüman'ın imanı asla “inanç” ya da “itikat” gibi kelimelerle ifade edilemez. Çünkü bu kelimeler, ihtimal ve şüphe anlamlarını ihtiva etmektedir. Bu ise imanın tam zıddı olan şeylerdir. Arapça'da “*emn*” kökünden türemiş bir sözcük olan iman, doğruluğunun akılla teyit edildiği gerçek doğru anlamına gelmektedir. Eş anlamlısı “*yakin*” kelimesidir. Yakın'den önce insan gerçeği inkar edebilir veya o şey hakkında sorgulama yapmaya devam edebilir. Ama yakın makamına gelindiğinde inanç, iman halini aldığı anda hakikat kesinlik kazanmıştır. İman, bu makamda ihtimal ve belirsizlikten uzak olarak şüphe taşımadan inanmaktır. Fakat aynı zamanda da iman edilenler akla aykırı, düşünmeye engel olucu şeyler değildir. Bunlar şüpheye maruz bırakılmış, sonra doğru olarak şekillendirilmiştir. Yani bir çeşit tecrübe ve deneyim süreci geçirerek inanç, yakın ve iman haline gelmiştir. Bunlar hakkında daha fazla delil bulmaya çalışarak onları müdafaa etmek gereksizdir. Dolayısıyla onları kabul etmek mantıklı, inkar etmek ya da onlar hakkında şüphecilikte ısrar etmek ise mantıksızdır. Tüm bunlarla birlikte İslam eleştirel noktalarda akla başvurur. Mesajını akla uygun şekilde de verir. Anlama ve kavrayışın üzerinde olan her şeyi teslimiyetle kabul etmeye çalışmaktan çok, örnek ve delilleri gereği kadar ileri sürerek ikna yolunu ön plana çıkarır (Faruki, 2006: 51-54). Böyle bir tanımlama ise Hıristiyan inancından tamamen farklıdır ve Hıristiyan düşüncesinin pozitivizm karşısındaki yenilgisi sadece kendisi için söz konusudur.

Sonuç olarak denilebilir ki İslam'daki ilahi bilgi ve ona iman sadece ahlaki açıdan değerlendirilebilecek birer unsur değildirler. Çünkü olayların ve nesnelere yorumlanmasında akla aykırı bir önerme meydana getirmez. Bu sebeple akılla doğru bir şekilde idrak edilebilir bilgileri de içerir. Ancak pozitivizmin öngördüğü gibi deney ve gözlemin sonucunda elde edilmiş bir bilgi de değildir. Yaratıcının sonsuz bilgisi dahilinde ve vahiy kaynaklıdır (Kur'an, 17/29)¹.

1.2. İSLAM'DA İKTİSAT KAVRAMI VE EKONOMİ ANLAYIŞI

İslam'ın vahye dayalı ekonomik ilkeleri de, diğerleri gibi ilahi bilgi doğrultusunda oluşmaktadır. Dolayısıyla insani tecrübelerin sonucunda edinilmiş

¹ “...O ilmi ile her şeyi kuşatmıştır.”

bilgiler olmadığı için; gayesi, ilk uygulandığı andan itibaren sonuçları itibariyle gözlemlenebilmektedir. Bu yüzden burada en büyük kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'den aktarılabilecek olan ayetlerin ispatına çalışılmayacak, sadece sonuçları itibariyle neyi amaçlamış olabileceği üzerinde bir takım çıkarımlarda bulunulacaktır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadisler ve İslam alimlerinin görüşleri konusunda da benzer açıklamalar yapılacaktır.

Arapça bir kelime olan iktisat, lügatta “*tutum, biriktirme, her hususta itidal üzere bulunmak, lüzumundan fazla veya noksan sarfiyattan kaçınmak*” gibi anlamlara gelmektedir (Yeğin, 1997: 263). Bu kelimenin tam zıddı ise israftır. İsrâf ise aşırıya kaçmak, gereğinden fazla yemek, içmek ve harcamada bulunmaktır. İslam, her şeyden önce iktisatlı ve tutumlu davranmayı salık vermiş ve israf etmeyi yasaklamıştır (Kur'an, 7/31)². Ayrıca bazı İslam alimleri iktisat denilince, sırf yemek içmek gibi temel şeylerde değil; zihin, kabiliyet, zaman, nefis ve nefes gibi konularda da aşırılığa kaçılmaması gerektiği gibi anlamları da çıkarmışlardır (Bediüzzaman Said Nursi Tarihçe-i Hayatı, 1996: 14). Bunun yanında İslam'daki iktisat anlayışı israfı yasakladığı gibi aynı zamanda hisseti (cimrilik) de yasaklar (Kur'an, 17/29)³. Bu sebeple de harcamalarda itidal savunulmuş, Kur'an'da “*Allah yolunda harcamalar*” olarak ifade edilen “*infak*” teşvik edilmiş, fakat yetersiz harcama ve tüketim de yasaklanmıştır (Kur'an, 25/67)⁴.

İslam, şahsın maddi refahının yanında manevi hayatını da ele alarak, kendisine has orijinal uygulamalarıyla tüm ekonomik sistemlerden ayrılır (Gülen, 2012: 217-220). İleride bununla ilgili detaylı açıklamalarda bulunulacaktır. Şimdilik küçük bir örnek vermek gerekirse; israf yasağı ve infak göz önüne alındığında, İslam'ın öngördüğü iktisadın, bugünkü kapitalizm gibi tüketimi, üretimin motoru haline getirecek bir ekonomik sistemi kabul etmediği görülecektir. Çünkü kapitalizmde üretim, tüketime sıkı sıkıya bağlıdır. Yani üretimin artışı tüketimi, tüketimin artışı da üretimi tetikler. Bu iki unsurun sürekli olarak büyümesi ise kapitalizmde şiddetle teşvik edilmektedir. Bununla da ihtiyaç fazlası üretim ve tüketim söz konusu olur ki, bu, İslam'ın iktisat anlayışına aykırıdır. İslam, kişinin özel mülkiyete sahip olmasına izin vermesiyle

² “...israf etmeyin, çünkü O, israf edenleri sevmez.”

³ “*Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.*”

⁴ “*Ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*”

Komünizm’den de ayrılır. Kişinin kendisine ait tüm mal varlığı kutsal kabul edilmiştir. Sadece toplumun menfaatinin gerekli görüldüğü bazı durumlarda bu yasak ortadan kalkabilir ve kişinin mülküne müdahale edilebilir (Tabakoğlu, 2008: 70)

Sermaye birikimi ve mülkiyetin yaygınlaştırılması ile sosyo-ekonomik denge ve adil gelir dağılımı temel hedeflerdendir (Kur’an, 59/7)⁵. Bunu gerçekleştirmek için İslam, faizi yasaklar, zekat vermeyi emreder ve infak etmeyi öğütler. Örneğin; maddi ihtiyaçlarını karşılayamayan kişinin bunu yerine getirecek zengin yakını bulunmazsa, bu yükümlülük devlet tarafından yerine getirilir. Ayrıca çalışma, zekat ve yardımlar, ihtiyaç sahibinin ihtiyaçlarını karşılayamıyorsa bunu yerine getirmek, borcunu ödemekten aciz hale gelenlerin borcunu ödemek yine devletin ödevidir (Karaman, 2012: 355). Ayrıca birçok hadiste İslam’daki hizmet kurumlarının temelini teşkil eden vakıflar “*sadaka-i cariye (sürekli sadaka)*” adı altında tarih boyunca teşvik edilmiştir (Tabakoğlu, 2005e: 26)⁶. Dolayısıyla İslam’da asıl gaye, insanların ihtiyaçlarının esiri olmaktan kurtarılmasıdır (Tabakoğlu, 2008: 86-87). Bu sebeple de hem kapitalizmin, hem de komünizmin aşırılıklarından uzak itidalli bir sistemi öngörür. Temelinde yaratıcının belirlediği hükümler çerçevesinde insan ihtiyaçlarının karşılanması vardır (Kur’an, 5/87-88)⁷.

İslam, Müslümanları Allah’ın yarattığı, meşru kıldığı nimetlerden faydalanmaya teşvik etmiş ve maddi refah için çalışmayı ibadetlerden saymıştır (Kur’an, 62/10)⁸. Bununla ilgili Hz. Peygamber’in kişinin çalışmasını, üretimde bulunmasını ve ailesini geçindirmesini Allah yolunda cihat etme veya gündüzleri oruç, geceleri de namazla geçirme ile eşit kabul edildiğini bildirdiği hadisleri vardır (Tabakoğlu, 2005b: 128). Fakat bunu yaparken dünya – ahiret dengesine dikkat edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır (Kur’an, 28/77)⁹. Ayrıca emek gücüne sahip olan insanın bununla elde ettiği kazanç, diğer her türlü gelirden üstün tutulmuştur. Bununla ilgili Hz. Peygamber

⁵ “(Servet) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir iktidar vesilesi olmasın.”

⁶ Hz. Peygamber, Hz. Ömer’e şöyle bir tavsiyede bulunmuşlardı: “Bir şeyin aslını, satılmamak üzere, hayır vasıtası kıl. Yalnız mahsulü harcansın ve sadaka olarak dağıtulsın.”

⁷ “Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram saymayın. Ve aşırı da gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. Allah’ın size verdiği rızıklardan helal ve temiz olarak yeyin ve inandığınız Allah’tan korkun.”

⁸ “Namaz bitince yeryüzüne dağılın; Allah’ın lütfünden rızık isteyin.”

⁹ “Allah’ın sana verdiği (maldan harca) ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma...”

bir hadisinde “*Kişinin sırtında odun taşıyarak geçimini sağlaması, versin veya vermesin birisinden bir şey istemektense daha hayırlıdır.*” buyurmuştur. İslam’ın emeği bu kadar yüceltmesi faizin yasaklanmış olmasındandır. Çünkü faiz bir çeşit emeksiz sermaye kazancıdır ve emeği sömürü yoluyla giderek büyür. Sonunda da emeği üretimden ayıran bir eğilim oluşturur. İslam ise sermayeye ancak emekle birlikte bir meşruiyet tanır. Aksi takdirde sermayeye emekten bağımsız bir hak vermek, bir nevi ikisini rakip hale getirmektir ki burada emeğin kaybedeceği kesindir (Karakoç, 2009: 45). Bu da zaten batıda tarih boyunca sınıf çatışmalarına yol açmıştır. Oysa Kur’an’da sınıflar arasında dayanışmaya sebep olması açısından, maddi farklılıkların yaratıcı tarafından bir imtihan vesilesi olarak oluşturulduğundan bahsedilmektedir (Kur’an, 43/32; 6/165)¹⁰. Zekat, infak, sadaka gibi uygulamalarla da sosyal sınıflar arasındaki farklılık giderilerek servet ve mülkiyetin yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Görüldüğü gibi İslam, hayatın bütün alanlarını kapsayan, onları kendi prensipleri doğrultusunda düzenlemeyi amaçlayan, bunu yaparken de kullandığı ilke ve uygulamalarıyla belli bir bütünlük ve uyum içerisinde hareket eden ilahi bir sistemdir (Tabakoğlu, 2008: 47; Kur’an, 8/28, 3/16, 18/7, 45/22, 64/15)¹¹. Doğal olarak da, bütün bu kapsam içinde, İslam inancını taşıyan bireyin ekonomik hayatını da içine alan bir takım yaptırımları vardır. Zaten dolaylı veya dolaysız olarak ekonomik hayatın içinde olmayan bir bireyi düşünmemiz de mümkün olmayacaktır. Yaklaşık bin dört yüz yıldır farklı ve birbirinden uzak birçok coğrafyada yaşayan milyarlarca insan, inanç olarak İslam’ı benimsemiştir. Dolayısıyla da ticari faaliyette bulunurken az çok inancının kendi üzerindeki yaptırımlarından etkilenmekte ve ekonomi üzerindeki fiillerini buna göre düzenlemektedir. Bunlar göz önüne alındığında İslam’ın ekonomik hayat üzerindeki önemi ve tarihsel birikimi daha iyi anlaşılacaktır. Şimdi konuyu detaylandırarak birkaç maddede açıklamaya çalışacağız.

¹⁰ “*İnsanları derecelendirdik ki, birbirleriyle iş görsünler*”; “*Allah sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerle sizi imtihan etmek için derecelendirendir.*”

¹¹ “*Doğrusu Allah katında din İslam’dır...*”

1.2.1. İslam'ın Maddeye Bakışı ve İktisat

İslam, maddeye bizzat kendisinden dolayı bir anlam yüklemeyiz. Bu sebeple de tabiata hükmeden insanın maddeyi istediği gibi kullanmasını yasaklamıştır (Kur'an, 16/90)¹². Çünkü ona göre maddeyi, yaratıcı olan Allah meydana getirmiştir ve nasıl kullanılması gerektiğini de elçileri vasıtasıyla indirdiği kitap ve suhurlarla bildirmiştir (Kur'an, 2/213)¹³. İnsana akıl ve iradesini kullanarak tabiat kuvvetlerine hükmetme gibi geniş bir yetki veren yaratıcı, yine ona indirdiği din ile de bunu kısıtlamış, bir sınav şekline büründürmüştür (Kur'an, 8/28, 3/16, 18/7, 45/22, 64/15)¹⁴. Dolayısıyla İslam inancını taşıyan insanın yaratılış gayesine uygun davranabilmesi de bu kuralların dışına çıkmamasına bağlıdır. Oysaki batı düşüncesinde maddeye bakış, bizzat kendisinden kaynaklanır. Yaratıcı ile bağ kurdurulmayan madde kavramının yorumu insana bırakılmıştır ve insan onun üzerinde mutlak tasarruf etme yetkisine sahip tek varlıktır. Bu kurallar ise insanların belirlemiş oldukları yaptırımları kapsarlar ve ilahi iradede yoksundurlar. Bu sebeple de insan maddeyi istediği şekilde metaya dönüştürür ve istediği şartlarla mübadele edebilir.

İslam düşüncesindeki iktisat anlayışı ile batı iktisadi düşüncesi arasındaki en temel ayırım maddeye bakışla başlar. Onu, kural koyucu yaratıcıya bağlayan İslam kendine has bir iktisadi düşünce türetir. Maddeyi kendi kendine oluşmuş başıboş bir madde ya da akl-ı evvelin ürünü olan müstakil bir değer üretme aracı olarak gören batı düşüncesi de tamamen farklı bir iktisat düşüncesi üretir. Buradaki ayırım dikkate alınmazsa aslından sapmış yorumlamalar meydana gelebilir. Örneğin; Batı'nın iktisat bilimiyle İslam'ın ekonomi üzerindeki fikirlerini yorumlamaya çalışmak gibi (Tabakoğlu, 1992: 29). Çünkü İslam'ın iktisat anlayışının temelinde İlahi irade vardır. Bunu göz ardı edip, bugünkü normlarla uyuşmadığı yerlerde itiraz edip onu yadsımak ya da batı düşüncesiyle onu yorumlamak yerine, bu kurallarla neyi amaçlamış

¹² “Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayasızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan nehyeder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir.”

¹³ “İnsanlar bir tek ümmetti (kimi iman etmek kimi küfre sapmak suretiyle ihtilafa düştüler). Allah, (rahmetinin) müjdeciler(i), azabının) haberciler(i) olmak üzere (onlara) peygamberler gönderdi ve beraberlerinde –insanların ihtilafa düştükleri şeyler hakkında aralarında hüküm vermek için – hak kitaplar da indirdi.”

¹⁴ “Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır.”

olabileceğini anlamaya çalışıp sonuçlarını gözlemlemek, günümüz iktisadi düşüncesine yeni ufuklar açabilir.

Maddeye başıboşluk atfeden batı düşüncesi, kendi ürettiği toplumdaki bireyi, doğumundan itibaren kendisine entegre edecek bir eğitime tabi tutar. Sistemin ilgili yerlerine “evrim düşüncesi” yerleştirilmiştir. Yani bireyi dünyaya getiren bir yaratıcı değil, tesadüflerdir. Dolayısıyla da hayatı bizzat kendisine aittir. Onun üzerindeki mutlak tasarruf yetkisi yine kendisindedir. Çünkü onu bir yaratıcının yarattığı fikrini kabul etmemektedir. Doğal olarak maddeyi de kendisi gibi tesadüfi bir varoluş içerisinde görür. Bu yüzden kendi üzerindeki hakimiyetine ek olarak, madde üzerindeki tasarruf yetkisini de mutlak bir şekilde kendisine ait olarak bulur. O kadar geniş bir yetkidir ki, ona maddeyi isteklerinin sınırsızlığına göre şekillendirme ve mübadele etme hakkını verir.

Yaratıcının varlığı ya da yokluğu, insanlığın tüm değerlerini derinden etkiler. Dostoyevski'nin dediği gibi “Tanrı yoksa eğer, her şeye izin vardır.” Gerçekten de bir yaratıcıya olan inanç ortadan kaldırıldığında, manevi hayatta önemli bir boşluk meydana gelmektedir. İnsanlar arasındaki ilişkilerde yer alması gereken birçok erdem, yerini kaba güç ve çıkar ilişkilerine bırakmaktadır (Cevizci, 2011: 26). Ekonomik hayat da bunun içerisinde. Örneğin, Batı iktisadi düşüncesindeki temel amaçlardan biri olan kâr etme güdüsü, İslam'da ilk sırada yer almaz. İslam'da ilk sırada yaratıcının buyruğu vardır (Kur'an, 51/56, 8/28, 3/16, 18/7, 45/22, 64/15)¹⁵.

1.2.2. İslam'ın Düsturları Çerçevesinde Ekonomik Refah

İslam, tüm varlığın Allah'a ait olduğunu belirtmekte ve mülkün O'nun istekleri doğrultusunda kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir. Yani ona göre ticaret de, yaratıcının insandan istemiş olduğu tüm fiiller gibi ibadettir. Dolayısıyla da ibadet, ticarete vesile olmamalı, aksine ticaretin kendisi ibadete vesile olmalıdır. Bu sebeple de ticarettten elde edilmesi gereken birinci gaye, kâr değil; Allah'ın emir ve yasaklarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bununla O'nun rızasını kazanmak ve

¹⁵ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” ; “Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır.”

yaratılış gayesine uygun hareket etmiş olmak en temel amaç olarak görülmelidir. İlk sırada bu olmalı, maddi kazançlar – düşüncede – manevi kazanımların önüne geçmemelidir. Aksi takdirde ticaretteki asıl gaye atlanmış olabilir.

...Allah'ın rızkindan yiyin ve için de bozgunculuk ve saldırganlık yaparak yeryüzünü fesada vermeyin (Kur'an, 2/60).

Ey insanlar! Bütün yeryüzündeki nimetlerimden helal olmak, temiz olmak şartıyla yiyin. Fakat şeytanın adımlarına uymayın... (Kur'an, 2/168).

Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram saymayın. Ve aşırı da gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. Allah'ın size verdiği rızıklardan helal ve temiz olarak yiyin ve inandığınız Allah'tan korkun (Kur'an, 5/87-88).

Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır (Kur'an, 8/28, 3/16, 18/7, 45/22, 64/15).

Bu ve benzerindeki birçok ayette, İslam tarafından meşruiyet verilmiş tüm varlığın insanlığın hizmetine sunulmuş olduğundan ve bunların kullanımında da itidalli olunması gerektiğinden bahsedilmektedir. Yani iktisatın Arapça kelime anlamlarından biri olan itidalli olma, ifrat ve tefriti terk edip orta yolda bulunma kastedilmektedir. Bunların bazılarında İslam alimleri, dünya - ahiret dengesini kurma, bunu yaparken ahiret için dünyevi nimetlerden meşru istifadeyi terk etmeme, sadece dünyevi düşünerek gayr-i meşru şey ve fiillerden kaçınma gibi anlamlar çıkartmışlardır. Hatta bunu ölçü ve iktisat ile hareket etme olarak tanımlamışlardır (Yazır, 1992a: 480; 1992c: 330). Ayrıca birçok ayette de yer ve gökteki tüm varlıkların insanın hizmetine verilmiş olduğu da vurgulanmaktadır (Kur'an, 31/20)¹⁶. Tüm bunlardan yüksek bir ekonomik gelişmişlik seviyesine ulaşılması için insanın teşvik edilmiş olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü İslam kişinin bedeni gücü yerindeyken başkalarından bir şey istemesini - dilenmek gibi - yasaklamakta ve çalışmayı emretmektedir. Bundan herkesin kabiliyetine göre bir iş bulması gerektiği düşüncesi anlaşılabilir. İslam'ın bunu öngörmesindeki temel hedefin manevi hedeflerle bir paralellik göstermesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü maddi refahla, maneviyat arasında insan tabiatından kaynaklanan bir ilişki vardır. Maddi imkanların yetersizliği, ahlak dışı hareketlerin artmasına neden olabilir. Kötü bir ekonomiye bağlı olarak hırsızlık ve dilencilik gibi olayların artış göstermesi ya da Gayr-

¹⁶ “Görmediniz mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin hizmetinize vermiş, gizli ve açık olarak nimetlerini üzerinize yaymıştır.”

i Müslim devletlerin boyunduruğu altına girme gibi durumlar örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla İslam'ın tanımış olduğu meşruluk içinde ekonomik refaha önem verdiğini ve bunun da vahiy bilgisiyle insan tabiatının örtüşmesinden kaynaklandığı düşünülebilir (Chapra, 1991: 18).

(Ey Muhammed!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik (Kur'an, 21/107).

Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt ve kalplerde olana bir şifa, inananlara doğruyu gösteren bir rehber ve rahmet gelmiştir (Kur'an, 10/57).

Allah size bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve şükredesiniz diye de üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor (Kur'an, 5/6).

İnsan zayıf yaratılmış olduğundan, Allah sizden yükü hafifletmek ister (Kur'an, 4/28).

Allah size kolaylık diler zorluk dilemez (Kur'an, 2/185).

İslam, bu ayetlerde insana yaratıcı tarafından bir kolaylık lütfedildiğinden bahsetmektedir. Örneğin; yukarıda geçen ayetlerden Nisa Sûresi'nin 28. Ayetinin tefsirinde, müfessirler, Allah'ın insanın sorumluluklarını hafifletmek istediğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla da arzu ve isteklere göre kanun koyup uygulamak nasıl ki doğru değilse, baskı ve şiddet içerecek kanunların uygulanması da doğru değildir (Yazır, 1992b: 546-547). Yine Hz. Peygamber de bir hadisinde “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.*” (Canan, 1994c: 315) buyurarak kolaylaştırılmaya gidilmesi yönünde bir tavsiyede bulunmuştur. Ünlü İslam bilginlerinden Gazali ise bir eserinde: “*Şeriatın hakiki gayesi insanların refah seviyesini yükseltmektir. Bu da onların inançlarını, hayatlarını, zihinlerini, zürriyetlerini ve varlıklarını korumakla olur. Bu nedenle bu beşinin himayesini İslami esaslar dahilinde temin eden her şey halk yararınadır.*”(Chapra, 1991: 20) demiştir.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, İslam'da belli kurallar dahilinde ekonomik refaha ulaşma çabasından bahsedilebilir. Fakat onun bu çabası, israfı göz önüne alarak kaynakların etkin ve adil bir şekilde bölüşümünü de kapsar. Yani tüm varlıklardan, israftan uzak durarak ve aynı zamanda ölçülülüğü göz önünde bulundurularak istifade edilmesini öngörür. Örneğin; ibadet maksatlı da olsa, suyun

israfi bile hoş karşılanmamıştır (Canan, 1994g: 181-182¹⁷). Dolayısıyla kapitalizmin öngördüğü ekonomik refah anlayışından farklıdır. Tüketimin artması, buna bağlı olarak üretimin fazlalaşması, giderek büyüyen oranlarda sermaye temerküzü gibi aşamalar, onun öngördüğü ekonomik sistem için geçerli değildir. Özellikle zekatın emredilişi ve infakın teşviki sermayenin büyüyerek durağanlaşmasını engellemektedir. Ayrıca kapitalist anlayışta ihtiyaç fazlası tüketimi teşvik eden bir sistem mevcuttur. Bu sebeple de kaynağı aşırı üretim ve tüketim olan bu tip bir fonla, refah ortamının oluşturulması, israfi da beraberinde getirecektir. Çünkü bu ortamda kullanılan, üretilen, tüketilen her ürün ve bunların tasarımı, dağıtılması, pazarda tutundurulması, reklamının yapılması gibi tüm faktörler hep bu anlayışın sonucunda ortaya konmuş olacaktır. Dolayısıyla da bu fiillerin her birinde israfa kapı açacak faktörler bulunacaktır.

Medeniyet farklılığının iktisadi düşünceye bakışı etkilemesinin yanında, refah ve teknolojik gelişme ilişkisi de tartışmaya açık bir konudur. Yani İslam'a göre belirlenecek bir refah ortamında, çoğunlukla Batı'nın mucidi olduğu teknolojik imkanlara nasıl bakılmalıdır? Onlardan ne ölçüde istifade edilmelidir? Bunların kullanımı, İslam'ın öngördüğü ekonomik anlayışla ne derece örtüşmektedir? Bu bağlamda Özel'in fikirleri konuya bir açıklayıcılık getirmesi bakımından önemlidir:

Teknik, bir makinenin kendisi veya onun işleyiş kurallarından ibaret değildir. İnsanlar dört ayaklı hayvanlarla değil, dört tekerlekli araçlarla ulaşım sağlıyorlar; kullandıkları enerji kas gücünden değil de buhardan, elektrikten, nükleer santrallerden elde ediyor diyerek işin içinden çıkamazsınız. Çünkü belli bir medeniyetin, belli hal ve şartlarda geliştirilip o medeniyete has boyutlara ulaştırdığı bir teknikle karşı karşıyasınız.... Tekniğe kendi anlamını kavramadan yanaşmak, onun tuzağına düşmek demektir. Yani teknik, teknoloji sanıldığı kadar masum değildir. Siz onu kişisiz görüp gönüllü olarak çarkına kapıldınız mı, varacağınız nokta pek iç açıcı olmayacaktır (Özel, İ., 2011: 146-147).

Bu açıdan bakıldığında teknolojinin, kendisini üreten belli bir medeniyetin kültürünü, izini taşıdığı düşünülebilir. Dolayısıyla da ondan istifadenin ölçüsü, farklı bir kültür tarafından üretilmiş olduğunu göz önünde bulundurularak belirlenmelidir. Fakat burada kullanımın derecesi sorunu ortaya çıkar. İstifadenin ne ölçüde ve ne şekilde

¹⁷ Sa'd abdest alırken Hz. Peygamber çıkageldi. Onun çok su kullanarak abdest aldığı görünce: "Bu israf da ne?" diye müdahale etti. Sa'd'ın: "Abdestte israf olur mu?" diye sorması üzerine Resulullah şu açıklamayı yaptı: "Evet, akmakta olan bir nehir kenarında olsanız da!"

olacağı sorunsalı gündeme gelir. Bu düşüncenin olduğu andan itibaren, çözüm olarak birçok fikir ileri sürülmüştür. En çok da Batı'nın teknolojisini alıp, kültürünü almama gibi düşünceler büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu noktada Tabakoğlu'nun şu tespiti konunun daha iyi anlaşılması açısından önem taşımaktadır:

Günümüz teknolojinin ulaştığı noktaların Batı kültürüyle tartışılmaz bir bağı vardır. "Biz batının teknolojisini alalım, kültürünü ve ahlakını değil" gibisinden bir yaklaşım bunun için şimdiye kadar bir sonuç vermemiştir ve bundan sonra da vermesi beklenemez. Çünkü teknoloji seçimini, kullanımını ve üretimini kültür yoğunlukları belirlemektedir. İslam toplumlarında ise kültür yoğunlukları sistemli çabalarla ortadan kaldırılmış ve bu toplumlar, Batı'nın her türlü etkisine açık hale gelmişlerdir. Bu durumda neyin alınıp, neyin alınmayacağına karar verecek bir kültür olmadığı gibi, net görüşlerden uzak bulanık zihinler İslam toplumlarına hakin olmuşlardır. Hem tarihle, hem de içinde yaşanan zamanla haberleşme imkanları ortadan kaldırılmış, kendi kültürüne yabancı nesiller yetiştirilmiş, birbirleriyle haberleşme kanalları olmayan zümreler ortaya çıkmıştır. Bu toplumlarda birlik şuuru ve convensus olmadığı gibi zayıf ideolojiler toplumu genellikle Batı'ya bağımlı hale getirmişlerdir. Böyle bulanık, birbirini tanımayan toplumların tercihleri de bulanık olacaktır (Tabakoğlu, 2008; 406-407).

Tüm bunlardan çıkarılacak sonuç ve çözüm, herhalde İslam'ın prensipleri doğrultusunda hareket etmekte saklı olsa gerek. Yani ithal ettiğiniz teknolojik bir aygıt, belli bir kültürü de beraberinde getirecekse eğer, bunun kullanımında İslami zihniyette değişiklik oluşturabilme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Belki kendi kültürümüzün de içinde bulunduğu yüksek bir teknoloji üretimine sahip oluncaya kadar, bunlara bir ölçüde müsaade edilebilir. Fakat her ne olursa olsun sonuçları itibariyle, İslam'ın öngördüğü ilkeleri aşmamalıdır. Aksi takdirde maddeye bakış, perspektif değiştirebilir. Yaratıcının belirlediği şekliyle değil, bizzat maddenin kendisi merkeze alınarak bir yoruma gidilebilir. Bu da İslam'ın tanımladığı madde anlayışı prensibinden uzaklaşmaktır. Çünkü İslam, maddeye kendi kendine oluşmuş bir varlık olarak değil, Allah tarafından yaratılmış ve O'nun istekleri paralelinde kullanılması gereken yaratılmış bir varlık olarak bakar. Ayrıca şahsın sadece yaşadığı süreci, yani dünya hayatını değil, gayb olarak tanımlanan dünya ötesini de göz önünde bulundurmaktadır. Bu sebeple de ekonomik refahın sınırları çizilirken, sırf maddi ölçülerin temelini oluşturduğu en yüksek refah seviyesi hedef olarak seçilmez. Bunun aksine hem dünyayı hem de ötesini kapsayan, gayb inancından kaynaklanan, emir ve yasakların ölçüleri belirlediği İslam'a göre bir ekonomik refah şekli tanımlanır (Kur'an, 9/111)¹⁸. Tekniğin

¹⁸ "Allah, müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennet üzere satın almıştır."

de bu bağlamda kullanılması, insanı kendisine esir ve müptela etmesinin önlenmesi ve onun, insanın hizmetinde bulunmasının sağlanması şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla günümüz Müslümanları, içinde buldukları kimlik bunalımını aştıklarında ve her halükarda İslam'ın prensipleri doğrultusunda yaşamayı gaye edindiklerinde bu problem de çözülecektir (Tabakoğlu, 2008: 31, 406). Zaten İslam'ın gelişmiş bir teknoloji seviyesiyle sorunu yoktur. İlim öğrenme adına yaptığı teşvikler de bunun bir göstergesidir (Canan, 1994h: 237-247)¹⁹.

1.2.3. İslam'da Kardeşlik Vurgusu ve Sosyo-Ekonomik Adalet

İslam'da Müslümanlar kardeş olarak kabul edilir, mali durumları arasındaki farklılıklar bu çerçevede minimize edilmeye çalışılır. Yine sosyal adaleti tesis etmeyi amaç edinmiş olan yardımlaşma mekanizması da, Müslümanları birbirlerinin kardeşi olarak kabul etmeye dayalı bir sistem üzerinden işler. Farklılıklar arka plana atılır ve ilk önce sağlam bir kardeşlik bağının tanımı yapılarak, bunun gerekliliği olan yardımlaşma şiddetle salık verilir.

Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstününüz O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdar olandır (Kur'an, 49/13).

...Allah indinde en şerefliiniz takvaca en ileri olanınızdır. Arabın Arap olmayan üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arap olmayanın da Arap üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyah derili olanın beyaz derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Beyazın da siyah derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takva ileldir. [Hadis Meali] (Canan, 1994a: 140).

Birçok hadis ve ayetle sabittir ki, İslam'ın kurmayı hedeflediği sosyal düzende tüm fertler yukarıda geçtiği gibi bir bütünün parçaları olarak tanımlanmışlardır. Aralarında mal, ırk, cinsiyet, soy gibi herhangi bir faktör, üstünlüğe vesile değil; tüm bu farklılıklar Allah'ın büyüklüğüne birer delildir (Kur'an, 30/22)²⁰. Yani herkes, Allah'a kul olma noktasında eşittir (Nursi, 2000: 114). Bireyler sahip oldukları şeyler itibarıyla,

¹⁹ "İlim talebi için yola çıkan kimse dönünceye kadar Allah yolundadır.", "Kim ilim talep ederse, bu işi geçmişteki günahlarına kefarete olur."

²⁰ "Yine göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin farklı oluşu da O'nun (azamet ve kudretine delalet eden) âyetlerindedir. Şüphesiz ki bunda bilenler için nice ibretler vardır."

üzerlerine düşeni yapmakla mükelleftir (Kur'an, 43/32, 6/165)²¹. Üstünlük gibi görünen vasıflar, aslında imtihan vesilesidir. Sınanma ise varlığın yaratılış gayesidir. İşte bu sınava tabi tutulan, kul olma noktasında eşit olan ve aynı anne-babadan gelen tüm insanlık, İslam'a göre birbirleriyle kardeştir (Canan, 1994a: 143)²². Hz. Peygamber bunu bir hadisinde “*Bütün insanlar Allah'ın ailesidir. O'nun katında en sevgili olan bu aile içinde en iyi olandır*” diyerek vurgulamaktadır (Chapra, 1991: 25). Fakat özellikle İslam'ın çatısı altında bulunanlar ise Kur'an'da “*dinde kardeşler*” şeklinde tanımlanarak farklı bir ayrıcalığa tabi tutulmuştur (Kur'an, 9/11)²³. Çünkü İslam'a göre tek üstünlük, yukarıdaki ayet ve hadiste de geçtiği üzere takvadadır. Takva ise günahlardan kaçınma ve İslam'ı yaşama gayreti içinde bulunmadır. Yine Hz. Peygamber, Müslümanlar arasındaki dayanışmanın önemine birçok hadisinde işaret etmektedir. Örnek vermek gerekirse:

Birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamette, birbirlerine şefkate mü'minlerin misali, bir beden misalidir. Ondan bir uzuv rahatsız olsa, diğer uzuvlar uykusuzluk ve hararetle ona iştirak ederler [Hadis Meali] (Canan, 1994f: 359).

Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin ihtiyacını görürse Allah da onun ihtiyacını görür. Kim, bir Müslüman'ı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah da o sebeple onu Kıyamet gününün sıkıntısından kurtarır. Kim, bir Müslüman'ı örterse, Allah da onu kıyamet günü örter [Hadis Meali] (Canan, 1994e: 374).

Kul, kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah o kulun yardımındadır [Hadis Meali] (Canan, 1994e: 375).

Görüldüğü gibi İslam, bütün insanları kardeş olarak nitelemektedir. Fakat Müslüman olanlar arasındaki irtibata da daha önemli bir vurgu yapmaktadır. Aralarındaki yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmekte, bunu Allah'ın rızasını kazanmada bir vesile olarak göstermektedir. Zaten İslam'daki zekat, infak, sadaka gibi kavramlar, sosyal dayanışmanın maddi yönünü tesis etmesi bakımından üzerinde önemle durulan uygulamalardır. Zekat verilecek ihtiyaç sahibi kimselerde aranması gereken vasıflar arasında mutlak manada Müslüman olma şartı da yoktur. “*Müellefe-i*

²¹ “*İnsanları derecelendirdik ki, birbirleriyle iş görsünler*” ; “*Allah sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerle sizi imtihan etmek için derecelendirendir.*”

²² “*...Sizler Hz. Adem'in oğullarısınız. Adem ise topraktır...*” [Hadis meali]

²³ “*Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekatı verirlerse dinde kardeşleriniz olurlar...*”

kulub” tabiri altında, yani İslam’a ısındırılmak istenen kimseler olarak Müslüman olmayanlar da, bu kapsamda sosyal yardımlaşma içerisine dahil edilmişlerdir (Akyüz, 2010: 157).

Hız. Peygamber ve O’ndan önce gönderilen tüm peygamberlerin getirdikleri mesajlardaki ortak paydalardan biri de adalettir (Kur’an, 6/82)²⁴. Zaten adalet de sağlıklı bir toplumun yapı taşlarından. İslam, toplumdaki adaleti inşa etmeye bireylerden başlar. Örneğin; iman sahiplerinden adaletsizliklere karışmayanları, diğer inananlardan ayrı tutar (Kur’an, 6/82)²⁵. Hatta adaleti takvaya daha yakın bir hareket olarak niteleyerek, ideal bir Müslüman olmanın buradan geçtiğini de belirtir (Kur’an, 5/8)²⁶. Ayrıca bir Müslüman’ın kendi çıkarlarına ve yakınlarının çıkarlarına ters düşse dahi adaletten ayrılmamasını emreder (Kur’an, 4/135)²⁷.

İslam’ın adalet, sosyal eşitlik gibi ilkeleri ekonomik hayatta da geçerlidir. Hatta onun temellerini teşkil eden unsurlardandır. İslam’da bireyin kendi hakkına düşeni elde etmesi ve başkalarının hakkına saygı gösterip bu sınırı ihlal etmemesi gerektiği öngörülmektedir (Kur’an, 26/181)²⁸. Buradaki en önemli konu işçi - işveren ilişkileridir. İşçi, emeğinin karşılığında ücrete hak kazanmıştır. Fakat bu ücretin adaletli olması gerekmektedir. Zaten İslam’da da bir Müslüman’ın, Müslüman olsun olmasın bir insanı sömürmesi zulüm olduğundan yasaklanmıştır. Dolayısıyla sömürü İslam’ın ruhuna aykırıdır. Hız. Peygamber bir hadisinde Allah’ın hoşnutsuzluğuna neden olacak kişiyi, *“Allah’a vermiş olduğu sözü yerine getirmeden ölen, hür bir insanı köle olarak satıp parasını yiyen ve yanında çalıştırdığı işçinin hak ettiği ücreti vermeyen kimse”* olarak tasvir eder. Yani emeği sömürmeyi, köleleştirmeye aynı kefeye koyar. Burada Marksizim’deki emek sömürüsü karşılığıyla bir benzerlik gösterse de, aslında çıkış

²⁴ *“Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve ölçüyü indirdik.”*

²⁵ *“İman edenler ve imanlarını zulüm ile karıştırmayanlar... İşte güven onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.”*

²⁶ *“Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olunuz. Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun, çünkü o, takvaya daha yakındır. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”*

²⁷ *“Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz, ana-babanız ve yakın akrabanız aleyhine de olsa, yalnız Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğer, bükerseniz veya çekinirseniz, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*

²⁸ *“Ölçeği tam ölçün de hak yiyenlerden olmayın.”*

noktaları tamamen farklıdır. Çünkü Marx'ın teorisinde, kapitalist iktisadın sermayeyi, emekten bağımsız bir faktör olarak gördüğü ve üretim araçlarının yanında ona ayrı bir yer verildiğinden hareketle “*artık değer teorisi*” oluşturulur. İslam ise üretim faktörleri içerisine sermayeyi hiçbir zaman kendi başına dahil etmez. Bu nedenle Marx'ın “*artık değer*” kavramıyla, İslam'daki emek sömürüsü kavramı aynı anlama gelmezler. Ayrıca Marx'ın ileri sürdüğü şekliyle, işçinin verime katkısıyla ücretinin eşdeğerde olmasının sağlanması pratikte oldukça güçtür. Aynı zamanda bunun ücreti belirlemede ölçü olarak kullanılmasının İslam'da bir karşılığı yoktur. Fakat Hz. Peygamber bir hadisinde “*Bir işçiye, kendisine ailesine orta derecede ücret verilmelidir ve gücü yetmeyeceği bir iş teklif edilmemelidir*” şeklindeki ifadesiyle asgari ücretin alt sınırını çizmiştir. Ayrıca bu alt miktardaki ölçü, giyinme ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarda işçinin işvereniyle aynı standartlara sahip olmasını sağlamalıdır. Dolayısıyla da bu standartların altında kalan ücret seviyesi kesinlikle adil değildir (Chapra, 1991: 30).

Kapitalizmde ise genellikle adil bir ücret seviyesinin belirlenememesinden ve ücretlerin her zaman sermayeyi elinde bulunduran sermaye sahiplerinin lehine işletilmesinden dolayı işçi – işveren arasındaki gelir farkı sürekli olarak büyük rakamlarla ifade edilmiştir. Mahrumiyet, yoksulluk ve sağlıksız iş yaşamı da bu uçuruma dahil olunca, zengin ve yoksul kesimler arasında bir gerginlik ortamı doğmuştur. Her ne kadar günümüzde bu olumsuzluklar büyük oranda çözüme kavuşturulsa da kapitalizmin doğası gereği adil bir ekonomik düzenden söz etmek pek mümkün değildir. Fakat buna karşın İslam toplumlarında İslam'ın öngördüğü sosyal dayanışmaya bağlı olarak sınıflar arası çatışma görülmemiştir (Tabakoğlu, 2005d: 165). Her ne zaman ki, kapitalist sistem İslam coğrafyasında hakimiyetini kurmuş, işte o zaman yavaş yavaş sınıflar arası çatışmadan bahsedilir olagelmiştir. Tüm bunlara rağmen, devlet planında olmasa da, İslam'ın emirleri gereği şahıslar, zekat ve sadaka gibi uygulamalarla toplum içindeki dayanışmaya katkıda bulunmakta ve adil bir gelir dağılımına sahip olunmasında önemli rol oynamaktadırlar. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, maddi yardımlaşma İslam'daki dayanışmanın küçük bir parçasıdır, bizzat kendisi değildir. Bu fiilin sonucunda sadece ihtiyaç sahiplerinin, ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanmaz. Aynı zamanda kişinin eğitilmesi de hedeflenir. Yani toplumun sosyal dayanışma içinde fiilen yer alması ve adil bir gelir düzeyinin sağlanması için, buna fertlerin tek tek eğitim sürecinden geçirilmesi ile başlanır.

Nefse ve onu biçimlendirene, sonra da ona kötülük ve takva kabiliyetini verene yemin olsun ki, elbette nefisini temizleyip parlatan kurtulmuştur. Onu kirletip gömen de ziyan etmiştir (Kur'an, 91/7-10).

Her nefis kendi kazancına bağlıdır (Kur'an, 74/38).

...Herkesin kazandığı yalnız kendisine aittir. Kendi (günah) yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının (günah) yükünü taşımaz.... (Kur'an, 6/164).

Yukarıdaki ayetlerde İslam, insana kendi yaptıklarından sorumlu olduğunu haber vermektedir. Dolayısıyla da insan kendi fiillerinin kontrolcüsü olarak, hareketlerini İslam'a göre düzeltmeye çalışmalı, yaptıklarını hesaba çekmeli, hata işlerse bundan sorumlu olacağını bilmelidir. Bununla İslam, insanda bir kontrol mekanizması oluşturarak, iki kimlik meydana getirmektedir. Birincisi iradesini ve aklını, ikicisi ise isteklerini ve fiillerini temsil eder. Yani insan, ilk olarak bizzat kendisiyle dayanışma içerisine girerek mikro planda bir sosyal yardımlaşma örneği sergiler. İslam'ın belirlediği ölçü içerisinde hal ve hareketlerine şekil vererek, varlığında adil bir gelir - gider dağılımı sağlar. Kişiyi bu şekilde eğitmek ise onu sosyal hayatın birçok boyutu içerisine hazırlamak anlamına gelmektedir. İlk pratiğini bizzat nefsinde (kendi) deneyen kişi, toplum içindeki ikinci ve daha sonraki uygulamalarına hazır hale gelir, tecrübe kazanır. Böylelikle de makro planda bir mekanizma vicdanlar üzerinde tesis edilir. Hatta devletin üzerinden birçok sosyal işlevi kalkmış ve toplum bunu üzerine almış olur. Örneğin; aile ve akraba fertlerine mali hak ve sorumluluklar yükler. Miras hukuku çerçevesinde birbirlerine maddi kaynak transfer etmesini sağlar. Böylelikle de otoritenin herhangi bir zorlamasına gerek kalmadan gelir dağılımında adil bir bölüşüm için birçok adım atılmış olur. Yine İslam, çalışma gücü yerinde olan insanların, bu dayanışmayı gereksiz yere kullanmalarını önlemek için de bir takım uygulamalar getirmiştir, çalışmayı emretmiş, dilenciliği ise yasaklamıştır. Örneğin; Hz. Peygamber çalışacak durumda olduğu halde dilenen birine para ya da mal vermemiş, bir balta temin ederek odun kırmasını ve kazancını bu yolla temin etmesini salık vermiştir. Daha sonra da çalışmasının durumunun nasıl ve ne durumda olduğunu bilmesi için kendisini bilgilendirmesini istemiştir. Böylelikle de başarı derecesinin sonucunu araştırmıştır. Buradan hareketle sadece sadaka ve bağış gibi uygulamalarla kısıtlı olmayan, kişilere

gerektiğinde çalışmalarını için iş bulan, aynı zamanda da gelir ve çalışma durumunu takip eden bir sistemin varlığından söz edebiliriz. Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki, İslam'a göre bireye verilen mülkiyet hakkında mutlaklık yoktur. Kişi sadece bir emanetçi konumundadır (Kur'an, 57/7)²⁹. Yani mallar, toplumun mülkiyetinde olarak fertlere bırakılmıştır. Herkesin konumu itibarıyla bunlar üzerinde hakları vardır. Mal varlıklarını ellerinde bulunduranlar üzerine bu bir sorumluluk, ihtiyaç sahipleri için de doğal bir haktır. Ne kişinin yardım yaparken yoksulu ezmesi, ne de varlıklı kişiden aldığı malla ihtiyaçlarını gören yoksulun ezilmesi doğrudur. Toplumun bütün fertleri yaratıcının onlar için belirlemiş olduğu hak ve yükümlülükleri yerine getirmektedirler. Bu da İslam'ın sosyo-ekonomik dengeyi sağlamaya çalışırken çizdiği çok ince bir çizgidir. Fakat bunun hayata geçirilebilmesi için de faizin zorunlu olarak yasaklanması gerekir. Faiz geliri İslam'a göre zaten meşru olmayan bir kazançtır. Çünkü kazancın sadece iş karşılığında oluşması gerekir. Bu sebeple malın mal getirmesi mümkün değildir. Ayrıca zekatla da her yıl sürekli olarak % 2,5'lük bir kesimi alınmaktadır ki, ortada sürekli olarak üretime dahil olmadığı müddetçe artan bir maldan söz etmeye de imkan yoktur. Mülkiyet hakkı kapsamında faiz düşünüldüğünde, bireyin emanetçisi olarak elinde bulundurduğu maldan, yaratıcının meşru görmediği bir geliri, yani faiz geliri kazanmasının mümkün olmadığı açıktır. Dolayısıyla da kişi, ihtiyacı olan birine para transferi yapmak istediğinde, faizsiz olarak borç vermekle mükelleftir. Zaten faizli iş görme sistemi yürürlükte kaldığı müddetçe de İslam'ın öngördüğü sosyal dayanışma gerçekleştirilemez. Aksi takdirde mal sahiplerinin ellerinde sürekli olarak büyüyen bir mal olacak, diğer insanlar bundan faydalanmak istediklerinde, asıl mal sahibinin eline daha büyük miktarda mal kazandıracaklar ve sosyal adalet sağlanamayacaktır. İhtiyaç sahipleri bulunduğu sürece de mevcut durum devam edip gidecektir. Bu ise İslam'ın adalet anlayışına kesinlikle aykırıdır (Kutub, 1991: 65-76).

İşte İslam, ekonomik adaleti sağlamak için öncelikle sosyal bir denklik öngörüsüyle insanları kardeş olarak kabul edip, Allah katında eşit olduklarının vurgusunu yapar. Yani *“doğuştan gelen her türlü edinim her ne olursa olsun, onlar arasında bir övünme ya da üstünlüğe vesile değildir”* der. Tek üstünlüğün ise sadece *“günahlardan kaçınma ve İslam'ı yaşama gayreti içinde olma”* anlamına gelen

²⁹ *“...Size tasarruf salahiyetini verdiği şeylerden harcayın. Sizden, iman edip de –Allah yolunda – harcayanlarınız için büyük bir mükafat vardır.”*

takvadan geçtiğini belirtir. Zaten takva kapsamında hareketlerine dikkat eden kişi de, sosyal ve ekonomik adaletin sağlanması için elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışacaktır. Dolayısıyla da tek üstünlük vardır, o da adalet sınırları içerisinde bulunmakla kazanılır. Yine İslam ekonomik adaleti sağlamak için sosyal bir yardımlaşmayı öngörür (Kur'an, 59/7)³⁰. Bunun için zekat ve bağış gibi uygulamaların yapılmasını emreder. Bu fon yoksullara temel ihtiyaçlarını karşılama imkanı verdiği gibi, aynı zamanda imkanları kısıtlı olmakla birlikte ekonomik girişimde bulunmak isteyen şahıslara da yatırım fırsatı sunarak, fırsat eşitliğine katkıda bulunur (Tabakoğlu, 2005d: 167). Tüm bunlarla birlikte suistimali önlemek için ihtiyaç sahibi kişiyi tanımlayarak, gerçek anlamda el emeğini kullanıp kullanamayacak durumda olmasını da denetler. Gereksiz yere insanlardan maddi yardım isteğinde bulunmayı yasaklar. Sosyal yardımlaşma bireyin bir sorumluluğudur ve aynı zamanda onun için bir eğitimidir. Yani yaratıcının emir ve yasakları doğrultusunda hareket edilmesini ilk önce bireysel anlamda kazandırarak, daha sonra da toplum anlamında buna doğru bir eğilimin gerçekleşmesini amaçlamaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki adaletin sağlanması İslam'ın tek üstünlük olarak tanımladığı takva prensibinin en önemli vasfıdır. Çünkü İslam, takvanın adaletten geçtiğini belirtir. Dolayısıyla da sosyal bir din olmak yönüyle hayatın bütün alanlarını içine alan İslam, sosyo-ekonomik adaletin sağlanmasında da adil olunmasını salık verir ve bunu insana önemli bir sorumluluk olarak yükler.

1.2.4. İslam ve İktisadi Kalkınma

Büyüme kavramı Batı düşüncesinin anlayışı doğrultusunda iktisadi olarak kişi başına düşen milli gelirin artması demektir. Bu kavramla birlikte anılan kalkınma ve gelişme ise ekonomik yapıyı da içine alacak şekilde, sosyal ve kültürel şekillenmenin Batı dünyasının belirlendiği standartlar doğrultusunda oluşturulması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla da belli bir medeniyetin ürünü olması ve onun izlerini taşıması sebebiyle ideolojik bir özelliğe sahiptir (Tabakoğlu, 2008: 401). Yani bu olgunun nesnel değil, öznel olduğunu kabul etmek yanlış olmasa gerektir.

³⁰ “...(servet) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın...”

Tarih boyunca Mısır, Hint, Çin, Yunan, Roma ve İslam Medeniyetleri gibi köklü medeniyetler, tarıma elverişli verimli havzalarda ve ticaret yolları üzerinde kurulmuştur. Hatta İslam Medeniyeti'nin siyasal ve kültürel üstünlüğünü yitirmesinde ve merkez olmaktan çıkarak çevreye dönüşmesinde, yeni bulunan ticaret yollarının büyük etkisi vardır (Özakpınar, 2009: 60). Çünkü o dönemde Batı Avrupa, coğrafi özellikleri bakımından ekonomik kalkınmada bir takım avantajlara sahipti. Her şeyden önce hammadde bakımından zengindi. Deniz, kara ve nehir ulaşımı için uygun bir coğrafyaya sahipti. Topraklarına göre yoğun bir nüfusunun olması ve ihtiyaçların da bu bağlamda fazla olması nedeniyle ürettiği ürünleri kolayca tüketebiliyor, üretim ve tüketim hızında diğer coğrafyalara göre bir üstünlük sağlıyordu. Ayrıca sanayi devrimiyle birlikte kitlesel üretimle, tükettiğinden fazla ürün üretmeye başlamış ve bunun sonucunda da yeni pazar arayışı sorununun sömürgecilikle çözülmesi ile dev kazançlar elde etmişti. Avrupa'nın bu kendine has ve Müslümanların çoğunlukta yaşadığı Ortadoğu coğrafyasıyla kıyaslanmaya bile müsait olmayan avantajları, onun ekonomik gelişiminde temel teşkil etmiştir (Kartal, 2009: 165-166). Bu sebeple de denilebilir ki, Batı'nın sahip olduğu yüksek teknoloji ve ekonomik üstünlük vesilesiyle kurduğu siyasal hakimiyet vetiresi içerisinde gelişme ve kalkınma kavramlarını tanımlanmasını tamamen öznel bir anlayışın eseri olarak kabul edebiliriz.

XIX. yy.'da medeniyet denildiğinde kalkınmış ülkeler kastediliyordu. Batı dünyası kendini medeni olarak görüyor, bunun dışında kalanları ise medeni olmayan toplumlar olarak isimlendiriyordu. Medeni olmak için Batılı olmanın şart olduğu gibi bir algı vardı. Hatta sömürgecilik faaliyetleri ile uğraşan Batılı devletler, sömürgeleştirmeyi, medenileştirme olarak yorumluyorlardı. Yani kendilerini belirli bir seviyeyi aşmış toplumlar olarak görüyorlardı. Aslında, bu kavramların temelinde aydınlanma çağı düşüncesinin yattığı söylenebilir.

Ferguson, Saint Simon, A. Comte, Marx gibi bir çok düşünür toplumların çeşitli gelişim aşamalarından geçtiklerini ifade etmişler ve bunları gruplamışlardı. Örneğin; Ferguson, insanlık tarihini ilkellik, barbarlık ve medeniyet gibi evrelere ayırmıştı. Ya da Comte'a göre teolojik düşünceye sahip insan metafizikten, fiziğe doğru kademe kademe ilerleyerek sonunda pozitif düşünceye sahip olmuştu. Marx ise insanlığın ilkel komünizmden, kapitalizme, ondan da nihai hedef olarak komünizme geçeceğini iddia etmişti. Bu düşünceleri içerisinde barındıran Batı, iktisadi anlayışını da bu doğrultuda

geliştirdi. Günümüzdeki deyimiyile, az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş gibi terimler altında ölkeler, ekonomik olarak bir tasnife tabi tutuldu. Batı iktisat nazariyesine göre, kiři başına dūřen milli gelirin dūřük olduğu ölkeler, az gelişmiş olarak tanımlanmaya başlandı. Ayrıca bunların belli başlı özellikleri; tarımın ekonomideki payının yüksek oluşu, gelişmemiş bir teknoloji seviyesi, nüfus artışının yüksekliği ve eğitim durumunun dūřük oluşu olarak belirlenmişti. Ancak bu sınıflamada bir Őey dikkati çekmektedir. Yüksek teknolojiye sahip Rusya, yine teknolojinin gelişmiş olduğu ve aynı zamanda milli gelirin de oldukça yukarı düzeyde olduğu Japonya ya da kiři başına dūřen milli gelirin çok yüksek olduğu Birleřik Arap Emirlikleri gibi devletler, - vasıflarını taşımakla birlikte - Batılı İktisatçılarca gelişmiş ölkeler arasında görölmezler. Ayrıca yine bu kriterlere uymayan birçok Batılı devlet, gelişmiş ölkeler arasında kabul edilir. Dolayısıyla bu sınıflamada iktisat dışı faktörler etkilidir ve bu kategorileştirme hareketi tamamen kültürel bir olgudur. Nesnel olarak bir gelişmişlik ifade etmez. Sadece bu kavrama yüklenen anlam gereği, az Batılılaşmış, Batılılaşmakta olan, ya da Batılı şeklinde bir tasnifin varlığından bahsedebiliriz. Bu sınıflamaya göre, Batı'yı kıstas kabul ederek ekonomik olarak gelişme ve büyüme sağlamaya çalışmak, Batı'ya bağımlı olmayı da beraberinde getirecektir. Kalkınma ve büyüme faktörleri, nüfus artış hızının dūřürölmesi, doğal kaynakların “*daha etkin kullanımı*” başlığı içinde sömürölmesi, “*teknolojik gelişmenin artırılması*” adı altında Batı kültürünün bu aygıtlarla transferinin sağlanması, Batı'ya giderek daha fazla bağımlı hale getirmekten ibarettir. Ayrıca Batı, yeni teknolojiler geliştirdiğinde kullanımda olanları az gelişmiş ya da gelişmekte olan ölkelere bırakmaktadır.

Batı iktisat nazariyesinde kalkınma ve gelişme ise büyük ölçüde yatırım malları ithalatına bağlıdır. Birçok Müslüman dūřünür de Batı'nın gelişmişlik seviyesinin ve dünya hakimiyetinin altında yatan temel nedeni sanayileşmek ve bu tarzda bir büyüme sağlamak olarak gördüklerinden, başka bir yol ya da yöntem arama gereği duymamaktadırlar. Dolayısıyla da bunu sağlamak için, giderek fiyatı artan bu mallara gösterilen ihtiyaç, bağımlılığı artırmaktadır (Tabakođlu, 2005d: 160-162).

Batı'ya ait gelişme ve kalkınma dūřüncesi, ekonomik bağımlılığının yanı sıra kültürel bir bağımlılığı da beraberinde getirmektedir. Bu ilişkiyi Armađan Őöyle açıklamaktadır:

Az gelişmişlikten kurtulmak isterken ve gelişmiş devletler seviyesine ulaşmak için gayret ederken, o devletlerin kültürlerine bağımlı olma neticesi ortaya çıkmaktadır. Kültürel bağımlılık demek, bir başka kültüre göre ve onun paralelinde düşünmek ve hareket etmek demektir. Bir diğer ifade ile, kendi öz kültürünün temellerini terk edip, sosyal faaliyetlerini bir başka kültür üzerine bina ederek davranmak demektir ki, bu, 'kültürel bağımlılık'ın tarifidir. Daha açıkçası yardım aldığı Hristiyan ve Komünist devletlerin zihniyetinin esaslarına göre düşünmesi, kalkınmasını buna göre planlaması ve sosyal ve kültürel hayatını planlamasıdır. Rusya'dan yardım alan eski Demokratik Yemen (Aden) ile Fransızlara iktisaden bağımlı Çad'ın durumu gibi (Armağan, 2005: 123).

İslam'a göre Gayr-i Müslim unsurlara her ne şekilde olursa olsun bağımlı olmak hoş karşılanmamıştır ve bu sebeple de ekonomik bağımsızlık şarttır (Tabakoğlu, 2008: 88). Ayrıca İslam'ın prensipleri doğrultusunda belirlenecek ekonomik kalkınma, şüphesiz ki Batı iktisadının öngördüğünden kesinlikle farklı olacaktır. Çünkü İslam'a göre her şeyden önce insanın gayesi ibadettir (Kur'an, 51/56)³¹. Dolayısıyla da iktisadi faaliyetler amaç değil, birer araçtır. Böyle olunca da bir Müslüman için her türlü faaliyet, İslam'ın emir ve yasakları doğrultusunda belirlendiğinde bir anlam ifade eder. Bu sebeple de İslam'a özgü kalkınma faaliyetini yine İslam'ın ilkeleri ışığında belirleyerek, uygulamaya koymak gerekir. Aksi takdirde bu, Batı'nın iktisat anlayışından farklı olmayacak ve "İslamî ekonomi" ile "ekonomiyi İslamlaştırma" arasındaki çizgiyi aşmakla sonlanacak, tamamen farklı bir yola girilecektir (Tabakoğlu, 2008: 36).

Ahlak kavramı, İslam'ın öngördüğü tarzda şekillendirilmezse, iktisadi fiili gerçekleştirecek birey de, ekonomik olan her türlü olaya farklı açılardan bakarak yaratıcının istediği anlamı veremeyebilir. Ülgener, "*Kazanma, her zaman ve her yerde kibir, azamet ve gösterişle beraber yürütülmüştür*" der (Ülgener, 2006: 260). Batı'nın kâr – zarar olarak baktığı ve profesyonellik olarak nitelediği ticaret, içerisinde böyle bir ahlakı barındırabilir. Bu ahlak ise İslam'ın tarifini yaptığını ahlaktan tamamen farklıdır. Çünkü kibirlenmek, İslam'da kesinlikle yasaklanmıştır (Kur'an, 17/37)³². Bunun aksine güzel ahlaka sahip Müslüman bir tüccar da övülmüştür (Canan, 1994m: 247)³³.

³¹ "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."

³² "Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme! Çünkü sen asla yeri yaramazsın ve boyca da dağlara erişemezsin."

³³ "Emin, dürüst, Müslüman tacir, kıyamet günü şehitlerle beraberdir." [Hadis Meali]

Dolayısıyla İslam, insanın ahlaki davranışını değiştirerek onu erdem sahibi bir birey haline getirir. Bu onun iktisadi hayatta da İslam'ın belirlediği kurallar içerisinde hareket ederken, erdemli ve ahlaklı olmasını temin ederek, ekonomik hayat içerisinde sosyal olgulara da faydalı olur.

Seküler toplumlar, kalkınmada sosyo-ekonomik adaleti baz aldıkları iddiasında bulunarak, bunu kendi üstün vasıfları arasında görmekteyiz. Ancak insanın sadece maddi olarak gelişmesini sağlamaya çalıştıklarından, ahlaki ıslaha gereken önemi vermemektedirler. Ayrıca kaynakların etkin dağılımında sürekli olarak artan oranda bir maddi refah öngörüsü içinde bulduklarından, kaynak kullanımında da sürekli olarak bir yükseliş söz konusudur. Oysa kaynaklar ise sınırlıdır. Bu nedenle de makroekonomik dengesizlikler, böyle bir artışa izin vermemektedir. İslam'a göre böyle bir problemin çözümü ilke olarak, israfın kalkınma ve gelişme olgularında kesinlikle önlenmesinden geçmektedir. Kaynak dağılımı yeniden düzenlenmeli ve tabiatın artan sanayileşme ile sömürülmesine izin verilmemelidir. Bunu yaparken de işin ahlaki boyutu atlanmamalıdır. Çünkü ahlaki ölçülerin desteği olmadan sosyo-ekonomik dengenin sağlanması bir kenara, tanımlanması bile bu bağlamda mümkün olmamaktadır. Neo-klasik iktisat ise hala günümüzdeki mevcut kalkınma stratejileri ile adil bölüşümün yapılabileceğini ileri sürmektedir. Bunu yaparken de dengenin sağlanmasında bireyi itecek gücün fayda olduğunu düşünmektedir. Yani özel mülkiyet ve hürriyet hakkı korunduğu sürece toplumsal fayda da maksimum düzeyde tutulacak ve denge sağlanacaktır. Dolayısıyla da piyasadaki aktörlerin daha rahat hareket edebilmeleri için ekonomi olabildiğince liberalleştirilmelidir. Değer yargıları ve mutlak hükümet müdahalesi devre dışı bırakılmalıdır. Devlet sadece piyasa önemli fonksiyonlarını gerçekleştirmediği zaman müdahil olmalıdır. Fakat böyle bir sistemde göz ardı edilen önemli bir konu vardır. O da, fertlerin sadece şahsi çıkarlarının temin edildiği sürece, bunun toplam faydaya katkı sağlamasıdır. Yani kişi, sadece kâr edebildiği ve menfaatleri zedelenmediği sürece, toplumun refahı korunabilecektir. Örneğin; fiyatların yüksekliğinin talebi azaltması gerekirken, sosyo-ekonomik adalet sağlanmadığında, zengin kesim şahsi çıkarlarını – ferdi mülkiyet ve hürriyet kapsamı içinde – sosyal önceliklerden üstün tutarak talepte bulunacaktır. Dolayısıyla da bu mallara olan talepte önemli bir azalma görülmediğinden, fiyatlar da düşmeyecektir. Çünkü zengin kesimi şahsi çıkar ve menfaat tatmininden başka itecek

bir unsur görülmemektedir. Bu sebeple de belirtilen tarzda bir kalkınma stratejisiyle sosyo-ekonomik adaletin sağlanmasına imkan yoktur (Chapra, 2002: 199-200).

İslam ise öncelikle insanlara yaptıklarından dolayı mes'ul olduklarını bildirmekle bir sorumluluk yükler (Kur'an, 99/7-8)³⁴. Ayrıca yaratıcının öngördüğü üzere adalet üzere hareket edilmesi gerektiğine de şiddetle vurgu yapar (Kur'an, 16/90; 4/58)³⁵. Bu, şahsi çıkarları sınırlandırmada ve yine bireysel faydanın toplum çıkarları ile birlikte korunmasında motive edici bir unsur olarak görev yapar. Yani birey bu sorumluluk kapsamında yaratıcıya hesap verme vetiresi içinde hareket ederek hem şahsi çıkarını korur, hem de kendi menfaatleri zarar görse bile toplumun faydasına, refahına ve güvenliğine tecavüz etmekten sakınır (Kur'an, 62/10; 4/135)³⁶. İslam'ın bireye ahlaki olgunluğu kazandırmasından ve sorumluluk kavramının bilincini yüklemesinden sonraki tabloyu Chapra şu sözleri ile ifade etmektedir:

....Ahlaki değerlerin seçiciliğiyle beraber sorumluluk kavramı, tüketici tercihleri ve hükümet harcamalarının öncelikleri piyasada etkisini göstermeden önce, bunları değiştirerek adil bir tarzda toplam taleplerin önemli bir kısmını gidermeye yardım edecektir. Fiyat tercihi, o zaman fonksiyonunu yapacak ve her ikisi birlikte genel ihtiyaçların karşılanması için kaynakların serbestçe kullanılması yanında yüksek tasarruf, yatırım ve ihracata katkı sağlayacaktır. İhtiyaca yönelik üretim sistemi ve dengeli maddi teşviklerle bunun tamamlanması, daha fazla etkinlik için uygun bir ortam oluşturarak ihtiyaç maddelerinin arzını artıracak ve bu maddelerin fiyatlarını düşürecektir (Chapra, 2002: 203).

Dengeli bölüşümle birlikte kaynakların yoksul kesim için, yine de yetersiz kaldığı durumlarda zekat, infak ve çeşitli bağışlarla aradaki açık kapatılmaya çalışılmalıdır. İslam yardımlaşmaya şiddetle vurgu yapmaktadır (Kur'an, 35/29-30)³⁷.

³⁴ “Her kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecektir”, Her kim, zerre kadar şer işlemişse onu görecektir.”

³⁵ “Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayasızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan nehyeder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir.”; “Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor....”

³⁶ “Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayın. Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.”; “Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz, ana-babanız ve yakın akrabalarınız aleyhine de olsa, yalnız Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın.”

³⁷ “Allah'ın kitabını okuyan, namazı kılan ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık olarak verenler, kesinlikle batma ihtimali olmayan bir ticaret umarlar. Çünkü Allah mükafatlarını kendilerine tamamen

Bu kapsamda Kur'an'da, “*zekatı verin*” ibaresinin geçtiği yirmi beş kadar ayet vardır. Ayrıca zekatı vermeyenler hakkında da şiddetli bir eleştiride bulunmaktadır (Kur'an, 9/34-35)³⁸. Tevbe Sûresi'nin 34 ve 35.'nci ayetlerinde geçen “*biriktirme (stok)*” kavramı, birçok fakihe göre zekatı ödenmeyen malları içine aldığı gibi; zekatı ödensin, ödenmesin ihtiyaçtan fazla olarak biriktirilen malları da kapsamaktadır (Akyüz, 2012: 141-142). İşte İslam, sorumluluk duygusundan sonra, vicdanlar üzerine haşyet ve takvadan oluşan ikinci bir itici güç ve motive edici unsur koyar. Bunlar da, yaratıcının koymuş olduğu sınırlara bireyin riayetini kuvvetlendirir (Kutub, 2008: 103). Yani birinci ilke olan sorumluluk prensibinde yaratıcıya hesap verme bilincini bireye kazandırırken; ikinci ilkede ise hesabın bir neticesinin bulunduğunu ve bunun da sonucunda mükafat ya da ceza görmek olduğunu bildirerek vicdan üzerinde sağlam bir motive edici unsur meydana getirmeye çalışır. Böylece şahsi çıkarlar, toplumun çıkarını oluşturmada temel unsur olmaktan çıkar. Bunun yerini yaratıcıya hesap verme vetiresi içerisinde hem sorumluluk sahibi bireyin çıkarını, hem de toplumun çıkarlarını birlikte gözeten bir mekanizma işlemeye başlar.

Sonuç olarak denilebilir ki, İslam'a göre belirlenecek kalkınma politikasında temel amaç, İslam'ın erdem kabul ettiği insani kuvvetlerin geliştirilmesi olmalıdır. Maddi kalkınma, manevi kalkınmanın emrinde olmalı ve onun gelişimini engellemeyecek durumda hareket etmelidir. Bu sebeple de hazırlanacak kalkınma stratejisinde Batı'nın öngördüğü kalkınmadan farklı olarak israf önlenmeli, sosyal adalet, refah ve güvenlik sağlanmalı, ekonomik bağımsızlık kazanılmalı ve iktisadi istikrar ortamı oluşturulmalıdır (Tabakoğlu, 2005d: 166-169). Uygulamada ise ekonomik kalkınma; İslami prensipler doğrultusunda eğitimin yaygın hale getirilmesini, bireyler arasındaki işbirliğinin sağlanarak yeni ortak bir sosyal yapının ön plana çıkarılmasını içine almalıdır. Ayrıca kullanılmasında İslam'a göre yasak tutulmayan ürünlerin üretiminin yaygınlaştırılmasını, yaşam standartlarının yükseltilmesini, dengeli gelişmenin sağlanmasını ve İslami kültüre uygun kendi izlerini taşıyan yeni bir

ödedikten başka, lütfundan onlara fazlasını da verecektir. Çünkü O çok bağışlayıcı ve şükürün karşılığını vericidir.”

³⁸ “*Ey iman edenler, şurası bir gerçektir ki, yahudi hahamları ile hıristiyan rahiplerinin bir çoğu insanların mallarını haksız yere yerler ve Allah yolundan saptırırlar. Bir de altın ve gümüşü hazineye doldurup, onları Allah yolunda sarfetmeyenleri bu yüzden acıklı bir azap ile müjdele! O gün o altın ve gümüşlerin üstü cehennem ateşinde kızdırılacak da bunlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanacak (onlara): ‘İşte bu kendi canınız için saklayıp biriktirdiğiniz şeydir. Haydi şimdi tadın bakalım şu biriktirdiğiniz şeyin tadını!’ denilecek.”*

teknolojinin geliştirilmesini de kapsamalıdır. Tüm bunlara ek olarak dışa bağımlılık azaltılmalı ve İslam dünyası arasındaki ekonomik ilişkiler güçlendirilmelidir (Ahmed, 2011: 64-68).

1.2.5. Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam

Dünyadaki bütün iktisadi sistemler, insanlara en iyi yaşamı sunma iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. Hepsi de beşeri düzenlerdir ve insan faktörüyle oluşturulmuşlardır. İnsan ise çevresinin, ihtiyaçlarının, duygularının ve var olduğu sürece başına gelen olayların etkisinde kalan tarihsel birikime sahip bir varlıktır. Bu yüzden de, ortaya koyacağı çözümleri, maddi ve manevi varlığından tamamen farklı ve mutlak bir nesnellik içinde belirlemesi mümkün olmayabilir. Yürürlüğe koyduğu sistemlerin kuralları, kendi varlığının etkisinden bağımsız olarak adaleti ve en doğruyu sağlamaya yetmeyebilir.

İslam ise her şeyden önce bireylerden yaratıcının kurallarına uymalarını istemekle, ekonomik hayatı da kapsayacak şekilde vahiy bilgisine dayalı bir sistemi öngörmektedir. Ona göre, Allah bütün varlıkların yaratıcısıdır (Kur'an, 35/3)³⁹. O, hiçbir etkinin altında kalmaz. Çünkü Allah, hiç bir şeye muhtaç değildir (Kur'an, 2/263)⁴⁰. İnsanlara kendi varlıklarından bile daha yakındır (Kur'an, 50/16)⁴¹. Bu sebeple de yaratıcısı olduğu insanı kendisinden bile daha iyi tanımaktadır. Dolayısıyla da insanın gerçek tabiatını en iyi bilen olarak, yasakladığı ve emrettiği şeylerle, insan doğası arasında bir uyumluluktan bahsedilebilir. İşte yaratıcının öngördüğü İslami kuralların ışığındaki bir ekonomik sistemle, insanların belirlediği ölçütlerle oluşturulacak iktisadi doktrinler arasındaki en temel fark buradan doğmaktadır (İsmail, 1990: 7-10). Bu sebeple de, İslam'a göre belirlenecek ekonomik sistemle, mevcut doktrinler arasında bir kıyaslamaya girmenin doğru olmayacağını düşünüyoruz. Ancak, en yaygın iktisadi düzenler olarak kapitalizm ve komünizm öngörülerini doğrultusunda

³⁹ "...Allah'tan başka bir yaratıcı mı var? O size gökten ve yerden rızık verir. O'ndan başka ilâh yoktur..."

⁴⁰ "...Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir..."

⁴¹ "Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz. Ve biz ona şah damarından daha yakınız."

oluşturulmaya çalışılanla, İslam'ın prensipleri doğrultusunda ortaya konulması gereken ekonomik sistem arasına bir çizgi çekmek noktasında kısaca bir açıklama yapmanın yerinde olacağı kanısındayız.

1.2.5.1. Kapitalizm

Bu görüşe göre, ekonomik sistemin merkezinde sermaye vardır. O, tüketimi kendisinin motoru haline getirerek tasarruf sağlamak ister. Kişi, hür bir şekilde müteşebbis olma ve mülk edinme hakkına sahiptir. Şahsi çıkar yani fayda sağlama, sistem içerisindeki itici unsurdur. Dolayısıyla bu prensip insanı çalışmaya sevk eder. Tüketim ve buna bağlı olarak üretim arasındaki döngüyü sürekli kılar. Kaynaklar sınırlı olduğundan ve herkes fayda sağlamak istediğinden ortaya kıtlık sorunu çıkar. Bu ise kapitalizmde rekabet ile çözüme kavuşur. Yani bireylerin bencilliğini ve serbest ekonomide öngörülen sınırları aşma hırslarını bağlayacak tek çare rekabettir. Çünkü liberal ekonomik sistemde, benzer ürünlerin birçok kişi tarafından üretilmesi ve çok sayıda alıcı tarafından tüketilmesi sonucu mecburi olarak bir fiyat belirlenecektir. Dolayısıyla da kâr – istisnai durumlar hariç – sınırların, yani tavan ve taban seviyelerinin ortasında bulunacaktır. Zaten devlet müdahalesi de bu sistemde pek uygun görülmemektedir. Yine işçi ve işveren hakkında da bir tanımlaması bulunur. Buna göre ortaya koyduğu sermaye ile risk alan işveren, sermayesinin boyutu paralelinde bir pay alır. Sadece emeği ile üretim sürecine dahil olan işçi ise üretim sonucunda kâr ya da zarar durumlarında değişmeyen önceden belirlenmiş sabit bir ücret alır. Bununla beraber işçi ve işveren sınıfları arasında geçişe mani herhangi bir engel yoktur. Belli bir sermaye temerküzünü sağlayan herhangi bir işçi, üretim araçlarını satın alarak işveren konumuna geçebilir. Genel olarak denilebilir ki, hür teşebbüsler içinde gerçekleşen piyasa hareketleri ürün ve hizmet fiyatlarını dengeler ve ayrıca devlet tarafından oluşturulan ufak çapta düzenlemeler ile de toplum refahının sağlanmasına çalışılır (İsmail, 1990: 16-21).

Tanımlanan şekliyle bakıldığında kapitalizmin ileri sürdüğü ilkeler ve öngördüğü yaşam tarzı ile en tabii ve en fitri ekonomik doktrin olduğu düşünülebilir. Ancak kapitalizmin günümüze kadarki serüveninde, bu iddiayı çürütecek unsurlar hiç de azımsanacak miktarda değildir. Her şeyden önce şunu ifade edebiliriz ki, sistemi

döndüren sermaye sahiplerinin çalışması, sosyal adaleti sağlamada şahsi çıkarlardan sıyrılarak topyekün toplum için bir faydayı teşkil edememiştir. Çoğu zaman çıkar birliği yaparak ittifak eden bu grup, işçi ve tüketici kitlesinin daima aleyhinde olmuşlardır. Hatta iktisadi hayattaki serbestlik ve devletin ekonomiye müdahalesinin minimuma indirgenmeye çalışılması dahi bu sınıf elinde menfaatlerini sarsılmaktan kurtaran ezici bir güç haline gelmiştir. Yine sanayi devrimi ile birlikte sayısız zanaatkar işsiz kalmış, giderek artan işsizlik emeğin değerini düşürmüş ve sosyal bir çatışma ortamı doğurmuştur. Ancak sayısız insanın sokaklara dökülmesi neticesinde işçi - işveren arasında iyi niyetten uzak, çeşitli iyileştirmelerin yapılması sonucunda gerginlik yatıştırılabilmıştır. Ayrıca serbestlikle devletin piyasadaki otoritesinin sarsılmasıyla faizcilik ve çeşitli ticari spekülasyonlar, zengin ve yoksul sınıf arasındaki uçurumu daha da büyütüştür (Gülen, 2011: 201-202).

Milyonların işsiz kaldığı dönemlerde insanlar, yoksulluğa karşı daha fazla dayanamayarak bütün aksaklıklara rağmen, hayatlarını sürdürebilmek için kapitalistlerden iş istemek zorunda kalmışlardı. Bu ise sistemin yapmaya çalıştığı şeyde başarılı olduğunu gösteriyordu. Yani sözde serbest piyasa içerisinde belirlenen arz ve talep kanununa boyun eğen kimselerin “*kut-u layemut*”la (ölmeyecek kadar ücret) çalıştırılması prensibi. Böylece sermaye sahipleri daha fazla kâr edecek ve daha fazla yatırımda bulunacaklardı. Dolayısıyla da emek sahiplerinin aleyhine büyüdükçe büyüyecek ve zenginleşeceklerdi. İşçi sınıfı ise sadece hayatta kalmayı başaracaktı. Marx ve Engels, “*Komünist Manifesto*”da bunu şöyle açıklarlar:

Burjuvazi, yani sermaye ne oranda gelişirse, ancak iş buldukları sürece yaşayan ve ancak emekleriyle sermayeyi artırdıkları sürece iş bulan proletarya da, yani modern işçi sınıfı da o oranda gelişiyor. Kendilerini parça başı satışa sunmak zorunda kalan bu işçiler, herhangi bir başka ticari eşya gibi bir metadırlar. Yani rekabetteki tüm değişmelere, tüm Pazar dalgalanmalarına terk edilmişlerdir. Proleterlerin yaptığı iş, makineleşmenin genişlemesi ve iş bölümü sonucu, işçiler için her çeşit özerk karakterini ve dolayısıyla her çeşit çekiciliğini yitirmiştir. Proleter, kendisinden yalnızca en basit, en tek düze, en kolay öğrenilebilen bir el hareketi istenen, makinenin bir eklentisinden ibarettir. Dolayısıyla işçinin maliyeti, hemen yalnızca hayatını ve soyunu sürdürmesi için zorunlu geçim araçları kadardır (Marx ve Engels, 2010: 30-31).

Sistemin merkezindeki ana itici unsur olan çıkar sağlama, sosyal adaleti tesis etmekten uzaktır. Sözde, ekonomik canlılık neticesinde oluşan kârlar ve bireylerin

bunlardan serbestlik içinde rant elde etmeleri sağlanmaya çalışılır. Ancak çoğu kere sadece sermayedarlar bundan fayda görür. Üretim araçlarına sahip olanlar, ihtiyaç sahibi bireyler üzerinden devasa kazançlar sağlarlar. Yeri gelir piyasada çokça satılan mallar stoklanır ya da bu bağlamda az üretme kararı alınarak bir tekel oluşturulur. Yine serbestlik içinde üretim aşamasından son tüketiciye ulaşıncaya kadar ürünler, gereksiz olarak el değiştirirler. Her aracıda malın fiyatı biraz daha yükselir. Emek sahibi ve tüketici aleyhine gerçekleşen bu oyunda her zamanki gibi sermayeye sahip olanlar kârlı çıkarlar. Çünkü emeğin sermaye temerküzü yapmadan bu döngüye katılma imkanı yoktur. Ayrıca işçinin bunu yapmasına izin vermemek için ücretler seviyesi düşük tutulur ki, emek sahipleri ile üretim araçlarının arasında olası bir bağ kurulması önlenir. Dolayısıyla da işçinin bir gün işveren olabileceğinin vaat edildiği kapitalizm aslında bunu başarmaktan uzaktır. Üretim araçlarına sahip olunması için faizle kredi verilir ve böylece iş olanaklarının artırıldığından, ekonomiye canlılık sağladığından bahsedilir. Fırsat eşitliğinin varlığı ileri sürülür. Ancak kapitalizmin temelindeki çıkar duygusu, sosyal adaleti temin etmek için değil; verdiği sermayeyle daha fazla sermaye elde etmek için uğraşır. Yoksa kapitalist için fırsat eşitliği kavramı, sermayesini transfer etmekle katlandığı risk karşılığında meşru gördüğü faiz gelirini kazanmaktan ibarettir. Dolayısıyla sistemin temelindeki fayda üzerine kurulu itici güç, sosyal adaleti temin etmekte başarısızdır (Marx, 2011: 755-756; İsmail, 1990: 25).

İhtiyaçtan fazla oranda tüketimi artırarak daha fazla kâr sağlamaya çalışmak, kapitalizmin diğer handikaplarından biridir. İnsan ihtiyaçlarını asli ve fer'i olarak iki sınıfta toplamak mümkündür. Asli ihtiyaçlar, insanın varlığını sürdürüp hayatta kalması için gerekli olan keyfi yönden pek değişmeyen yiyecek, giyecek, barınak ve yaşamı kolaylaştırıcı temel aletler gibi unsurları kapsamaktadır. Fer'i olanlar ise zorunluluk dışı, lüks olarak nitelenebilen arzu ve istekleri karşılama özelliği bulunan şekil ve çeşit bakımından oldukça büyük bir alanı içine almaktadır. İhtiyaçlar, kapitalizmle birlikte asli ve fer'i olma ayrımını neredeyse yitirmiş, tüketim kültürünün reklam vb. şeylerle propagandası ile birbirine girmiştir. İnsanların çoğu artık, fer'i ihtiyaçları, asli ihtiyaçlar olarak görececek duruma gelmiştir. Bunun sonucunda da tüketim anlayışındaki değişiklikle israf yaygınlaşmış ve tabii kaynaklar bilinçsizce sömürülmüştür (Şeriati, 2004: 167-168). Tüketim de bu doğrultuda - Batılı anlamda - kalkınmış ve gelişmiş ülkelerde daha yoğundur. Küreselleşme ve uluslar arası ticaret insan ihtiyaçlarının karşılanmasını

kolaylaştıracakken, dünyanın bir bölümü israf saikasıyla aşırı tüketimden kaynaklanan hastalıklarla ölmekteyken, diğer bir bölümü ise açlıktan ölmektedir. Tabakoğlu bu durumu “*Dünya nimetlerinin dörtte üçü dünya nüfusunun ileri kapitalist üçte birinin tekeli altındadır. Dünyamız aşırı beslenmeden ölenlerle açlıktan ölenlerin bir arada yaşadığı bir dünyadır*” şeklinde özetler (Tabakoğlu, 2005d: 162).

Sanayi Devrimi’yle birlikte kapitalizm büyük bir güç kazandı. Ancak bu döngü insanların yaşam tarzlarında önemli değişikliklere de neden oldu. Şüphesiz ki teknolojik gelişmeler, insanlık için büyük kolaylıkları beraberinde getirmişti. Fakat bu faydanın, toplumun tamamı için olduğunu söylemek pek kolay değildir. Modern toplumlar inşa edilmeye başlanmıştı. Büyük kentler, ulaşım kolaylığı, fabrikalar, haberleşme ağları, eğitim olanaklarının çokluğu. Hepsini de insanlığa sözde kapitalizmin hediyesiydi. Ancak maddi gelişme üzerine kurulan sistemde ahlak unsuru hep göz ardı edilmiştir. Sürekli ileri sürülen çıkar sağlama olgusu insanların tüketim anlayışlarını, maddeye bakışlarını, ahlaklarını değiştirmiş; hepsini birer “*homo economicus*” haline getirmiştir. Tabakoğlu’nun konu hakkındaki görüşlerini naklederek ‘kapitalizm’ konusunu noktalayalım:

Günümüz kapitalizmi hem zenginlerde hem de emekçilerde ruhi ve maddi sefaletler yaratmaktadır. Kapitalist hayat tarzı insanlardaki ahlaki öldürmüştür. Bu hayat tarzı insanlar istese de ahlak ortamı oluşturamaz. Modern toplum tarzı; kazanmak, dövmek hatta öldürmek üzerine kurulmuştur. Geçmişin, zencileri vahşi hayvan gibi avlayıp emek piyasasına süren sömürgecilerinin, kadın ve çocuk işçileri acımasızca sömüren sanayicilerinin ve toplama kamplarında toplu imha gerçekleştirenlerin torunları günümüzde belki insan haklarını en çok savunanlardır ama bu durum bu temeller üzerine kurulu modern hayatın esas özelliklerini değiştirmez. Bu hayat tarzı sermayeyi ve tekniği ön planda tutuyor, insan ise bunların işine yaradığı sürece değerlidir. İnsan, tekniğin ve sermayenin önünde olma hakkına sahip değildir. Söz gelimi modern toplumda, otomobil insandan daha değerlidir (Tabakoğlu, 2005g: 474).

1.2.5.2. Komünizm

Komünist doktrinin kökleri Antikite’ye kadar uzanır. Platon, bu görüşün o dönemdeki ilk temsilcilerindendir. İdeal devletin nasıl olması gerektiği üzerine bir kritik yaparken “*adalet*”i, üç şekilde tanımlar: İlki “*bizi herkesten aldığımızı herkese vermeye zorlayan erdem*”dir. Bu tanımlama, sözleşmenin şartlarına uygun olarak yerine

getirilmesiyle doğrulanabilir. Ancak akdin yapıldığı taraflar arasında kişileri tek tip gördüğü; akıllıyla deliyi, fakirle zengini, iyiyle kötüyü aynı kefeye koyduğundan yanlış bir önerme belirtir. Dolayısıyla da adaletin karşılığı olamaz. İkinci mana “*Adaletli olan, en güçlü olanın işine gelenden başka bir şey değildir*” şeklindedir. Bu da yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri demek olur ki, tanım olarak adaleti karşılayamaz. Üçüncüsü ise insanların kendilerini koruma içgüdüsüyle bağdaştırılır ve bu doğrultuda yapılan yasa ve kurallarla “*toplumsal bir sözleşme*” oluşturulması olarak ifade edilir. Ona göre, bunun nedeni ise insanların, yasaların çevrelediği bir toplumu, yasadışı bir ortamdan daha faydalı bulmalarıdır. Fakat yasaları atlatılabilen bir bireyin, her zaman için adaletsizce davranışlar sergilemesi mümkün olduğundan, bu tanımlama da adaleti tam olarak kapsayamaz. Bu üç görüşü de adaleti tanımlamakta yetersiz bulan Platon, adaletin hiçbir zaman dış faktörlerle tam olarak sağlanamayacağını ifade eder ve sorunun çözümünün kişilerin iç dünyalarından geçtiğini ifade eder. “*Cumhuriyet*” adlı kitabında anlattığı bu görüşlerini “*ideal devlet*”in nasıl olması gerektiğini anlatarak devam ettirir. Sosyal adaleti de, adalet içinde ele alır. Ona göre servetin tek bir kişiye verilmesi kesinlikle adil değildir. Ferdi mülkiyet ortadan kaldırılmalıdır. Platon’un “*İdeal Devlet*”inde belirlediği “*yönetenler*” sınıfından olan “*koruyucular*”la, “*yöneticiler*”in ticari faaliyetle uğraşmamasını, mal edinmemesini ve ortaklaşa bir hayat yaşamaları gerektiğini ileri sürer. Ayrıca mülkiyet duygusunun ortadan kaldırılması için sadece malların değil, kadınlar ve çocukların da ortaklaşa mülkiyete dahil olması gerektiğini iddia eder. Bununla yöneten sınıf arasında bir birliktelik sağlanacağını ve kadın - erkek eşitliği meydana geleceğini söyler. Böylece de “*yönetenler*” grubunun kardeşlik bağları içinde hareket ederek, sosyal adaleti temin edeceğini ifade eder. Bu görüşleriyle Platon, komünal toplumu ilk inşa etmeye çalışanlardan biridir (Savaş, 2007: 40-45).

Orta Çağ’dan günümüze kadar da farklı coğrafyalarda ve tarihlerde birçok komünist düşünce ortaya çıkmıştır. Örneğin; İran’da ortaya çıkan Mazdekizm, Orta Çağ’da İran coğrafyasından Kafkaslara kadar bir alana yayılmıştır. Daha çok bir mezhep olarak tanımlayabileceğimiz sistemin ileri sürdüğü görüşler arasında, mülkiyetsizlik, serbest aşka dayanan evlilik, kölelere eşit haklar verilmesi, din adamları sınıfının güçlü konumlarının tartışılması gibi konular bulunmaktadır. Mazdek tarafından ortaya atılan bu sistem, Orta Çağ’daki ilk erken komünist fikirler arasında kabul

edilebilir. Yine Rusya’da komünizmden önce yükselen bir akım olarak “Nihilizm” de maddeci tutumuyla, devlet, din ve aile otoritesine karşı çıkmasıyla ve mevcut paradigmalardan alt üst edilmesi gerektiğini savunmasıyla içinde komünist düşüncelerden parçalar barındırır (Gülen, 2012: 205). Engels’e göre ise sosyalist düşüncenin mihenk noktası, savunduğu “*Etikçi Sosyalizm*”le Saint Simon’dur. Toplumların kooperatif modeli ile oluşması gerektiğini iddia etmesinden ötürü her ne kadar ütopyacı olarak nitelendirilse de; komünist anlayışta, başta Marx olmak üzere kendisinden sonra gelen birçok kişiyi etkilemiştir (Kasapoğlu, 2012: 33). Fakat şu ana kadar değinilenlerden hiç biri Marx’ın komünist düşüncesi kadar kitleleri arkasında sürüklememiştir. Bunun nedenini Genç, “*Marx, sosyal zıtlıklar üzerinden bir dünya felsefesi kurdu. Buna milyonlarca insan inandı. Çünkü Batı’nın aklının işleyiş tarzını bulmuştu...*” şeklinde açıklar (Genç, 2012: 69)⁴².

Komünist doktrin, son bir yüzyıl içinde çeşitli revizyonlara uğrasa da genel olarak Marx’ın düşünceleri çerçevesinde ekonomik sistemlere aksetti. Sistem, sınıfsız bir toplumu öngörüyordu. Bunun için işçi sınıfının, burjuvaziye karşı düzenleyeceği bir ihtilal sonucu yapılacak devrimle sistemin hayata geçeceği öngörülüyordu. Aynı zamanda Marx’a göre devrim sonucunda gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra proletarya diktatörlüğü de diğer sınıflar gibi yok edilmeliydi. Sistemin temel esasları: ferdi mülkiyetin kaldırılması; insanları bağlayan aile, sınıf, din gibi kavramların etkisizleştirilerek halk arasında birlik ve bütünlük sağlanması; sermaye temerküzünün önlenmesi; farklı emeklere karşın eşit ücret verilmesi yani ücretin emeğe göre değil, ihtiyaca göre belirlenmesi; üretim araçlarının devlet teşekkülü altında toplanması ve maddeci dünya görüşünün benimsenmesi (Marx’a göre din; siyaset, ekonomi, ahlak ve hukuk gibi alanları egemenliği altına alır. Bu sebeple de bunlar arasında belirlenecek her türlü ilişki, dinden bağımsız olamadığı için dogmadır ve reddedilmelidir) gibi ilkelere dayanıyordu. (İsmail, 1990: 33-38; Marx ve Engels, 2011: 10).

Marx’ın öngördüğü komünist doktrin, “*Paris Komünü*” denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Marx hayattayken uygulamada ekonomik bir sistem haline gelememişti. İlk defa büyük çapta “*Ekim Devrimi*” denilen olayla Lenin

⁴² Çağdaş komünist fikirlerin büyük çoğunluğu Marx’ın öngörülerini doğrultusunda oluşturulduğundan, konuyu dağıtmamak ve uzatmamak için, çalışmanın amacına uygun yerlerden bahsedilerek, ayrıntılara inilmeden “Komünizm” ve “Marksizm” birlikte kritiğe tabi tutuldu.

liderliğinde - üzerinde yapılan bir takım değişikliklerle - Rusya’da yürürlüğe konuldu. Başlangıcı ve yeri göz önüne alındığında aslında Marx’ın iddiasıyla örtüşmemekteydi. Bu konuya Livaneli, şöyle dikkat çeker:

Marx ve Engels’in teorisinden yola çıkan Rus komünizmi, aslında bu iki düşünürün öngörülerine pek de uymuyordu. Çünkü Marx ve Engels, komünizmi kapitalizmin son aşaması olarak görmüşler ve gelişmiş Batı ülkelerinde ani ve eşzamanlı bir dönüşümle komünizmin kurulacağını yazmışlardı. Lenin ise sanayinin, dolayısıyla da proleteryanın gelişmediği bir köylü ülkesinde, devrim yoluyla komünizmi kurmuştu. Acaba “emperyalizmin en zayıf halkası”nda yapılan bu devrim, klasik teoriye göre bir sapma, bir macera mıydı? (Livaneli, 2003: 12)

Leninizm, Marksizm’in türevi olarak kendini güncellemeye devam etmek zorundaydı. Çünkü sistem, halk tarafından başlarda hoş karşılanmasına rağmen, sonradan bazı konularda itirazlar baş göstermeye başladı. Bunlardan en önemlilerinden biri de mülkiyet ediniminin kaldırılması hakkındaydı. Ekim Devrimi’nin ardından ferdi mülkiyet tamamen lağvedilememişti. Lenin de 1921 yılında komünizmin “sınıfsız toplum” ilkesine karşı gelerek, mecburi olarak “Çalışın, işte fabrika, işte tezgah!” demek suretiyle burjuvanın hala süregelen varlığını kabullenmek zorunda kalmıştı (Gülen, 2012: 208). Çünkü mülkiyetsizleştirme bir bakıma bireylerin çalışmak için gerekli olan itici güçlerini ellerinden almaktı. Yani birey çalışacak; toplum, toplam faydadan nasiplenecek, fert de bundan devletin belirlediği kadarını alacaktı. Bu bir bakıma adeta madde karşısında değersizleşmekti. Karakoç konuyu şöyle ifade eder:

Komünizmde ise cehennem bizzat insandır. Değil topluma, tek insana bile güven yoktur. Ona hiçbir eşya (mal) bırakılmaz. Komünizm, diliyle mülkiyeti reddederken, kalbiyle, mülkiyeti o kadar yüceltiyor ki, tek insanı ona layık ve ona sahip olmaya ehil görmüyor. Komünizmde insan tek başına bir birim değildir. Bir birimin bir unsurudur ancak. İnsan, kendisi karşısında olsun, toplum karşısında olsun, eşya karşısında olsun, adeta bir varlık, şahsiyet ifade edecek kadar olsun bir bağımsızlık hakkına sahip bir varlık değildir (Karakoç, 2009: 30).

Evet, komünizm hürriyet için aile, sınıf, din baskılarını yıkıp insanı özgürleştirmeye çalışırken; bu sefer de insanın, madde karşısındaki şahsiyetini elinden alıyordu. Kapitalizmdeki ifrata (aşırı kaçmak) karşılık, komünizm bunu tefritle (eksik bırakmak) halletmeye çalışıyordu. Oysa insanın meta karşısında özgürleştirilmesi ancak şahsiyetinin kendisinde bırakılması ile mümkün olabilirdi. Lahbabi, şahsiyeti

tanımlarken ”*insanın kime veya neye olursa olsun, körü körüne itaati reddettiği ve aklın ruhun üstün değerini kabul ettiği yerde başlar*” diyordu. Bu ise herkesin seçim yapmakta özgür olmasıyla ancak bir şahsiyet sahibi olabileceği anlamına geliyordu. Yani komünizm, insanlığı tek bir nüshadan ibaret görüyordu. Dolayısıyla insan, bütünü bir parçası olarak hayatietini devam ettirebilirdi. Bu da onun düşünüş, yaşayış ve var olma gibi noktalarda tek tipleştirilmesi idi. Onun yaratıcılığının, şahsiyetinin elinden alınmasıydı (Lahbabi, 1972: 18).

Komünizmdeki temel esaslardan bir diğeri de “*eşit ücret*” meselesidir. Buna göre herkes gücü oranında çalışacak ve ihtiyacı nispetinde pay alacaktı. Ancak çabalar eşit olmadığı halde, ücretlerin eşit olması gerektiği prensibi insan tabiatında bir karmaşaya neden olabilirdi. Örneğin; entelektüel faaliyetlerde bulunup çalışmasını neredeyse gününün tamamına yaymış bir birey, niçin sekiz saat çalışan bir işçiyle aynı ücreti almalıydı? Bireyi, bunu yapmaya itecek ahlaki erdem neyle sağlanacaktı? Entelektüel çaba sarf eden bireyin, sosyal adaletin sağlanması için payından feragat ettiğini bilmesi mi? Üstelik Komünizm’in dini reddetmesinden doğan maddecilik, onun esaslarından birini teşkil ederken. Komünist fertler, yüce ahlak ve ideallere inanmış kimseler olsaydı, bu fazileti gösterip, haklarından vazgeçmeleri belki bir dereceye kadar anlaşılabilirdi. Fakat insanlara “*eşitlik*” unsurundan başka hiçbir sebep göstermeksizin, ayrıca da ahlakın toplumdaki en büyük yerleştiricisi olan dini reddetmişken, toplumun mahşeri vicdanında onlara bu erdem ne ile kazandırılacaktı? Bunun mümkün olmadığını anlayan Komünist Parti ve Stalin bir takım reformlara gitmek zorundaydı. 1931 yılında bizzat Stalin tarafından, üretim artışını kontrol eden iktisatçılar kongresinde “*işçilerin ihmali ve tembelliği yüzünden ekonomik gelişme hızının yavaşladığı*” ifade edildi. Ardından da gereken hemen yapıldı. Yani Marksizm’in esaslarından biri olan “*Herkesten gücü oranında ve herkese işi nispetinde*” prensibi kaldırılarak yerine 12. madde olarak anılan “*Herkesten gücü oranında ve herkese işi nispetinde*” maddesi getirildi. Kapatılan “*Din İşleri Yüksek Kurulu*” 1945’te açılarak komünist sistemin bir esası daha ortadan kaldırıldı. Yine doktrinin esaslarından sermaye temerküzünün yasaklanmasına dair kanun 1946 yılında kısmen içi boşaltılarak, “*Miras bırakabilme*” hakkı sunuldu (İsmail, 1990: 38-50).

Evet, ortada isim olarak bir “*Komünizm*” kalmıştır. Ama çıkış noktasındaki ilkeleri, sistemin insan tabiatıyla uyuşmaması nedeniyle bir bir geçerliliklerini

kaybetmiş ve ortadan kalkmıştır. Günümüzde de zaten bu sistem çıkış noktasındaki kendine has ilkeleriyle uygulanmamaktadır. Birçok revizyona tabi tutulmuştur. Konuya Celal Abdünnasır'ın ve Engels'in sözleriyle son verelim:

Komünistlerin kendi doktrinlerinden elde etmiş oldukları bütün kazançları şundan ibarettir: insanların eskiden hürriyetin tadını çıkararak çalışan insanlarken, şimdi üretim mekanizmasının bayağı aletleri haline gelmişlerdir. Onlar dini inkar ettiler. Çünkü komünizme göre din, ancak hayal mahsulü bir efsaneden ibarettir. Onlar ferdi inkar ettiler. Çünkü komünist doktrin, onun tabii eğilimlerini ve onun öz benliğini hesaba katmamakta ve devletten başka gerçek bir varlık kabul etmemektedir. Onlar hürriyeti inkar ettiler. Çünkü hürriyet, ferdin inancını ve benliğini kutsallaştırır. Oysa komünist düzende ferdin ne kişiliği, ne de iradesi söz konusudur. Onlar devlet teşkilatında bulunması gereken eşitliği kesin olarak inkar ettiler. Çünkü komünist anayasasına göre, devlet piramit gibi üst üste konulmuş, sıra sıra tabakalardan meydana gelir, yani tepede tek bir adam, temelde ise halk adını alan milyonlarca insan... [Celal Abdünnasır] (İsmail, 1990: 56).

Marx ve ben, bizden sonra gelenlerin bazen ekonomik yöne haddinden fazla eğilmiş olmalarından kısmen sorumluyuz. Hasımlarımızın hücumlarına cevap verirken, onların itiraz etmekte oldukları esas meseleleri güçlendirmemiz, sağlaştırmamız gerekirdi, fakat karşılıklı saldırılara göğüs germeye çalışırken sözü edilen diğer faktörlere hak ettikleri yeri ve değeri vermek için ne zaman, ne zemin, ne de fırsat bulabildik... [Friedrich Engels] (İsmail, 1990: 42).

1.2.5.3. İslam'a Göre Ekonomik Sistem

İslam'a göre belirlenecek ekonomik sistem, “*iktisat*” kelimesinin anlamını içinde barındıran bir “*itidal*” mekanizmasıdır. Hayatın fitriliğine uygun, ifrat ve tefrite kaçmayan doğal bir ölçüyü itibara alır. Bunu yaparken mihenk taşı olarak yaratıcının vahyettiği kuralları kullanır. Esasen İslam'da “*İslam Ekonomik Sistemi*” gibi bir şey mevcut değildir. Öngördüğü yaşantı içerisinde ekonomik hayatı da düzenlediğinden; bir doktrin olarak İslam'a göre belirlenecek ekonomik yaşamı, İslam'ın kendi müntesipleri için düzenlediği hayatın diğer safhalarından ayrı, tekil olarak incelemek pek mümkün olmayabilir. Kapitalizmin ve komünizmin insanı parça parça ele alması yerine İslam; onu maddi ve manevi varlığıyla, problemleri ve çözümleriyle, ihtiyaç ve istekleriyle, hayatı, ölümü ve sonrasıyla bir bütün olarak ele alır.

Batı düşüncesi maddeye bizzat kendisinden kaynaklanan bir anlam yüklediği için madde ve olaylar arasındaki neden – sonuç ilişkisini sadece maddi planda ele alır. Bulduğu çözümler de doğal olarak bu sınırlama içersindedir. Örneğin; insanların ihtiyaç ya da isteklerinin sınırsızlığı ve ekonomik kaynakların ise kıt ve sınırlı oluşu göz önüne

alındığında, kaynakların nasıl tahsis edileceği problemiyle karşılaşılır. Batı, bu problemin çözümünde maddeye sadece madde oluşu itibariyle, yani yaratıcıyla madde arasındaki bağı kopararak baktığı için, istediği başarıya ulaşamamıştır. Kapitalizmin ya da komünizmin durumu bunu gözler önüne sermektedir. İslam ise maddeyi yaratıcıya ait olarak gördüğünden ve kullanımının da O'nun buyrukları doğrultusunda olması gerektiğini salık verdiği için; sorunu, her şeyi O'na göre düzenlemekle çözmeye çalışır. Yani ekonomik kaynakları, insanı, insanın doğasını ve isteklerini yaratan O olduğuna göre; ayrıca aradaki pay ve taksimatı da İslam'da belirtilen ölçülerle O vazettiğinden; sorunun tek çaresinin, belirlenecek sistemin yaratıcının emir ve yasaklarıyla fitriliği yakalamasında saklı olduğunu savunur (Gülen, 2012: 217).

Kapitalizm ve komünizmde ideal toplum düzeni oluşturulmaya çalışılırken merkezde ekonomi vardır. Kapitalist sistem ticaretin meşruluğunu kabul ederken, bu meşruiyet içinde faizi de kabullenmiştir. Ona göre sermaye de mal gibi alınıp satılabilir. Yani para, değer belirleme ölçüsü olmaktan çıkıp kendisi bir değer haline gelmiştir. Ahlak ve dini, sistemin temelinden uzaklaştırdığı için de çıkar sağlamaktan başka itici güç yoktur. Komünizm ise kapitalizme bir tepki olarak ferdi planda hem faizi hem de ticareti yasaklayarak sorunu halledebileceğini düşünmüştür. O da “*din*”i, kapitalistlerin ve burjuvanın elinde hakimiyet sağlamak için bir vasıta olarak gördüğünden, sistemin temelinden dışarı çıkarmıştır. Dolayısıyla ikisi de “*din*”in ekonomik yaşamda düzenleyici bir rol üstlenebileceğini kabullenmemişlerdir. Halbuki din ve ahlak unsurlarının büsbütün ekonomik hayatın kontrolü altında olduğunu düşünmek bir yanlısamaya neden olabilir. Çünkü ekonomik bir fiil, insan ve eşya arasındaki ilişkiyi içine almakla her ne kadar geniş gibi görünse de, dinin evrendeki kapsayıcılığı içinde daha küçük bir yer işgal eder. Dolayısıyla din, ekonomik hayatı da içine alıp düzenler. Belirlediği ahlaki ölçütlerle iktisadi fiillere yön verir. Dinin suistimalini önlemek yerine onu dışlayarak sorunu çözmeye çalışmak, problemin farklı bir mecrada devam etmesine neden olmaktan başka bir şey değildir. Emek ve sermaye sorununu; din ve ahlakı, şartların dışında tutarak düzeltmeye çalışmanın ne kadar sınırlı bir çözüm getirdiğini, kapitalizm ve komünizmin yüz yıldan fazla bir zamandaki uygulamalarının sonuçları ortaya koymaktadır. İslam ise ahlaki yaptırımlarıyla bireyin ekonomik fiillerini kontrol altında alır. Merkezde vicdanlar üzerine bıraktığı “*yaratıcının onların bütün davranışlarını bildiği ve bunlardan sorumlu oldukları*” düşüncesi vardır (Kur'an, 99/7-

8)⁴³. Merkeze, vicdan üzerine bu düşünceyi yerleştirdikten sonra, emek ve sermaye olgusunu yaratıcının belirlediği ölçülere göre inşa eder. İslam, sermayeyi tek başına bir üretim aracı olarak kabul etmez ve gelirini de meşru görmez. Ona göre ancak emekle birlikte üretime dahil olduğunda bir meşruiyet kazanır. Durağan sermayeyi de bir vergiye tabi tutmasıyla (zekat), zengin kesimden yoksul kesime doğru bir transfer gerçekleştirerek sosyal bölüşümü adaletli hale getirmeye çalışır. Ayrıca bununla sermaye temerküzünün önü kesilerek paranın sürekli olarak dinamik bir yapı içerisinde bulunması sağlanmış olur. Sermaye emekle birlikte meşruiyet kazandığından sistemdeki en temel faktör emektir. Dolayısıyla İslam'a ait ekonomi anlayışı, kapitalizmin sermaye yanlısı emek sömürsünden ve komünizmin emeği kurtarmaya çalışırken bireyi köleleştirmesinden tamamen uzaktır. Zenginliği, sermaye sahiplerinin imtiyazı olmaktan çıkararak ve onun emek aleyhine büyümesini engelleyen bir denge ekonomisidir (Karakoç, 2009: 46-48).

Kapitalizmde bireysellik ön plandayken, komünizmdeki fert ise toplum içinde şahsiyetini ifadeden yoksundur. İnsanda, kaynağını dürtülerinden alıp davranışlarını ve düşüncelerini yöneten ve kişisel eğilimlerini içerisinde barındıran bir alt benlikten söz etmek mümkündür. Buna karşılık kişinin toplum içindeki konumundan kaynaklanan ve adaletle hareket etmesini gerekli kılan bir ölçü vardır. Dürtüleri, onu bencilliğe ve bireysel davranışa iterken, toplum içinde yaşıyor olması kişi ve toplumun hakkını gözetmesini gerekli kılar. Aksi takdirde bu çizginin dışına çıkanlar doğal bir reaksiyonla karşılaşır. İkinci faktörün baskısı sonucu birey, arzu ve isteklerine gem vurarak onları toplumun ortak çıkarları doğrultusunda düzenler. Fakat bu iki durum birbirini tetikledikleri sürece devam eden döngünün fitriliği yakalaması uzun gözlemlere ve tecrübelerle bağlıdır. Kapitalizm dengeyi sermaye sahipleri lehinde ve çalışanın aleyhinde bir ölçüyle belirlerken; komünizm ise emeği burjuvanın esaretinden özgür kılmak için, sistemin baskısı altında bırakmıştır. Yani kapitalizm, bireysel güdülere daha geniş bir salâhiyet sağlarken; komünizm toplumun ortak mekanizması karşısında bireysel tercihleri pasifize etmiştir. Tabii ki iki sistemin de güttüğü ölçü, İslam'ın öngördüğü ile uyuşmamaktadır. İslam medeniyetinde fert topluma baskı uygulayamaz. Kendi istekleri doğrultusunda gelişmiş hareket edemez. Aynı şekilde toplum, kendisi

⁴³ “Her kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecektir,” Her kim, zerre kadar şer işlemişse onu görecektir.”

için ferdi de feda edemez. Çünkü İslam'a göre fert, sosyal yapının temel taşıdır. Dolayısıyla da kişinin bireysellikten ve kölelikten uzak şahsiyet sahibi bir fert olması sağlanmalıdır. İslam bu bağlamda şahsiyet sahibi ferdi, kendi belirlediği prensipler doğrultusunda özgür kılmıştır. Ahlakını bu ilkeler ışığında belirleyen kişi için maddi menfaat artık ilk sırada olamaz. Çünkü, ona yaratıcının buyrukları doğrultusunda hareket etmesi gerektiği salık verilmiştir. Onun benliği ilahlaştırılmadan ya da inkar edilmeden ele alınmıştır. Bu denge içinde mülk edinmesi ve miras bırakması gibi en temel haklar kendisine verilmiştir. Ayrıca temel güduları göze alınarak hürriyet ortamı içinde İslam'ın belirlediği adalet prensiplerini aşmadan ekonomik girişimde bulunma ve fayda sağlama olanakları kendisine sunulmuştur. Fakat bu yapılırken insanların, toplumun ve diğer canlıların haklarına riayet edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır (İsmail, 1990: 68-70).

Özet olarak İslam'ın öngördüğü ekonomik sistem, hayatın maddi ve manevi iki alanını birlikte ele alır ve bunu yaparken de iktisadi fiile ahlaki bir boyut kazandırır. Ne tüketim gereğinden fazla bir seviyeye getirilerek kaynaklar israf edilir; ne de gereğinden az üretim yapılmasına neden olacak psikolojik faktörler göz ardı edilir. Her şey yaratıcının öngördüğü ve İslam'la insanlara bildirdiği denge içinde yapılır. Bu yönüyle de tüm iktisadi sistemlerden daha temelinde ayrılır. Ayrıca İslam, sosyal ve ekonomik adaleti sağlarken insanları kardeş olarak kabul eder ve onların hürriyetlerini ön planda tutar. Bu uygulama da kapitalizm ve komünizmden farklıdır. Çünkü bu sistemlerde bir öngörü olarak sosyo-ekonomik eşitlik savunulsa da, temel itici güç maddi otoritedir. İslam'ın insanlara sunduğu ortamda her ne kadar devlete ait kanunlar bulunsun da, esas olan vicdan ve akıllar üzerinde tesis edilen manevi otoritedir. İslam, insanlara yaratıcının buyruklarını bildirmekle onlara birer sorumluluk yükleyerek bu sistemi kurmuştur. Yine daha önce de değinildiği üzere kişilere ne her istediklerini “*serbest rekabet*” adı altında yapmalarını iznini verir, ne de ticaret yapma ve mülk edinme haklarını ellerinden alarak onları köleleştirir. Adalet üzere olmak ve yaratıcının koyduğu sınırları aşmamak kaydıyla insanları hür kabul eder. Bir taraftan emeğin hakkının verilmesini salık verirken, diğer taraftan da sermaye gelirine emek olmaksızın bir meşruiyet tanımayarak faizi yasaklar. Emek ve sermaye arasında hassas bir denge kurar. Mülk edinmeye izin verirken, zekatla bunun durağan halde atıl kalmasını engeller. Buna ek olarak zenginle yoksul arasına zekatla bir köprü kurarken, ihtiyaç

sahibini tanımlayıp buna uymayanları çalışmaya sevk ederek bu fondan yararlanmalarını engeller. Her şerde adaleti ve hakkı gözetir. Dolayısıyla da İslam'a göre belirlenecek ekonomik sistem, tüm iktisadi sistemlerden farklıdır. O, insanlar tarafından belirlenmiş kuralları ihtiva etmez. Prensipleri, deney ve gözlem sonucu edinilmiş bilgiyle değil; vahiyle belirlenmiştir. Bu sebeple de, kıyaslama kabul etmeyecek derecede tüm doktrinlerden ayrı bir mecrada yer almaktadır (Chapra, 2011: 102-103; Gülen, 2012: 217-222).

1.3. İSLAM VE BİLİM OLARAK İKTİSAT

1.3.1. İslam ve Oikonomia

Antik Yunan'da "*oikonomia*" ifadesi "*hanehalkı yönetimi bilgisi*" anlamına gelmekteydi. Aristo, bu sözcüğü "*Politika*" adlı eserinde böyle tanımlıyordu. Ayrıca aynı kökten türemiş olan "*oeconomicus*" ile "*oeconomia*" adlı o döneme ait olan iki eser de, "*oikonomia*" adlı bir bilgi sistemi hakkında çeşitli görüşler ihtiva etmekteydi. Bu sözcük, uzun süre Batı'da iktisadi çalışmalara ilişkin bir çabanın adı olarak kullanıldı. Merkantilist dönemde "*oikonomia*"nın anlamı, "*ekonomipolitik*" ile karşılanmaya başlandı. Bu biraz o zamanlarda ekonomik hayat dahil her şeyin devlet tarafından planlanması fikrinden kaynaklanmıştı. Daha sonraları her ne kadar, fikir geçerliliğini yitirse de, "*oikonomia*" belki de bir alışkanlık olarak "*politik iktisat*"ı ifade etmeyi sürdürdü. Fakat XIX. yy.'daki pozitivist düşüncelerin etkisiyle iktisat da, ahlak ve siyaset gibi bilimlerden ayrılarak kendine has bir dalı temsil etmeye başladı. Bu dönemde "*amoral*" bir bilgi sistemi haline gelen iktisat, yani "*oikonomia*", Anglosakson dünyanın telkiniyle "*economics*" şeklinde tanımlanmaya başlandı. Yani sosyal bilim olarak kalmakla birlikte, fen bilimlerindeki yöntemi kullanması gereken bilim dalı. 1970'lerden sonra ise literatürdeki artışla birlikte iktisadın pozitif metodolojiyi kullanmasına şüpheyle bakılmaya başlandı. İktisat ve ahlak arasında yeniden bağ kurularak incelenmesi gerektiğine dair düşünceler artış gösterdi. Buna sebep olarak da en çok ileri sürülen iddia, amoral bir iktisadın ahlaki düşünceden soyutlanmasıyla birlikte fakirleştiği idi.

Arapça bir sözcük olan “*iktisat*” da, ifade ettiği anlam ve işlevselliği bakımından, “*oikonomia*” ile benzerlikler taşımaktadır. Hiç şüphesiz bunda Antik Yunan kültüründen etkilenmenin önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Çünkü Müslüman bilginler, İslam kültür ve medeniyetinin doğuşundan itibaren kendi paradigmaları ile çatışmayan her unsurdan faydalanmışlardı. Ayrıca onları kendi yorumlarına tabi tutarak, uygarlıklarının izlerini taşıyan yeni kavram, sistem, alet ve akımlar icat etmişlerdi. Yani İslam düşünürleri, Antikite’nin bilgi ve felsefesinden beslenmişlerdi. Bu belki bir kültürün birebir kendisini alma şeklinde değil de, daha çok İslam’ın prensipleri doğrultusunda bir süzgeçten geçirmek suretiyle meydana gelmişti. Fakat her ne kadar aynı kökten türemiş kelimelerle ifade edilseler de bugün itibarıyla geçmişe bakıldığında – bir etkileşim olmakla birlikte – ayrı yönlerde ve farklı uygulamalarla, Batı iktisadı ve İslam iktisadı çıkış noktası olarak birbirlerinden bağımsız tarihsel bir birikim türetmişlerdir (Orman, 2010: 301-360; Buğra, 2010: 130-134; Saliba, 2008).

1.3.2. İslam İktisadı

İktisat bilimi çerçevesinde ele alınan konular, önceden değinildiği üzere, geçmişte gerek Doğu düşüncesinde gerekse Batı’da moral bir kritiğe tabi tutulurdu. Büyük ölçüde Batı düşüncesinin dayeliğini yapan Antik dünyada ekonomi olgusu; ahlaki düşünceyi meydana getiren *ethique* (ahlak), *économie* (*oikonomia*) ve *polique* (kent yönetimi) gibi üç unsur arasında yer almaktaydı. Doğu’da İslam mütefekkirleri arasında da ahlak ve iktisat birlikte ele alınırdı. Örneğin; Antikite’deki ahlak ve iktisadı birlikte kapsayan tasnif, kadim gelenekte; ilm-i ahlak (*ethique*), ilm-i tedbir-i menzil (*économie*) ve ilm-i tedbir-i medine (*politique*) şeklinde, yine hem ahlakı hem de iktisadı içine alacak şekilde birlikte yorumlanırdı. Dolayısıyla hem Batı’da, hem de İslam’da ahlak ve iktisat kavramları birlikte işlenmeye çalışılırdı.

Pozitivizmin bilme çabasını ve bilgiyi “*bilimselleştirme*”ye çalışmasıyla birlikte iktisat da ideolojilerden, inançlardan ve kültürlerden bir arınma teşebbüsü içerisine girdi. Bu bağlamda Batı iktisadi düşüncesi ahlaki normlardan soyutlanırken, İslam’a göre belirlenecek iktisat anlayışı da, pozitivizmin inançları yadsıma faktörü içinde “*bilimsel dünya*”da büsbütün kabul görmedi. Günümüzde ise “*İslam iktisadi*” şeklindeki

bir bilme çabası ve öğretisinin yine bu dünya içindeki varlığı tartışmalıdır (Tabakoğlu, 2008: 21-22). Ancak kültürel, ideolojik, bilimsel hangi kapsamda ele alınırsa alınsın ya da tamamen göz ardı edilirse edilsin; bu İslam iktisadının önemli olmadığı anlamına gelmez. Bu konuda Tabakoğlu ilgili kitabının önsözünde, “*İslam İktisadı*”nın önemine şöyle vurgu yapar:

İster bir bilim olarak kabul edilsin ister edilmesin “İslam İktisadı” çerçevesinde toplanabilecek çalışmaların özgürlüğü, iktisat tarihini temel alma derecesiyle orantılıdır. Yine “İslam İktisadı”ni bilmeden iktisat tarihini anlamak zordur. İki ayrı alan gibi duran bu konuların birbirlerinin esası olduğunu, bu bilim dallarının öğrencisi olan bu satırların yazarı iyi bilmektedir (Tabakoğlu, 2005h).

Günümüzde “*İslam İktisadı*” kapsamında yapılacak çalışmalar, öncelikle Kur’an ve Sünnet gibi asli kaynaklara dayandırılmalıdır. Batı iktisadına ait öğretilerle “*İslam İktisadı*”nı yorumlamaya çalışmak, İslam’ın ekonomik hayat üzerindeki emir ve yaptırımlarına onun ruhundan farklı bir buut kazandırmaktan başka bir şey değildir. Çünkü ilk olarak İslam İktisadı, ahlak ve iktisadı birlikte ele almaktadır. Bu ise amoral düşünceden temel ayrımı ifade eder. İkincisi ise onun kaynaklarının vahye dayanmasıdır. Batı düşüncesindeki iktisat anlayışı gibi uygarlık, tarihsel bir süreçle ilkelden gelişmiş medeniyetler haline gelirken bu tecrübeyi edinmiş değildirlen. Tamamen yaratıcının buyruklarından çıkar. Batı toplumu gibi ihtiyaçlarının sonucunda bulmuş oldukları birer zorunluluk değildir. Yine bugünkü iktisadı oluşturan en büyük faktör kapitalist ekonomik sistemdir. Çünkü bireylerin ihtiyaçları bu sistem içerisinde oluşmuş, sorunlar ve çözümleri de yine bu saha içerisinde yorumlanarak oluşturulmuştur. Her ne kadar değer yargısından ötede olduğu iddia edilse de, içerisinde kendisini doğuran sistemin ideolojisini barındırmaktadır. Bu yönüyle de İslam İktisadı’nı temelde beslemekten uzaktır. Belki İslam İktisadı konusunda çalışma yapılırken ekonomiyi tanıma, anlama ve temel bazı düşünceler edinme kapsamında Batı nazariyesindeki iktisat bilimi faydalı olabilir. Ancak bu tip bir çalışmada, bu bilginin İslam’ın prensiplerini yorumlarken birer engel teşkil edebileceği de akıldan çıkarılmamalıdır (Tabakoğlu, 2008: 23, 45; Tabakoğlu, 2005e: 17).

1.3.3. İslam İktisadının Kaynakları

İslam İktisadı, esas olarak vahye dayandığından, kaynakları belirlenirken bu kapsamda bir belirleme yapılır. Buna göre İslam İktisadı, “*fikh usulü*” kapsamında ele alınır. İslam’da usul ilmine göre bilginin kaynakları üç grupta belirlenmiştir. Bunlar; “*havass-ı selime (beş duyu)*”, “*akıl*” ve “*sadık(doğru) haber*”dir. Duyu organlarının getirdiği bilgi kaynağı olan “*havass-ı selime*” bize maddenin fiziki yapısı hakkında veri sağlar. “*Akıl*”, insanın mantık yürütme yoluyla belli esaslar dahilinde bilgi üretmesini sağlar ve yine “*havass-ı selime*”, bizzat insanın varlığına has bir bilgi edinme türüdür. Üçüncü kaynak olan “*sadık haber*”den kasıt ise Kur’an ve Sünnet’tir. Yani direkt olarak vahiy yoluyla gelen ilahi bilgidir. “*Akıl*” ve “*havass-ı selime*” insanın varlığı ve kabiliyetleri ile sınırlı olduğundan “*sadık haber*”e göre öznel birer yapıya sahiptirler (Tabakoğlu, 2008: 55).

İslam iktisadı, daha çok “*fıkıh usulü*”nün bir alt dalı olarak “*fikh-ul iktisat*” kapsamında ele alınır. “*Fıkıh*” kelimesinin İslam literatüründe genel kabul görmüş yaygın olarak kullanılan iki anlamı vardır. Birincisi mezhep imamlarından İmam-ı Azam Ebu Hanife’ye aittir. Buna göre fıkıh, “*insanın fiili bakımından lehinde ve aleyhinde olan dini hükümleri bilmesi*” anlamına gelmektedir. İkincisi ise yine mezhep imamlarından İmam-ı Şafii tarafından yapılan “*fıkıh, dinin hükümlerini, tafsili delillerinden alarak ve çıkararak bilmektir*” şeklindeki tanımlamadır. Her iki ifadede kastedilen temel unsur, fıkıh ilmindeki nihai gayenin, bireyin İslam’ın ona sorumluluk olarak yüklediği emir ve yasakların, mahiyetini ve pratiğini bilme ameliyesinden ibarettir. Aslında “*İslam İktisadı*”nın gayesi de bundan farklı değildir. Yani İslam inancını taşıyan bireyin, dininin ona yüklediği görevlerin ekonomik yaşamı kapsayan kısmını açıklamakla, pratiğine yardımcı olmaktır (Karaman, 2010: 19-20).

Fıkıhta kaynaklar, asli hükümler ve fer’i (hususî) hükümler olmak üzere iki grupta incelenir. İlki İslam’ın da özünü teşkil eden kitap, sünnet, icma ve kıyastır. Bunlara umumi kaynaklar anlamında, “*asli deliller*” denilir. İkinci ise asli delillerde araştırılan konuyla ilgili açık bir ibare bulunmadığı zaman başvurulmuş hususî kaynaklar anlamına gelen “*fer’i deliller*”dir.

Bu çalışmada, İslam iktisadının kaynakları, asli ve fer’i şekilde bir ayrıma tabi tutulmadan, birlikte ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca farklı sıralama ve

sınıflandırmalar olmakla birlikte, İslam İktisadının kaynakları ve özellikleri belirlenirken, Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun “İslam İktisadına Giriş” kitabındaki tasnif esas alınmıştır (Tabakoğlu, 2008).

1.3.3.1. Kitap

İslami ıstılahta kitapla kastedilen “Kur'an-ı Kerim”dir. İslam'ın en büyük kaynağıdır. Hz. Peygamber'e yaklaşık yirmi üç yıl gibi bir sürede Arapça olarak vahyedilmiştir. Fıkıh ilmi, dolayısıyla İslam İktisadı ilke, özellik ve prensiplerini belirli metotlar (Tefsir Usulü) ile büyük çoğunlukta buradan çıkarmaktadır. Kur'an, “ayet” olarak ifade edilen cümleler şeklinde kısa parçalardan müteşekkildir. Bu bağlamda fıkha bakan yönüyle fert ve toplum hakkında birçok düzenlemesi mevcuttur. Karaman, ayet sayılarıyla İslam hukuku alanındaki konuları şu şekilde bir tasnife tabi tutar;

Aile, şahıs ve miras münasebetleri ile ilgili olmak üzere yetmiş ayet; borçlara ve eşya hukukuna ait yetmiş ayet; muhakeme usulüne dair on ayet; ceza hukukunu ilgilendiren otuz ayet; esas teşkilat sahasını düzenleyen on ayet; devletler umumi ve hususi hukuku ile alakalı yirmi beş ayet; maliye ile ilgili on ayet tespit edilmiştir (Karaman, 2011: 105-106).

1.3.3.2. Sünnet

“Sünnet” kelimesinden maksat, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Yani Hz. Peygamber'in söyledikleri, yaptıkları ve birinin bir şeyi yaptığını görmekle birlikte itiraz etmedikleri(takrir) bütün her şey Sünnet kapsamı içinde değerlendirilir. Kelime anlamı olarak “adet, yol, davranış” gibi anlamlara gelmekle birlikte Sünnet'i, daha geniş anlamda Hz. Peygamber'in Kur'an'ı yorumlama ve pratik hale getirme işlevi, yolu şeklinde de anlayabiliriz. Kitap ve Sünnet'in kesin hüküm ifade eden kısımlarına “nass” denir. (Karaman, 2010: 99; Tabakoğlu, 2008: 56).

1.3.3.3. İcma

Kelime anlamı olarak “*ittifak*” manasındadır. Fıkıh’ta ise dini bir hüküm hakkında İslam müçtehitlerinin (uzman) ortak bir karara varmaları ve ittifak etmeleridir. Bir yorumlama çeşidi olmakla birlikte Kur’an ve Sünnet’in sınırları içerisinde yapılması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu sebeple de İcma’nın, Kur’an ve Sünnet’te açıkça bildirilen “*nass*”a aykırı olmaması gerekir (Karaman, 2010: 105).

1.3.3.4. Kıyas

Hakkında kesin olarak bir ifade (*nass*) olmamakla birlikte, aralarında benzerlik bulunan iki durumdan, hakkında “*nass*” bulunanla diğerini aynı değerlendirmeye tabi tutma anlamına gelmektedir. Örneğin; İslam, hakkındaki “*nass*”la şarap içmeyi yasak kılmıştır. Zaman ve mekanın değişmesiyle birlikte şarap harici bir çok içecekten dolayı dinen bir hüküm vermek gerekmektedir. İşte, kıyas yoluyla şarabın yasaklanmasındaki esas sebep “*sarhoş etmesi*” olarak belirlenmiş ve bu sebep diğer tüm alkollü içeceklerinde bu bağlamda değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır (Karaman, 2011a: 114).

1.3.3.5. Örf ve Adet (Teamül)

Örf ve adetler yine İslam’ın fer’i kaynaklarındandır. Kur’an’da bir ayette “*Afv yolunu tut, örf ile emret, cahillere aldırma*” denilerek örf ile emredilmesi istenmektedir (Kur’an, 7/19). Ancak burada örf ile kastedilen şeyin İslami hükümlerle çatışmaması gerekir. Bunu sağladığı takdirde “*teamül*”, fer’i deliller arasında yerini alır. Zira Hanefi Mezhebi’nde de bu, “*teamül hukuku*” adı altında dini prensiplerin değerlendirilmesinde delil olarak kullanılır. Ayrıca bir İslam toplumu olan Osmanlı Devleti’nde de teamül, İslam hukukunda kaynak olarak kullanılmaktaydı (Tabakoğlu, 2008: 58).

1.3.3.6. İstihsan

Sözlükte “*beğenmek, güzel bulmak*” anlamına gelen “*istihsan*”, Fıkıh Usulü’nde “*kolaylığı sağlamak için zor olanı bırakmak*” şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre kamu yararının gözetilmesi durumunda kıyasın terk edilerek, insanlar için en faydalı olanın uygulanmasıdır. Daha çok zaruretlerden doğmuştur. Yani fayda sağlanmasındaki asıl amaç, olası bir zararın önlenmesidir. Zaruri hallerin kalkmasıyla birlikte “*istihsan*” kapsamındaki hareket de ruhsatını kaybetmiş olur (Tabakoğlu, 2008: 58).

1.3.3.7. İstislah

“*Maslahat-ı Mürsele*” adı da verilen “*istislah*”, “*istihsan*”ın daha kapsamlı şeklidir. Maslahat, faydalı olanın yapılıp, zararlı olandan vazgeçilmesi anlamına gelmektedir. İslam’da “*istislah*”; dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması öğelerini kapsamaktadır. Uygulama açısından “*kamu yararı*” esas alınır. Gerekliğinde belirli prensiplerin pratiğinin kaldırılmasıdır. Hz. Ömer’in kıtlık olan bir yılda, hırsızlık yapanların İslam hukukunda esas olan “*eli kesme*” cezasını uygulamaması “*istislah*”a örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca İslam hukukçuları arasında “*istislah*”ın, kaynak olarak kullanılıp kullanılmaması konusunda ihtilaf vardır (Yılmaz, 2011: 205-206; Tabakoğlu, 2008: 59).

1.3.3.8. İstishab

Sözlükte “*birlikte olmak ve bu birliği devam ettirmeyi istemek*” anlamına gelen “*İstishab*”; terim olarak, önceden belirli olan bir şeyi, hakkında aksine bir delil bulunmadıkça halen geçerli saymaktır. Bu kapsama kesin olmayan şeyin, belirsizliğinin devamı da girmektedir. Çünkü fıkıh literatüründe “*eskiden kazanılmış hakların, şüphe ile bireyin elinden alınmasının doğru olmadığı*” kaidesi bir esastır. Dolayısıyla bu, meşru hakların korunmasını ifade etmektedir. Mecelle’deki “*kişinin suçu ispat edilinceye kadar, suçsuzluğunun asıl olması*” bir istishab kaidesidir (Yılmaz, 2011: 206). Tabakoğlu bunu örneklendirirken, “*Hz. Ömer, İran fethedildikten sonra, mahalli*

memurlardan ziraat gelirleri hakkındaki eski uygulamaların, aşırı olanlar müstesna, geçerliliklerini korumasını istemişti” şeklinde ifade eder (Tabakoğlu, 2008: 60).

1.3.3.9. Mütakabiliyet (Karşılıklılık)

İslam dünyasında özellikle dış siyaset ve uluslararası ticaret konularında kendisine başvurulmuş bir kaynaktır. Hz. Ömer’in vergi alınması ile ilgilenen sorumlu kimseye, *“yabancı tüccarlardan, onların mensup oldukları devletin Müslüman tacirlerden aldığı kadar vergi alması gerektiği”*ni söylemesi buna örnek olarak verilebilir.

1.3.3.10. Devletin Çıkardığı Mevzuat

Devletin çıkardığı kanunlar, her hukuk sisteminde olduğu gibi İslam’ın da – dine aykırı olmamak kaydıyla – uyulmasını istediği kurallardır. Bunlar kaldırıldığında, Müslümanların da buna uyması zorunluluğu ortadan kalkar.

1.3.3.11. Sahabe Kavli

Hz. Peygamber’i görmüş kimselerin söyledikleri ve yaptıkları uygulamalar da, bizzat Hz. Peygamber’den duymuş olabilecekleri ihtimaline binaen kaynak olarak kullanılmıştır. Fakat kesinlik taşımazlar ve öncelikli kaynak olarak kabul edilmemişlerdir.

1.3.3.12. İslam’dan Önceki Semavi Dinler

Hz. Peygamber’den önceki Peygamber’lerin getirdikleri kurallardan İslam’la çatışmayanları bazı Fıkıh alimleri tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Bu uygulamalardan bazıları İslam tarafından belirlendiğinden devam etmiştir. Birçoğu da örf niteliğinde kabul edilmiştir (Tabakoğlu, 2008: 60).

1.3.3.13. İctihad

Sözlükte “*çalışmak, zor bir işi başarmak ve yapmak için olanca gücü sarfetmek*” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise Kur’an ve Sünnet’te açıkça bildirilmeyen veya yoruma açık olan konular hakkında, ehliyetli kimseler (Müçtehit) tarafından hüküm çıkarma işlemidir. Müçtehitler hüküm verirken kaynak olarak İslam’a özgü kaynakları kullanırlar (Karaman, 2010: 51-56).

1.3.3.14. Tasavvuf ve Ahlak

Önceden da belirttiğimiz gibi İslam ve geçmiş iktisadi düşünce sistemleri, ahlak ve dini birlikte ele alıyordu. İlkelerini Kur’an ve Sünnet’ten alan, belirli metotlarla İslam’ı yaşama ve yaşatma düşüncesi güden “*tasavvuf*”; ahlakı, müntesiplerinin hep ayrılmaz bir parçası olarak görmüşlerdir. Hicri II. yy.’da ortaya çıkan “*tasavvuf*” düşüncesi, V. yy.’dan itibaren kurdukları müesseselerle tüm İslam Alemi’nde geniş halk kitleleri tarafından benimsendi. Hayatın her safhasını edep ve güzel ahlakla ihya etme gayretiyle, insanları İslam’ın emir ve yasaklarına uymaya davet etmişlerdir. Tasavvuf düşüncesinin etkisi ile ortaya çıkan “*Fütüvvet Teşkilatı*”, insanların iktisadi yaşamlarını İslam’a göre sürdürmelerinde önemli bir görev üstlenmiştir. Yaklaşık bin yıldır İslam dünyasında geniş coğrafyalarda etkili olan bu akım, barındırdığı geniş bilgi birikimi ile İslam iktisadının bir diğer kaynağıdır. “*Vergi toplama*” gibi dünyanın hemen hemen her yerinde devlet tarafından yerine getirilen bir fiilin, tasavvuf ve onun kurduğu müesseselerle sivil olarak toplum tarafından kolaylıkla yapılabilmiş olması; tasavvufun, İslam iktisadı ile olan kuvvetli bağına önemli bir işarettir (Haşimi, 2006: 21-24; Tabakoğlu, 2008, 63).

1.3.3.15. Tarih

Müslümanların, geçmişteki İktisadi uygulamaları nasıl ve ne şekilde yaptıklarının bilinmesi; günümüz dünyasında ortaya çıkan yeni durumlar hakkında doğru yorumlarda bulunabilmek açısından önemlidir. Bu sebeple de “*tarih*”, İslam iktisadının başlıca başvuru kaynakları arasında gösterilebilir. Ayrıca yine tarihin ve

tarihteki pratiklerin doğru yorumlanması; İslam iktisadının, İslam'ın kendi tarihi kaynakları açısından değerlendirilmesine bağlıdır. Aksi takdirde “İslam İktisadi”, bir “İslam Kapitalizmi”ne dönüşebilir. Bu vetirede Taberi'nin yazmış olduğu “*Tarihu'r-Rusül ve'l-Muluk*” önemli bir kaynaktır. Yine “*tarih*”e ek olarak “*coğrafya*”da, bazı araştırmacılara göre İslam iktisadının önemli kaynakları arasında gösterilmektedir (Orman, 2010: 275; Tabakoğlu, 2008: 63-64).

1.3.4. İslam İktisadının Özellikleri

1.3.4.1. İlkecilik

“İslam İktisadi”, Kur'an ve Sünnet tarafından belirtilen belirli prensipler doğrultusunda oluşmuştur. Bu sebeple de, spesifik bir takım ilkelerin varlığından bahsedilebilir. İslam alimleri, yorumlarını bu ilkeler ışığında yapmışlardır. “İslam İktisadi”nin kaynaklarından icma ve kıyas da bu ilkelere dayanarak oluşur. İlkeleri; israfın önlenmesi, iktisadi bağımsızlığın sağlanması, mülkiyetin tabana yaygınlaştırılması, sosyo-ekonomik adaletin sağlanması ve İslam'ın ölçüleri çerçevesinde ekonomik refahın sağlanması şeklinde özetlenebilir.

1.3.4.2. Esneklik

“İslam İktisadi”nin, dayandığı ilkeler itibariyle bazı durumlarda yoruma açık olduğunu önceden belirtmiştik. Zamanın değişmesiyle ortaya çıkan yeni problemlerin çözümünde veya yoruma ihtiyaç duyulan bazı hallerde, Kur'an ve Sünnet'te açıkça bildirilmeyen konular hakkında, fıkıh ilminde icma ve kıyas kullanılır. Fıkıh da, “İslam İktisadi”nin kaynaklarının büyük çoğunluğunu oluşturduğundan, “*esneklik*” onun için de geçerlidir (Tabakoğlu, 2008: 65).

1.3.4.3. Şahsiyetçilik ve Cemaatçilik

İslam, özü itibariyle toplumcu bir yapıya sahiptir. İbadetlerin bile toplu halde yapılması, münferit yapılmasından daha üstün tutulmuştur. Ancak toplumcu yapısıyla

birlikte, bireylerin şahsiyetlerini de göz önünde bulundurarak ikisi arasında bir denge kurar. Ne fert, bireyselcilikte bir zirve haline getirilir; ne de toplum için bireyler feda edilir. Tabii ki toplum çıkarları, bireysel faydadan üstün tutulmuştur. Fakat – topluma zarar vermemek kaydıyla – bireysel bazı haklar sadece ferdin kendi isteği sonucunda, elinden alınarak toplum için değerlendirilebilir. Tersine yönde görüşler olmakla birlikte “*kişinin rızası*” esastır (Nursi, 1996a: 53-54).

Ekonomik olarak da bu anlayıştan yola çıkan İslam, ekonomik bölüşümün adil bir şekilde sağlanmasından yanadır. Belirlediği prensiplerle bireyi ve toplumu birlikte ele alır. İnfak ve zekat gibi uygulamalarla yoksulu korurken, bireyin mülk edinme hakkını da büsbütün elinden almaz. Yani ekonomi tamamen insan içindir. Şahsiyet sahibi olarak görülen birey, ekonominin önünde köleleştirilmez (Tabakoğlu, 2008: 66).

1.3.4.4. Hukuki Devletçilik ve Denetim

İslam’da, devletin çıkardığı kanunlara uymak – İslam’ın prensiplerine ters düşmediği sürece – farzdır ve kesin olarak emredilmiştir. Bu sebeple de devlet, İslam’a göre ekonominin işleyişinde önemli görevler üstlenmelidir. Zaten toplumcu bir yaklaşım, ancak bireyleri ortak paydada toplayabilen devletle mümkün olabilir. Fakat diğer sistemlerden farklı olarak İslam’da devletin fonksiyonları, üretimden çok denetimle ve adaleti sağlamakla ilgilidir. Devlet, üretime büsbütün katılmamakla birlikte önceden açıkladığımız “*istislah*” kapsamında, yani maslahat ilkesi çerçevesinde bazı temel kaynakların mülkiyetine mutlak olarak sahiptir. Buna İslam literatüründe “*rakabe*” adı verilir ve “*denetim*” anlamına gelir. Örneğin; tabii kaynakların tek sahibi devlettir. Bu hakkı, toplumun yararını gözetme kapsamında fertlerin bunları mülk edinmelerini yasaklayarak elde etmiştir. Bununla kişilerin toplum zararına büyümelerinin önlenmesi ve bu faydadan toplumun genelinin istifade etmesinin sağlanması istenmektedir. Ayrıca bir diğer faktör olarak İslam’daki devlet anlayışında vergi konusunda bireye bazı insiyatifler verilmiştir. İslam’ın vicdanlarda kurduğu yaratıcıya hesap verme bilinciyle kişiler baş başa bırakılarak devlet aradan çıkmıştır. Yani zekat ve infak gibi uygulamaları, vergi sisteminden muaf tutarak bunları, sosyo-ekonomik adaletin sağlanması noktasında bireyin yaratıcıya karşı bir sorumluluğu olarak görmüş ve denetimini onların vicdanlarındaki manevi otoriteye bırakmıştır.

Görüldüğü gibi İslam'daki devlet anlayışı hem maddi, hem de ahlaki ve ruhi gelişimi kapsayan geniş bir denetim mekanizmasına sahiptir (Es-Sadr, 1998: 37-38; Tabakoğlu, 2005f: 34).

1.3.4.5. Sınıfsızlık

İslam, Kur'an'ın "*İnsanları derecelendirdik ki, birbirleriyle iş görsünler*" (Kur'an,43/32) ; "*Allah sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerle sizi imtihan etmek için derecelendirendir.*" (Kur'an, 6/165) gibi ayetleriyle insanlar arasındaki maddi derece farkına dikkati çekmektedir. Ancak bu hiç bir şekilde üstünlüğe vesile olarak kabul edilmemiştir. Hz. Peygamber de bir hadislerinde insanların eşit olduğunu, aralarındaki üstünlük kabul edilecek bir şey varsa bunun, "*günahtan kaçınma ve İslam'ı yaşama kuvveti*" anlamına gelen "*takva*"dan geçtiğini belirtmiştir⁴⁴ (Canan, 1994a: 140).

İslam, insanlar arasındaki maddi güçlerin farklı oluşunu kabullenmekle birlikte, yukarıda geçen ayet ve hadiste de belirtildiği üzere maddi gücü, bir imtiyaz olarak görmemektedir. Bütün güç ve imtiyazın sadece insanların sahip olduğu temel haklardan ibaret olduğu vurgulanmaktadır. İslam alimlerinden Bediüzzaman da, İslam'ın bu hakikatine işaret ederek, "*Düstur-u Nübüvvet, 'Kuvvet haktır, hak kuvvette değildir' der, zulmü keser, adaleti te'min eder*" demiştir (Nursi, 1996b: 541).

İslam'da insanlar arasında üstünlük sayılabilecek maddi hiçbir vasıf kabul edilmediğinden; İslam toplumlarında – tarihte – Batı'dakine benzer şekilde maddi zenginlikler sınıflaşmaya, toprak aristokrasisine, sanayi ve ticaret burjuvazisine neden olmamıştır. Çünkü İslam'ın infak düsturundan güç alan toplum, kurduğu sivil örgütlenmeyle vakıflar sayesinde ihtiyaç sahiplerine gelir fazlalarını transfer etmişlerdir. Lüks tüketim olarak kabul edilebilecek harcamalar yapmak yerine, infak ederek sosyal adaleti – kurulan manevi otorite ile – sağlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla İslam iktisadında, "*sınıflaşma*"ya yer yoktur (Tabakoğlu, 2008: 67-68).

⁴⁴ "...Allah indinde en şerefliiniz takvaca en ileri olanınızdır. Arabın Arap olmayan üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arap olmayanın da Arap üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyah derili olanın beyaz derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Beyazın da siyah derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takva iledir."

1.3.4.6. Adil Gelir Dağılımı

Kur'an'daki “(Servet) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir iktidar vesilesi olmasın” (Kur'an, 59/7) ayeti adil bir gelir dağılımına işaret etmektedir. Ayrıca İslam'daki zekat uygulaması da, maddi varlığın tabana yayılmasını sağlayarak, büyük sermaye temerküzlerine karşı bir tavır almaktadır. Bu aynı zamanda büyük sermaye sahiplerinin, topluma karşı siyasi bir güç gibi “*baskı ve çıkar grubu*” haline gelmesini de önlemeye yönelik bir tutumdur. “*Hukuki Devletçilik ve Denetim*” başlığı içinde incelediğimiz “*rakabe*” kavramının da bir gereğidir. Tüm bunlar göz önüne alındığında İslam'a göre zenginliğin “*bireysel*” değil, “*toplumsal*” bir kavram olduğunu söylemek mümkündür (Tabakoğlu, 2008: 68).

1.3.4.7. Emek ve Sermaye

İslam'da “*emek*” kavramı temel üretici güç olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple de sermayenin, emekten bağımsız bir şekilde üretime dahil olarak getirdiği “*faiz*” geliri meşru sayılmamıştır. Ayrıca Kur'an'daki “*Ve gerçekten de insan ancak kendi çalıştığını elde eder*” (Kur'an, 53/39) ayeti, farklı emeklere farklı ücretler verilebileceğine işaret eder. Ancak işçi ile işvereni arasındaki hayat standardının çok farklı olmaması şartı ile (Tabakoğlu, 2008: 68-69). Tabakoğlu'nun, İslam toplumundaki emek-sermaye ilişkisini özetleyen ifadelerini naklederek konuyu noktalayalım:

Emeğe verilen önem, emeksiz kazançlara yani ribaya cephe alınmasına yol açmıştır. Bu ad altında toplanan her türlü faiz, zamanla oluşan rant ve spekülatif kazançlar yasa dışı kabul edilmiştir. Buna karşılık kâr güdüsü girişim özgürlüğüne paralel olarak çok geniş çapta kullanılmıştır. Ribanın asgariye indirilmesinin yolu öz sermayeye dayalı bir ekonomi kurulması ve kredi kullanımının azaltılmasından başka bir şey değildir. Bu da (az sayılı) ortaklıkların teşviki ile olur.

Dış sömürü de geleneksel İslami zihniyete yabancıydı. Bu sistemde belki dar'ül-İslam ve dar'ül-harp gibi ayrımlar vardır ama sömürge-anavatan ayrımı yoktur.

Sermaye birikimi her şeyden önce Batı'nın gerçekleştirdiği tarihi bir olaydır. Yani Batı'da iç ve dış sömürü olmasaydı belki sermaye birikimi ve bunun sonucu olan sanayi devrimi de görülmeyecekti.... (Tabakoğlu, 2005f: 35-36)

1.3.4.8. Mülkiyet

İslam, bütün varlığın yaratıcıya ait olduğunu ve O'nun buyrukları doğrultusunda madde üzerinde tasarruf edilmesi gerektiğini salık vermektedir (Kur'an, 24/42; 8/28)⁴⁵. Bu sebeple mal, her şeyden önce yaratıcının, daha sonra da O'nun emir verdiği ölçü ve şekillerde de insanındır. Ayette geçen imtihan vesilesi olan madde kavramı bu hususiyetiyle aynı zamanda yaratıcının insandan istediği kulluk için de bir imkan ve malzemedir. Dolayısıyla İslam'la birlikte, sonuçları ve kullanım sonrası için “*mülkiyet edinimi*”, maddi faydadan çok manevi faydalar da sağlayan bir vasıta durumuna gelmektedir. Ayrıca mülkiyet edinimi ve bunun kapsamındaki “*miras bırakma hakkı*”, kendisi kazanmaya çalışacak birey için çalışma güdüsünün iticisi hükmündedir. Böylece de piyasada, hareketlilik ve canlılığa sebep olur (Karakoç, 2009: 37-42).

1.3.4.9. Zekat ve Dayanışma

Zekat, İslam inancını taşıyan bireylere – farklı mallara göre değişmekle birlikte – sermayelerinden yıllık % 2,5 gibi bir kısmı ihtiyaç sahiplerine transfer etme mükellefiyetini yükler. Bundaki temel amaç, sermayenin tabana yayılmasının sağlanması ve paranın atıl bir vaziyette kalmasının önlenmesidir. Zekatın kesinliği Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabittir. Bununla toplum arasında bir dayanışma sağlanmasına çalışılır. Sınıflaşmanın ve kutuplaşmanın önünü alır. Zengine karşı yoksulların isyan ve nefret bayrağını çekmesinin önüne geçilerek toplumsal bir bütünlük kurulmak istenir. Ayrıca zekatın kesin ve net bir şekilde farz olmasından dolayı verilirken ne ihtiyaç sahibi için verene karşı duyması gereken bir çekinme ve utanç içerir, ne de verene bunu yaptığı için bir övünme yükler. İslam'ın tüm varlığı yaratıcıya ait olarak görmesi ve bireyleri ise maddenin sadece geçici sahibi olarak tanımlaması bunu gerekli kılar. Çünkü buna göre zaten yaratıcıya ait olan mal, O'nun istekleri doğrultusunda O'nun istediği kimseler verilmektedir. Verenler aracı ve vasıta olmaktan başka bir vasfa sahip değildir. Sadece zorunlu bir ibadeti yerine getirmektedir.

⁴⁵ “Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır....”; “Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır.”

Sonuç olarak denilebilir ki “*zekat*”, İslam’ın sosyal adaleti ve dayanışmayı temin etmede kullandığı önemli ve etkili bir uygulamadır (Nevfel, 1990: 102-129).

1.3.4.10. Cizye

İslam’da insanlar arasında adaletle hükmedilmesi öngörülmeyle birlikte önceden de bahsettiğimiz üzere aralarındaki tek üstünlüğün İslam’ca “*takva*” kabul edildiğini ve bunun da “*İslam’ı yaşama gücü ve çabası*” olduğunu belirtmiştik. Buna göre İslam toplumunda, bir İslam ülkesi vatandaşı olsalar dahi, Gayr-i Müslim’le Müslüman arasında bir fark olduğu kabul edilmiştir. Çünkü İslam inancını taşıyan bireyler; zekat, fitr sadakası gibi maddi ibadetler ile yükümlüken, Gayr-i Müslim teba bundan muaftır. Yine İslam’a göre Müslümanlar, savaş durumunda askerlik yapmak mecburiyetindeyken; İslam inancını taşımayanlar bununla yükümlü değildirler. İşte bu gibi iki taraf arasındaki maddi farkların giderilmesi için sosyo-ekonomik adaletin sağlanması kapsamında, Gayr-i Müslim’lere “*cizye*” adı verilen bir vergi zorunlu tutulmuştur. İslam hukuku kaynaklarında olmakla birlikte, “*İslam İktisadi*” ile ilgili kitaplarda çokça yer verilmeyen bir özelliktir (Karaman, 2011a: 250-252).

1.3.4.11. İhtiyaç

İslam ekonomisi “*israfın önlenmesi*”ni kendisine bir prensip kabul etmekle birlikte, ihtiyaçlara dönük bir ekonomiyi öngörür, harcamaların kısıtlanması istemez. Lüks tüketimin israfa yönelik kısmından ziyade, tabana dönük, çoğunluktaki kesimin harcama yapabilmesini sağlayacak şekilde kaynakların tahsis edilmesini ister. Ayrıca lüzumsuz olan tüketimin önüne geçilerek sağlanan tasarrufla, bunu yatırıma çevirip topluma daha büyük bir fayda temin edilmesi de amaçlanır (Çapra, 1993: 63-70). Fakat ihtiyaçların görmezden gelinmesi de doğru kabul edilmemiştir. Zira o, İslam’a göre piyasadaki hareketliliğin temel motorlarından biridir. İslam bilginlerinden Mevlana buna “*Çarşıda ne kadar dükkan varsa yiyecek, içecek veya ev eşyasına, bir sanata veya metaya aittir. Bunların her birinin sebebi insan ihtiyacıdır. O sebep ise gizlidir. Gereksizlikçe o sebep hareket etmez ve açığa çıkmaz*” şeklinde işaret eder (Esen, 2012: 71). “*İslam İktisadi*”nın özelliklerinden biri olan “*ihtiyaç*”, zaman ve mekana göre

farklılık gösterebilir. İslam tüm bunları göz önünde bulundurarak bir sentez yapılmasından yana tavır alır. Yine “*ih̄tiyaç*” kavramına derinlik katacak kültürel, entelektüel, sanatsal boyutlar da İslam’ın ilkeleri ışığında yorumlanarak ihtiyaçlar tanımlanır (Tabakoğlu, 2008, 71).

İKİNCİ BÖLÜM İSLAM'DA EMEK

2.1. EMEK KAVRAMI

İslam'a göre yaratıcı olan Allah, kainatı ve içindekileri insanın emrine vermiştir (Kur'an, 2/22; 67/15)⁴⁶. Bu tasarruf hakkı, canlı-cansız tüm maddi olanakları kapsamaktadır ve insanın ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. İnsanın buradaki en büyük özelliği şüphesiz ki emeğidir. Çünkü kainatta hiçbir canlı, insan gibi akıl sahibi olarak işgücünü elinde bulundurmamaktadır. Daha çok içgüdülerinin paralelinde emeğini istihdam etmektedir. Fakat insan aklı itibariyle, kainatta maddeye hükmetmekte ve emeğini düşünceleri doğrultusunda istihdam etmektedir. Bu sebeple de İslam, insanın bu ayırt edici yetisinden dolayı ona yani emeğine büyük bir önem yükler. Bu durum Kur'an'da “*Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur*” şeklinde ifade edilmektedir (Kur'an, 53/39).

Tanım olarak “emek” geniş anlamıyla maddi-manevi her türlü çabayı kapsarken, dar anlamıyla üretim faktörlerinden “*içgücü*” şeklinde ifade edilebilir (Tabakoğlu, 2008: 261). Geniş anlamıyla – maddi çalışmayla birlikte – ahlaki boyutları da içine alırken, insanın kainattaki yerini tayin eder. Bu aslında insanın yaratıcıyı kabullenme ameliyesiyle ilişkilidir. Yani İslam'a göre yaratıcı tarafından belirlenen buyruklara uyarak maddi çabanın yanında, manevi bir çabayı da göstermekten ibarettir. Daha çok moral bir özellik taşımaktadır.

İslam İktisadı'nda üretim faktörleri; mal, emek ve rizikodan ibarettir. Sermaye buna tek başına dahil edilmemiştir. Dolayısıyla emek, bütün üretim faktörlerinin temel iticisi konumundadır. Yine bu bağlamda piyasadaki üretimi oluşturan “*girişim*”, sadece fikri planda soyut bir emekle üretime dahil olsa da – sermayeden farklı olarak – emek ve riziko kapsamındadır. İslam, emeğin maddi planda bu denli etkin olmasından dolayı, ona manevi bir boyut da kazandırarak onu “*ibadet*” saymıştır. Fakat buradaki ölçü yaratıcının belirlediği kıstaslardır. Ayrıca İslam'da emeğin atıl bir vaziyette tutulması da

⁴⁶ “O (Rabb) ki yeri sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı.”; “O size yeri boyun eğer kıldı. Haydi onun omuzlarında (dağlarında, tepelerinde) yürüyün ve Allah'ın rızından yeyin.”

uygun görülmemiştir. Bireyin sorumluluğu ölçüsünde kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışması kesin olarak emredilerek “*farz*” kabul edilmiştir (Tabakoğlu, 2007: 197).

Yukarıda da değinildiği gibi İslam’da “*sermaye*”, üretim faktörleri arasında yer almamaktadır. Bunun en temel sebebi haksız kazançların önüne olabildiğince geçme çabasıdır (Tabakoğlu, 2008: 263). Ancak “*sermaye*”, emekle birlikte üretim sürecine dahil olursa bir meşruiyetten bahsedilebilir. Bu da zaten atıl sermayenin değerlendirilmesi açısından önemlidir ve üretime katkı sağlamaktadır. Aksi takdirde zaten zekat yükümlülüğü altına giren sermaye, her geçen yılla birlikte törpülenecektir. Çünkü İslam’da zekat kesin bir sorumluluktur. Dolayısıyla da sermayenin emekle birlikte üretim sürecinde bulunması, atıl durumda olmasından daha çok fayda sağlayacaktır. Ayrıca faiz karşılığı sonucu alınan krediyle, kredi verenlere bağımlı olma durumuna gelme de engellenmiş olur.

2.1.1. Emek ve Kesp

Emek, çalışma kapsamındaki her türlü fiili ifade ederken; kesp, bu fiil sonucundaki edinimi tanımlamakta ve daha çok “*kazanç*” anlamıyla karşılanmaktadır. Yine emek, maddi bir olguya dayanırken; kesp, maddi ve manevi her türlü kazanımı içine alır. Örneğin; bir konuyu anlamaya çalışırken sarfedilen zihinsel çaba “*emek*”ken, sonucunda elde edilen bilgi, bir “*kesp*”tir (Yeniçeri, 2009: 15). Buradan emeğin gösterilen bir “*irade*” olduğunu söyleyebiliriz. Yani emeğini iradi olarak bir yere sevk eden ve onu idare eden insan, mezkur fiiliyle bir fayda oluşturur. Buna sebep olması hasebiyle ise kesbi üzerinde hak sahibi olur. Dolayısıyla da önceden edinmesi haksız olan bir şeyi, emekle elde ederek onun üzerinde tasarrufta bulunmaya istihkak kazanır. Anlaşılacağı üzere emek aslında, kesbi meşrulaştırma ameliyesinden ibarettir veya tersten okunursa kazanımı “*kesp*” haline getirme işlemidir.

İslam’daki emek anlayışı, kesple emek arasındaki ilişkinin yaratıcının buyruklarına göre düzenlenmesinden ibarettir. İslam kesbe, yaratıcı tarafından vazedilen meşru, helal yol ve yöntemlerle ortaya konulan emek sonucunda sahip olunmasını ister

(Kur'an, 2/172; 188)⁴⁷. Zaten insanın elde ettiği en büyük kesp, yaratıcının rızasını kazanmış olmaktır. Çünkü İslam'a göre her türlü ticari çaba, insanın yaratıcı tarafından imtihan edilmesi için birer vasıta (Kur'an, 8/28)⁴⁸. İnsan da zaten, yaratıcının buyrukları doğrultusunda hareket etmekle yükümlüdür ve bu aynı zamanda onun yaratılış gayesidir (Kur'an, 51/56)⁴⁹.

İslam, emekle hem dünyevi hem de uhrevi (ahiretle ilgili) kesplerin edinimini öngörür. Ona göre ticaret, maddi yönde bir getiri sağlarken, yaratıcının buyruklarına göre yapıldığında manevi yönlü, ahirete dönük bir kazanç da sağlamaktadır (Kur'an, 28/77)⁵⁰. Bu sebeple de İslam'da emekle kastedilen asıl maksat ibadete vesile olmasıdır ve önceliği budur. Kazanç sağlama unsuru, maddi yönde bir itici güç oluştururken; infak kavramıyla manevi merkezli bir çalışma ve emek sarfetme güdüsü de meydana getirir. Birey emeğiyle sadece kendi istek ve arzularını karşılamakla kalmaz, bunu ihtiyaç sahiplerine transfer ederek manevi bir tatmine de ulaşır. Dolayısıyla İslam'da kesp, emekle sadece maddi planda bağlanmamıştır. İçine manevi boyutu da alan geniş bir etki alanına sahiptir.

2.1.2. Emek ve Değer

“Emek” ve onun karşılığı olan “değer”, tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin; kapitalizmin önemli savunucularından Smith ve Ricardo, emeği, değerın kaynağı olarak kabul etmişler ve mübadeledeki ölçünün emek olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Marx da, Smith ve Ricardo gibi değerın temel belirleyicisinin emek olduğu görüşündedir. Ancak aralarında temel bir ayrım söz konusudur. Bu, kapitalizmin sermaye gelirini meşru kabul ederken, komünizmin ise sadece emek gelirinin haklı olduğunu savunmasından ileri gelmektedir (Tabakoğlu, 2008: 263). Zaten Marx'ın iktisadi düşüncesi çıkış noktası itibarıyla daha çok

⁴⁷ “Ey iman edenler! Sizin için rızık olarak verdiklerimizden temizlerinden yiyein.”; “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda karşılıklı rızaya dayalı olarak yapılan ticaret dışında batıl yollarla yemeyin.”

⁴⁸ “Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır.”

⁴⁹ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”

⁵⁰ “Allah'ın sana verdiği (maldan harcaıyıp) ahiret yurduunu ara. Dünyadan da nasibini unutma...”

kapitalizm tenkidiyle oluşturulmuştur. Bu sebeple de kendisine has orijinal bir tarafı olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

İslam düşünürlerinden İbn-i Haldun da, değerın kaynağının emek olduğunu ileri sürmüş ve emeği mülkiyetin merkezine yerleştirmiştir (Tabakoğlu, 2005b: 129). Fakat bu anlayış kapitalist ve komünist sistemlerden tamamen farklıdır. Çünkü Batı'da toplum sınıflı bir şekilde algılanırken, İslam toplumlarında bir bütünlük algısı söz konusudur. Dolayısıyla da emek sömürüsü gibi bir olgu İslam toplumunda var olmamıştır. Müslümanlar arasında gelir farkları olmakla birlikte bu, kesin ve mutlak bir ayrıma sebebiyet vermemiş, sadece yardımlaşma ve dayanışmanın gelişmesi için bir vasıta sayılmıştır. Ayrıca bu yaratıcının insanlar için hazırladığı bir imtihan olarak nitelenmiştir (Kur'an, 43/32; 6/165)⁵¹. Bu sebeple de İslam'ın öngördüğü ekonomik sistem ve emek kavramı, gerek çıkış noktası gerekse de kurmayı planladığı sistemle kapitalizm ve komünizmden tamamen farklıdır.

Her kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecektir. Her kim, zerre kadar şer işlemişse onu görecektir (Kur'an, 99/7-8).

Herkesin kazandığı hayır kendisine, yaptığı kötülüğün zararı yine kendisinedir (Kur'an, 2/286).

Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur (Kur'an, 53/39).

Yukarıdaki ayetlerde, emeğin karşılığında bir değerinin olduğu açık bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu yönüyle İslam'daki emek anlayışı komünizmden ayrılır. Yine sermayenin emekten bağımsız mutlak bir şekilde üretime girerek, kazandırdığı faiz gelirinin yasaklanmasıyla kapitalizmden de ayrılır. İslam'da emek bizzat bir değer taşıırken; sermaye, emek olmadan bir değer olarak ifade edilebilme hakkına sahip değildir. Ancak ikisinin birlikte üretime dahil olduğu bir emek – sermaye ortaklığından bahsetmek mümkündür. İslam'da “*mudaraba*” denilen bu hususla edinilen sermaye getirisi meşru kabul edilmiştir (Affane, 2012: 275). Ayrıca Kur'an'da Necm Sûresi'nin 39. ayetinde geçen “*Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur*” ifadesi manevi planda insanın sadece fiile geçirebildiği şeylerle elde edebileceği bir kespten

⁵¹ “*İnsanları derecelendirdik ki, birbirleriyle iş görsünler*”; “*Allah sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerle sizi imtihan etmek için derecelendirendir.*”

bahseder. Dolayısıyla yapmadıklarına sahip değildir. (Yazır, 1992d: 322). Bu maddi çalışma açısından düşünüldüğünde, farklı emeklere farklı değerlerin verilebileceği şeklinde de anlaşılabilir. Çünkü kesp çalışmaya bağlı olduğundan, farklı emekler farklı kespleri netice vermektedir. Bu sebeple de İslam’da emekler boyutlarına göre farklı değerlerle derecelendirilebilir.

2.1.3. Emek ve Üretim

İslam, bizzat Hz. Peygamber’in “*Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir taam yememiştir*” (Canan, 1994j: 304) şeklindeki ifadeleriyle emeğe büyük bir önem atfetmektedir. Üretim, emeğin bir neticesi olduğu için, “*girişim*” de bu kapsamda ele alınabilir. Dolayısıyla “*üretim*” ya da daha genel ifadesiyle “*girişimde bulunmak*” da, emek faktörünün sonucu dahilindedir. Bu sebeple büyük bir işletmeyi idare eden yöneticisinden veya işletme sahibinden, işletmenin en alt pozisyonunda çalışan temizlikçisine kadar her biri emek sahibidir. Yani milyar dolarlık işletmeleri yöneten patronlarla, kendi tezgahını idare eden esnaf arasında emek sahibi olmak açısından hiçbir fark yoktur. Her biri emeği karşılığında farklı ücretler alan işçi statüsündedirler. Çünkü önceden de belirttiğimiz üzere İslam’da emek ve sermaye sahipleri arasında “*kutuplaşma*” oluşturarak, birbirinden tamamen kopuk sınıflar meydana getirecek bir sistem bulunmamaktadır. Her biri – sermaye ve emek sahipleri – yaratıcının onlara bahşettiği emek ve sermaye gibi faktörleri idare ve sevk eden emanetçiler olarak kabul edilmektedir (Kur’an, 24/42)⁵².

Üretime yönelik emek sarfetme, İslam’a göre ibadet sayılmaktadır. Hatta Hz. Peygamber, kişinin ailesini geçindirmek için üretimde bulunmasını, büyük ibadetlerden sayılan cihat, gece namazı ve nafile oruçla denk tutmuştur (Tabakoğlu, 2005b: 128). Bununla, İslam’ın emek ve üretim arasında güçlü bir bağ kurmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Hatta emeğin üretime dahil olması ibadet sayılırken; sermayenin, emekten bağımsız bir şekilde üretime katılması ise “*hurmet-i riba (faiz yasağı)*” adı altında yasaklanmıştır (Kur’an, 2/278)⁵³. Birçok amacı olmakla birlikte faizin

⁵² “*Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır...*”

⁵³ “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve artık faizin peşini bırakın, eğer gerçekten müminler iseniz.*”

yasaklanmasındaki temel sebeplerden biri, sermaye sahibi bireylerin emeklerini kullanmadan yaşamalarını engellemek olduğu düşünülebilir. Yani İslam, faiz yasağıyla emek ve üretim arasındaki güçlü bağa zarar verilmesini önlemek ister. Emek ve üretim arasındaki ilişkiyi, kazancın meşruiyeti için şart koşar.

İslam'da, kişinin emeğini kullanabilir durumdayken dilenmesi haram kabul edilmiş; emeği katmadan sırf sermaye geliriyle kazanç sağlamaya vesile olan faiz yasaklanmıştır (Canan, 1994i: 417, 418). Ayrıca Hz. Peygamber, dilenmekten korunmak için çalışmayı, “Allah yolunda bulunma” olarak nitelemiştir (Uner, 2007: 12). Yine bir hadisinde Hz. Peygamber “Kişinin iplerini alıp dağa gitmesi, oradan sırtında bir deste odun getirip satması, onun için, insanlara gidip dilenmesinden daha hayırlıdır. İnsanlar istediğini verseler de vermeseler de” (Canan, 1994i: 408) şeklinde salık vererek, ağır çalışma şartları altında dahi olsa başkalarına yük olunmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak, buraya kadar anlatılanlardan hareketle denilebilir ki; İslam'da “emek” kavramı, üretimdeki temel unsur olarak kabul edilmiştir. Sermaye, üretime her ne kadar emekle birlikte dahil olarak bir meşruiyet kazansa da (mudaraba gibi), belirleyici unsur emektir. Sermaye, meşru hüviyetini ancak onunla kazanabilir. Ayrıca emeğini kullanabilecek durumda olanlar için emeklerini kullanmaları esastır. Bu kimseler için dilencilik yasaklanmıştır. Yani ister zengin olsun, ister muhtaç bir kimse olsun üretime katılabilmesi için “emek” temel şart olarak kabul edilmektedir.

2.1.4. Emek ve Özel Mülkiyet

Kur'an'da geçen “Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti sadece Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır. Allah, her şeye kadirdir.” (Kur'an, 5/17) ayetinin işaretiyle İslam'a göre tüm varlık yaratıcı olan Allah'a aittir. Dolayısıyla insanların edindiği mülkiyet sadece bir emanetçilikten ibarettir. Bu ise mülkün, yaratıcının buyruklarına göre kullanılması ve zimmete geçirilmesidir. Örneğin; İslam'da faiz geliri, hırsızlık ya da malın haksız olarak elde edilmeye çalışılması kesinlikle yasaklanmıştır. Bu yollarla kazanılan tüm varlık gayr-i meşru kabul edilmiştir. Ancak insanın

tasarrufuna izin verilen kısım helal kılınmış ve onların istifadesine sunulmuştur (Kur'an, 57/7)⁵⁴.

İslam'da bireyin emeğini kullanarak edindiği maddi varlık ve edinme süreci kutsal kabul edilmiştir. Hatta mal varlığını korumak uğrunda ölen Müslüman, şehit olarak nitelenmiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde bunu "*Kim malını müdafaa sırasında öldürülürse şehittir....*" (Canan, 1994b: 178) şeklinde ifade etmiştir.

Emek olmaksızın mülk edinme bazı durumlarda meşru kabul edilmiş ve bu da İslam'ın öngördüğü şekilde bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Mirasın intikal etmesi, sadaka, zekat, hediye kabul edilmesi ve ganimet bunlar arasında sayılabilir. Örneğin; miras konusunda Kur'an'da geçen ayetlerde açık ibareler bulunmaktadır:

Ana, baba ve akrabaların miras olarak bıraktıklarında erkeklerin hissesi vardır. Kadınların da ana, baba ve akrabaların bıraktıklarında hisseleri vardır. Bunlar, az olsun çok olsun, farz kılınmış bir hissedir. Paylaşma sırasında akrabalar, öksüzler, yoksullar hazır bulunurlarsa, onlara da bir şey verin ve onlara güzelce sözler söyleyerek gönüllerini alın. (Kur'an, 4 / 7, 8).

Bu ve benzeri ayetler mirasın meşruiyetine işaret ederken, bazı kimselerin de bu mülk üzerindeki haklarını tayin etmektedir. Diğer bir mülk edinme yolu olan ganimet ise terim olarak, daha çok savaşta ele geçen mallar hakkında kullanılır. Bunlar da İslam tarafından belirli şartlar altında Müslümanların mülk edinme yollarından biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıntıları İslam hukuku ile ilgili kitaplarda mevcuttur. Kur'an'da "*Şunu da bilin ki, ganimet olarak aldığınız her hangi bir şeyden beşte biri mutlaka Allah içindir. O da peygambere ve ona yakınlığı olanlara, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara aittir.*" (Kur'an, 8 /41) şeklinde ifade edilen ayet, ganimetin meşruluğuna işaret etmektedir.

Yoksulların zekattan elde ettikleri gelirler, hediye alınması ve zaruret durumunda bağış kabul edilmesi de helal olarak kabul edilen mülk edinme yollarındandır. Örneğin; Hz. Peygamber "*Hediyeleşin, çünkü hediye sevgiyi artırır, kalpteki kötü hisleri giderir.*" (Canan, 1994k: 162) şeklindeki hadisiyle hediyeleşmeyi teşvik etmiştir. Yine daha önceden de belirtildiği üzere zekat geliri, İslam'ca tayin

⁵⁴ "*Allah'a ve Resulüne iman edin. Sizi hâkim kıldığı, sizin yönetiminize verdiği şeylerden harcayın. Sizden, inanan ve harcayanlar için büyük mükafat vardır.*"

edilen kişiler için helal kabul edilmiştir (Kur'an, 2/43, 110, 177, 215, 263, 264, 267, 273). Buna karşılık İslam'da; sömürü, istismar, zulüm, karaborsa, ihtikar, stokçuluk, tefecilik, faiz, rüşvet, hırsızlık, gasp gibi yollarla elde edilen tüm mal varlığı da gayr-i meşru kabul edilmiştir (Turgay, 2006: 95-113).

Özet olarak İslam'daki emek ve mülk edinme ilişkisi; yaratıcı, fert ve toplum arasında kurulmuş bir dengeye dayanır. Buna göre mülk yani tüm maddi varlık, yaratıcındır. Fertler bunlar üzerinde O'nun dilediği kadar ve istediği şekilde tasarruf sahibidir. Bireyin mülk edinme hakkı, toplumun diğer fertlerinin haklarıyla ve yaratıcının buyrukları ile çevrilidir. Bunların hepsi yine yaratıcı tarafından tespit edilmiştir. Başboşluk söz konusu değildir. İnsan, varlık ediniminde irade sahibi olduğu kadar, tüm fiillerinin de sorumlusudur. Bu ilişki ise İslam'la insanlara bildirilmiştir.

2.1.5. Emek ve Sermaye

İslam'a göre üretim ve gelir; emek, mal ve riziko'dan meydana gelir (Tabakoğlu, 2008: 265). Sermaye bu kapsama tek başına dahil edilmez. Sermaye ancak risk üstlendiğinde ve/veya bilgi, yetenek, düşünsel ve bedensel bir çaba ile birleştiğinde, yani emekle ortak hareket ettiğinde bir meşruiyet kazanabilir. Aksi takdirde, sermaye geliri İslam'a göre hoş görülmez. Çünkü bununla faize dahil olmuş sayılır. Zira faiz, rizikodan ve emek sarf etmekten kaçarak, belirli bir gelirin hedeflenmesinden ibarettir (Erdoğan, 1994: 44). Bu ise İslam'ın özüne kesinlikle terstir.

İslam'da faiz gelirinin yasaklanması aslında emek ve sermaye bütünlüğünü korumak içindir. Aksi takdirde, büyük sermaye sahipleri bu yolla giderek daha fazla büyürken, elinde emeğinden başka sermayesi bulunmayan kesim yerinde saymış olur. Dolayısıyla da zenginle yoksul arasındaki uçurum giderek daha da büyür. Ayrıca üretim araçlarına, emek sahiplerinin ulaşımı engellenmiş olur. Yani emek bir bütün olarak, hiçbir zaman üretim araçlarına sahip olacak kadar büyük bir girişimde bulunamaz. Bu belki zihinsel emek, ilgi çekici bir buluş ya da farklı sebeplerle bir takım fertler için geçerli olabilirse de; bu durumu toplumun geneline indirgemek doğru olmaz. Çünkü kapitalist düzende aşağıdan emek sahiplerinden, yukarıdaki sermaye sahiplerine doğru bir geçiş, kolay değildir. Her ne kadar herkes için zenginlik vadeden bir sistem olsa da, bu yine toplumun bazı kesimlerine münhasırdır. İşte İslam bu sebeple, emek ve sermaye

arasındaki uçurumu kapamak için faizi yasaklayarak, mülkiyeti tabana yayma gayesinde dir.

İslam'daki zekat uygulamasıyla, sermayenin sürekli olarak üretim sürecinde tutulması amaçlanmaktadır. Daha önce de kaynaklarıyla belirtildiği üzere zekat, belirli bir mal varlığına sahip Müslümanlar için, kesin olarak yapılması gereken bir ibadettir. Bununla alt gelir gruplarına doğru yapılan sermaye transferiyle, onların da üretim sürecine dahil olması sağlanır. Ancak üretim aracı olan sermaye, zekat kapsamında değildir. Dolayısıyla zekatın hedefinde atıl sermaye vardır ve emeğin, sürekli olarak işletilmesi amaçlanmaktadır (Tabakoğlu, 1986: 92).

Batı'daki sınıflaşmanın ve bu sınıflar arasındaki mücadelenin sebebi, emek – sermaye arasındaki ilişkinin dengesizliğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre, sermaye sahipleri, emek sahiplerini sömürmektedir ve zengin kesim giderek daha da zenginleşirken, emek sahipleri ise olduğu yerde kalmaktadır. İki kesim arasındaki bu fark, ya yoksulluğun giderilmesiyle halledilebilir ki, kapitalizm bunu başarabilmiş değildir (veya bunu yapmayı istememektedir). Ya da komünizmde olduğu gibi sermaye sahiplerinin mallarını ellerinden alıp, onları aşağı tabakalara indirmekle giderilebilir. Bunun da çok sağlıklı bir çözüm olmadığı tarihi tecrübelerle sabittir. Tabi ki bu sorun gibi bu iki çözüm de, Batı iktisadi nazariyesine aittir. İslam bu sorunu, ona neden olan faktörleri engelleyerek ta işin başında çözer. Örneğin; insanların doğuştan kaynaklanan özelliklerinin onlara sunduğu farklı imkanları yadsımaz. Yani bir takım insanların bazı kabiliyet ve imkanlarından ötürü – ticari zeka, zengin bir aileye mensup olma vb. – daha fazla ekonomik fayda sağlayabileceği olasılığını kabul eder (Eşref Efendizade: 1964: 27-28). Fakat zengin olan bu kimselere de, zekat yükümlülüğünü getirerek yoksullara doğru bir kaynak transferi sağlar. Dolayısıyla da sadece emek sahibi olan yoksul kesimin, sermayenin baskısı altında kalmasını engelleyerek, farklı gelir grupları arasında bir denge ve sosyo-ekonomik adalet örneği sergiler. Bunu da emek – sermaye arasında hassas bir denge kurarak oluşturur.

Buraya kadar anlatılanları toparlayacak olursak; İslam'da sermayenin, emekle birleşimi ve ortak hareket etmesi esastır. Dolayısıyla da emek faktöründen bağımsız bir sermaye oluşumundan bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple de faiz yasaklanmıştır. Yine sermayenin atıllığının önlenmesi ve yoksul kesime bir ölçüde girişim

yapabilmeleri için kaynak tahsis edilebilmesi; kesin bir hüküm olarak konulan zekatla gerçekleşir. Bu İslam'da emeğe verilen önemi göstermektedir. Çünkü üretim araçlarının yani çalışan sermayenin zekatı verilmezken, durağan sermaye zekata tabidir. Tüm bunlar, İslam'daki emek – sermaye arasındaki bütünlüğe işaret eder.

2.2. İŞÇİ – İŞVEREN İLİŞKİLERİ

2.2.1. İş ve Çalışmanın Değeri

İslam, çalışmayı ibadet olarak tanımlayarak aslında ona ne kadar büyük bir anlam yüklediğini de vurgulamaktadır (Nursi, 1996b: 21). Çünkü İslam'a göre insanın yaratılış gayesi, yaratıcıya iman edip, ibadet etmektir (Kur'an, 51/56)⁵⁵. Dolayısıyla da “*çalışma*” kavramı, yaratılış gayesini oluşturan “*ibadet*” unsuru içinde değerlendirilerek kendisine büyük bir önem verilmiştir.

İslam, bir toplumdaki sanayi, ziraat, ticaret vb. gibi iş alanlarının, bu iş kollarını yürütmeye uygun ve müsait bireyler tarafından yerine getirilmesini “*farz-ı kifaye*” olarak tanımlamıştır⁵⁶. Hatta toplumda bunları yerine getirecek kimse olmadığı takdirde bu, onların üzerine “*farz-ı ayn*” olarak kabul edilir. Çünkü toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayacak faaliyetlerini yerine getirmemesi durumunda, anarşi ortamının doğmasına sebep olunmasından korkulur (Öztürk, 1986: 29; Bilmen, 1996: 58)⁵⁷. Bu sebeple de toplum refahı için, fertlerin emeklerini kullanmaları yönünde bir yaptırım söz konusu olmuştur.

Hz. Peygamber, Müslümanları çalışmaya teşvik etmiş, fakat bu arada ahireti de unutmamaları gerektiğini salık vermiştir. Bunu bir hadisinde “*Hiç ölmeyeceğini zanneden kişi gibi (dünya için) çalış, yarın öleceğinden korkan kimse gibi de (dünyaya bağlanmaktan) kaçın.*” (Canan, 1994j: 295) şeklinde açıklamıştır. Dolayısıyla İslam, emeğin sürekli olarak hareket halinde olmasını ister. Onu atılıktan kurtarma gayesi güder. Ayrıca bu prensibiyle dünya ve ahiret arasında da bir denge kurar. Bu, onu

⁵⁵ “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*”

⁵⁶ Farz-ı Kifaye: Müslümanların bir kısmının yapmasıyla diğer Müslümanların üzerinden kalkan farz.

⁵⁷ Farz-ı Ayn: Kesin olarak yapılması istenen farz.

Hristiyanlık ve Yahudilik'ten de ayıran kendine özgü önemli bir özelliğidir. Armağan bu ilişkiyi “*Hristiyanlık ve Yahudilikten farklı olarak İslam Dini, madde ile mana, modern felsefi tabir ile, ‘immananz’ ile ‘transandans’, yani ‘mekniyyet’ ile ‘mütealiyyet’ arasında bir gerilim temin etmiş ‘düal zıtları’ı telif etmeye memur bir din olarak kabul edilebilir.*” (Armağan, 1996: 58) şeklindeki sözleriyle ifade eder.

Kur’an’da geçen “*Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu gözet, ama dünyadan da nasibini unutma....*” (Kur’an, 28/77) ayeti de, Hz. Peygamber’in ifadelerine paralel olarak, insanlara ahiret için çalışmakla birlikte dünyaya ait kazanımlarını da terk etmemeleri konusunda salık vermektedir. Yine başka bir ayette, “*İnsanlardan: ‘Rabbimiz! Bize dünyada ver’ diyenler vardır. Öylesine ahirette bir pay yoktur. ‘Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, ahirette de iyiyi ver, ateşin azabından koru’ diyenler vardır. İşte onlara kazançlarından ötürü karşılık vardır.*” (Kur’an, 2/200-202) denilerek, dünya – ahiret dengesini sağlamakla birlikte çalışmaya teşvik vardır.

Çalışmanın ibadet olarak kabul edilmesi, bu olguyu meydana getiren taraflara da ciddi bir sorumluluk yüklemekte; İslam’a göre bununla işçi ve işveren arasında önemli bir ilişki doğmaktadır. Bu çalışma ilişkisi, yaratılışın gayelerinden biri olan ibadet kapsamında ele alındığından, üzerinde önemle durulmaktadır. Ayrıca hem yaratılış gayesine baktığı gibi, hem de bireyler arasındaki bir olaydan doğmasından dolayı “*kul hakkını gözetme*” sorumluluğunu da taraflara yüklemektedir. Örneğin; Hz. Peygamber bir hadisinde “*İşçiye ücretini, teri kurumadan önce veriniz*” (Canan, 1994I: 304) buyurarak kul hakkının gözetilmesine işaret etmektedir.

2.2.2. İşbölümü

İnsanların doğuştan farklı kabiliyet ve yeteneklerinin bulunması sebebiyle her birey, ihtiyaçlarını karşılamak için toplumun diğer fertlerine karşı muhtaçtır. Ancak her bireyin kendisine bahşedilen kabiliyeti işletmesi ve fertlerin birbirlerinden istifadesi ile toplum ayakta kalabilir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, İslam’da toplumun temel iş ve görevlerini yerine getirmesini sağlayacak faaliyetler, bunları yapabilecek kabiliyette olanlar üzerine bir farzdır. Yani kesin olarak yerine getirilmesi gereken bir

yükümlülüktür. Dolayısıyla da İslam'da işbölümü, toplum hayatının bütün ihtiyaçlarının giderilmesi açısından bir zorunluluk olarak tanımlanmaktadır (Karaman, 1981: 33).

İnsanların emekleri açısından farklı iş kollarında çalışarak, farklı maddi kazanımlar edinmeleri, Batı'da aralarında derin uçurumlar bulunan sınıfları ortaya çıkarırken; İslam toplumlarında bu, - Batılı anlamda - hiçbir zaman görülmemiştir (Tabakoğlu, 1986: 81). Kur'an'da geçen “Allah, rızık yönünden bir kısmınızı diğerlerinden üstün kıldı...” (Kur'an, 16/71) şeklindeki ayet, iktisadi anlamda fertler arasındaki farklılığa işaret eder. Fakat bunun ekonomik canlılığa neden olması sebebiyle yaratıcı tarafından oluşturulduğunu yine Kur'an'daki “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik. Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz onların bir kısmını diğerlerinden derecelerle üstün kıldık...” (Kur'an, 43/32) ayeti açıkça ifade eder. Ayrıca Kur'an, bu maddi derecelendirmenin, yaratıcı tarafından oluşturulmuş bir imtihan vesilesi olduğunu da haber verir (Kur'an, 6/165)⁵⁸. Dolayısıyla İslam, işbölümünün zorunluluğuna işaret ederken, onu hiçbir zaman sosyo-ekonomik dengeyi bozacak bir şekilde algılamamış ve uygulamalarıyla olumsuz bir şekil almasının önüne geçmiştir.

İslam, sınıfsız bir toplumu benimsemekle birlikte, işbölümünün ve iktisadi farklılıkların varlığını kabul ederek; aslında farklı emeklerin farklı ücretlerinin olabileceğini de mümkün görmektedir. Çünkü O, işbölümünü ortadan kaldırmayı ya da emeğin derecelendirilerek farklı ücretler alabilmesini önlemeye çalışmaz (Tabakoğlu, 2008: 260). Dolayısıyla da yaratılış gereği bireylere farklı yeteneklerin bahşedildiğinin bilincinde olarak emeği köreltmek istemez. Bu sebeple de İslam'ın kendisine ait işbölümü tanımıyla, emeğe hakkı olan ücreti vererek – daha önce de bahsedildiği üzere – “mülk edinme ve miras bırakma hakkı”yla birlikte fert için bir itici güç oluşturarak, ekonomik canlılığa katkı sağlamaya çalıştığı düşünülebilir.

⁵⁸ “Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur...”

2.2.3. İslam'da İşçi ve İşveren

2.2.3.1. İşçi Kavramı

İslam'ın tanımladığı işçi kavramı, çağdaş iktisat nazariyesinin algıladığı işçi kavramından daha farklıdır. İşçi, kelime olarak İslam'da “*ecir*” şeklinde adlandırılır ve belirli bir ücret karşılığında emeğini kiralayan kişi olarak tanımlanır. Dolayısıyla İslam'daki tarifıyla işçi; bir şoför, çoban, inşaatta çalışan kişi olabileceği gibi doktor, öğretmen, mühendis, hatta devlet başkanı bile olabilir. Çünkü bu bireylerin her biri belirli bir ücret karşılığında bedensel ve zihinsel emeklerini istihdam etmektedirler (Tabakoğlu, 2005b: 129).

İslam'da işçi kavramı “*Ecir-i Müşterek*” ve “*Ecir-i Has*” olmak üzere iki kısımda ele alınır. “*Ecir-i Müşterek*” emeği karşılığında ücret talep eden berber, terzi, herkes için iş yapan doktor, avukat, mühendis, mali müşavir gibi meslek gruplarını içine alır. Ayrıca bu kısma mudaraba (emek – sermaye ortaklığı) ve muzaraa (emek – toprak ortaklığı) kapsamındaki emek sahipleri de dahildir. “*Ecir-i Has*” ise daha çok bir kişi veya kurum için çalışan işçi anlamına gelmektedir. Bunların ücreti, yaptığı iş karşılığında ücret alan “*Ecir-i Müşterek*”ten farklı olarak günlük, haftalık ya da aylık olarak belirlenebilir (Tabakoğlu, 1986: 85). Dolayısıyla İslam'ın öngördüğü işçi kavramı, çağdaş işçi kavramından daha kapsamlıdır.

İslam'da işçi ve işveren arasında, onları birbirinden tamamen kopararak farklı sınıfların bireyleri haline getirecek bir ayırım söz konusu değildir. Örneğin; “*Ecir-i Müşterek*” kapsamında bir terzi, emeğini kiraya vererek bir işçi mesabesinde iken, yanında yardımcı olacak bir işçi çalıştırmasıyla aynı zamanda da bir işverendir. Ya da “*Ecir-i Has*” a dahil olan bir fabrikada işçi olarak çalışan birey, emeği karşılığında işletmeden ücret yerine üretimden gelir ve pay alıyorsa bu bağlamda onun için işçilik yanında işverenlik de söz konusu olur (Karaman, 1012: 388). Bu ilişkiyi Tabakoğlu şu şekilde açıklar:

İşçi – işveren ilişkileri mutlak değil nisbi ilişkilerdir yani bir kişi aynı anda hem işçi hem de işveren olabilir. Bu temel olgu İslam toplumlarında sadece emeğiyle geçinen, Batıdakine benzer bir 'işçi sınıfı' nın doğmasını önlemiştir. Sadece emeğiyle işe başlayan bir kimsenin, bir müddet sonra sermaye sahibi olmasının önünde hiçbir engel yoktur. Yine özel mülkiyetin

yaygınlaşmasını ve sermayenin belli ellerde toplanmamasını sağlar. Böylece mülk sahibi olanlarla olmayanlar ayrımı ve dolayısıyla bu ayrımın tabii bir sonucu olan sosyal sınıflaşma ortaya çıkmaz (Tabakoğlu, 2008: 261).

Emeğin Batı'daki gibi üretim araçlarına sahip olma ihtimalini engelleyen faktörler, daha önce de açıklandığı üzere, büyük ölçüde İslam'daki zekat uygulaması ve faizin yasaklanması ile ortadan kaldırılmıştır. Zekat, varlıklı kesimden yoksul kesime doğru bir fon transferi sağlarken; aynı zamanda bu yoksul kesimin girişimde bulunması için de bir yatırım fırsatıdır. Ayrıca faizin yasak oluşuyla da sermaye sahiplerinin, emek olmadan sahip oldukları sermayeyi büyütme imkanı yoktur. Bu aynı zamanda da emekle sermaye arasında bir denge kurulmasını sağlamaya ve olası bir çatışmayı önlemeye dönüktür. Bunun üzerine zekat da, durağan varlıklar üzerine % 2,5'lük bir gider oluşturduğundan sermayenin, emek aleyhinde büyümesi İslam'da söz konusu değildir. Dolayısıyla işçi – işveren arasında bir homojenlik söz konusudur. İslam, bunlar arasına geçilmez setler örmemiş, aksine bir birliktelik temin etmeye çalışmıştır.

2.2.3.2. İşveren Kavramı

İşveren kavramı, İslam fihhi literatüründe “*Müstecir*” ya da “*Sahibu'l Amel*” olarak adlandırılır. Buna göre işçiden sonra akdin diğer tarafını oluşturan kişidir. Gerçek veya tüzel kişiliğe sahip olabilen işveren, ücret karşılığında işçi çalıştıran ya da bir işi gördüren kimse anlamına gelir (Bardakoğlu, 1986: 196). Daha önce de bahsedildiği üzere, iki grup işçi türünden biri olan “*Ecir-i Müşterek*” kapsamında emeği karşılığında ücret alan birey, bir işçiyken; yanında ayrıca bir işçi çalıştırmasıyla aynı anda işveren de olabilmektedir. Dolayısıyla İslam'da işçi ve işveren kavramları arasında çok sert mutlak ayrımlar yoktur. Aksine nispi olarak bir farklılık söz konusudur. Bu da daha çok hak ve görevlerin belirlenmesi adınadır.

İslam, işvereni belirlediği kurallarla bir takım sorumluluklar altında bulundurur. Dolayısıyla bireyin, ücret karşılığında kiraladığı emeği istediği gibi istihdam etme hakkı yoktur. İşverenin, yaratıcının buyrukları altında üretimde bulunmakla yükümlü olması, aynı zamanda onun istihdam ettiği emek gücünün kullanımını da düzenler. Her şeyden önce işverenin, işçisiyle bir akit yapmasını öngörür. Bu, iki taraf arasında adalete dayalı bir iş yapılmasını sağlar. Ayrıca eşit şartlarla yan yana gelmesine yardımcı olur. Aksi

takdirde büyük sermaye sahibi işverenin, sadece emek sahibi olan işçisiyle adil bir düzen içinde bulunması pek mümkün olmaz. Zaten bunun bir delili olarak tarihin hemen hemen bütün dönemlerinde, emek sömürsünden şikayet edilmiştir (Tabakoğlu, 2008: 266-268). Bu sebeple de daha önce çok defalar açıklandığı üzere, insanlar arasında adil bir düzen öngören İslam'ın, işvereni işçiyle karşı karşıya getirecek bir düzene neden olması ve bunu desteklemesi beklenemez. İslam, ticarete bir ibadet şuuruyla bakan ve bu kapsamdaki iş, hak ve yükümlülükleri yine ibadet düşüncesi içinde değerlendiren bir işveren tanımı yapar.

2.2.4. İş Akdi

İslam hukukunda eşyanın kullanımı ile ilgili olarak yapılması gerekenler “*Kira Akdi*”, insanın çalışması ile ilgili düzenlemeler ise “*İş Akdi*” başlıkları altında incelenmiş; ayrıca her iki akit çeşidi de “*İcare Akdi*” adı altında toplanarak bir sistematığe bağlanmıştır. Bu ayrımın temel sebebi, işçi ve işveren arasındaki hak ve sorumlulukların, eşyaya ait düzenlemelerden çok farklı olmasından kaynaklanır. Fakat “*İcare Akdi*” içerisinde ele alınmasından dolayı “*İş Akdi*” de, aynen “*Kira Akdi*” gibi bir mantığa sahiptir. Yani İslam hukukunda “*eşya sahibinin, kiraladığı nesnenin tüm menfaatlerini kiracıya bırakması*” düşüncesi, “*kira akdi*”nin temelini oluşturduğu gibi; “*işçinin de ücret karşılığında emeğini işverene tahsis etmesi*” aynı mantığın alt yapısıdır. Bu sebeple “*İş Akdi*”ni, “*Eşya Akdi*”ne atıfla “*emek sahibi işçinin, ücret karşılığı iş görmesi üzerine kurulu akittir*” şeklinde tanımlamak mümkündür (Bardakoğlu, 1986: 190).

İslam hukukunda eşya ve hayvan kiralanabileceği gibi insan emeğinin de kiralanması – yukarıdaki tanımda geçtiği üzere – mümkündür ve buna daha özel bir tanımlamada “*İcare-i Ademi*” adı verilir. Kurulan “*İş Akdi*”nde emeğini kiralayan kişiye ise “*ecir*” denilir (Karaman, 2012: 183). Ayrıca akdin geçerli olabilmesi için, İslam’a göre belirli şartları taşıması gerekir. Buna göre işin mahiyeti, çalışma süresi ve ücreti önceden belirlenmeli; işçi ve işverenin bu sözleşme için temsilcilerine, kendilerini temsil yetkisi tanımaları ve sözleşmeyi hiçbir baskı altında kalmadan hür iradeleriyle kabul etmeleri gerekir. Aksi takdirde İslam’a göre geçerli bir akit yerine getirilmiş olmayacaktır (Tabakoğlu, 2008: 268).

“İş Akdi” tanımından da anlaşılacağı üzere, günümüzdeki kavramıyla bir “iş ve çalışma sözleşmesi” gibidir. Tabi ki bunda esas olan, modern hukuk kuralları değil; İslam’a göre yaratıcı tarafından belirlenen buyruklardır.

2.2.4.1. İş Akdinin Meydana Gelme Şartları

İş akdinin geçerli olabilmesi için yukarıda da belirtildiği üzere öncelikle yapılacak işin belirlenmiş olması gerekir. İşçinin işe başlamadan önce yapacağı iş hakkında bilgi sahibi olması, onun en doğal hakkıdır. Aksi takdirde işe başladığında beklentilerini karşılamayacak bir işle yüz yüze gelmesi durumu söz konusu olabilir ki; bu, bireyin hür iradesini kısıtlayıcı yönde bir etki yapar. Böylelikle de, anlaşmazlıklara zemin hazırlamış olur. İslam’a göre de böyle bir sözleşme kesinlikle geçersiz sayılarak, fasit kabul edilmiştir. Ayrıca işin, işçiye bildirilmesinden kasıt sadece isim olarak bir bilgilendirme de değildir. Bununla kastedilen, yapılacak işin mahiyetiyle de ilgilidir. Yani işin süresi ve miktarı da açıkça beyan edilmelidir. Emek sahibi bireyin yapacağı işle ilgili tam bilgi sahibi olması, İslam’a göre “İş Akdi”nin olmazsa olmaz şartlarından biridir (Döndüren, 1986: 374).

İslam’a göre geçerli sayılabilecek bir iş akdinin ikinci şartı, iş öncesinde ücretin işçiye bildirilmesidir. Bunda da temel amaç, iş ve işin mahiyetinin emek sahibine bildirilmesindeki amaçla aynıdır. Yani iş yapılmaya başladıktan sonra veya iş sonunda ortaya çıkabilecek sorunları önlemek. Ana maslahat bu olmakla birlikte, her şeyde olduğu gibi bunda da nihai gaye, aslında yaratıcının İslam’la insanlara bildirdiği şartları sağlamaktır.

Ücretin, iş öncesinde işçiye bildirilmesi konusunda Hz. Peygamber “*İşçi tutan kimse, vereceği ücreti işçiye önceden bildirsin*” (Canan, 1994d: 440) buyurmuştur. Dolayısıyla bu akdin şartlarından biridir. Ayrıca İslam alimleri, ücretin belirli bir takım özellikleri taşıması gerektiğini de İslam’ın kaynaklarından çıkarmışlar ve eserlerinde bunları bildirmişlerdir.

Ücret, öncelikle kıymet taşıyan ve belirli bir mal olmalıdır. Örneğin; işveren, emek sahibi işçiyi, yiyecek masrafları karşılığında tutacak olsa; bu, İslam’a göre uygun görülmeyen ve caiz olmayan bir iş akdi olur. Çünkü yiyeceğin ne büyüklükte bir

masrafa yol açacağı kesin değildir. Dolayısıyla miktar belli olmadığından, ücret de önceden bilinmemiş olur. Ücretin ikinci özelliği de “*ma’kudunaleyh cinsinden bir menfaatinin olmaması*”dır. Yani, hizmetin hizmet karşılığında; bir binek hayvanı kiralamanın, yine başka bir bineğe binme karşılığında; ziraatin ziraat karşılığında ücret olarak belirlenmesi gibi. Bu Hanefi Mezhebi’ne göre faizden başka bir şey değildir. Çünkü böyle bir akdin yapıldığı zamanda, ücret olarak belirlenen menfaatin mahiyeti noktasında bir bilgi mevcut değildir ve belirlilik yoktur (Zuhayli, 2011a: 37,40). Bu sebeple de böyle bir akit geçerli değildir.

Akdin meydana gelmesinin bir diğer şartı da, akdi yapan tarafların bir baskı ya da zorlama altında kalmadan hür iradelerini kullanarak bunu kabul etmeleridir (Karaman, 1981: 40). Bu durumu günümüz açısından değerlendirdiğimizde, ferdi sözleşmelerden ziyade, toplu sözleşmelerin yapıldığı bir zamanda bulunduğumuzu görürüz. Sözleşmeler ise genellikle işçi ve işveren sendikaları arasında yapılır. Oysa İslam’a göre bireysel sözleşme esas kabul edilmiştir. Yani bireyin iradi olarak sözleşmeyi onaylaması gerekir. İşte tüm bunlar göz önüne alındığında İslam açısından akdin sahih olabilmesi için, hem işçinin hem de işverenin kendilerini temsil eden taraflara hiçbir baskı altında kalmadan vekalet vermeleri gerekir. Bu da akdin sıhhat şartlarından biri olarak sayılabilir (Tabakoğlu, 2008: 268).

2.2.4.2. İş Akdinin Kuruluşu

İslam’da akdin kurulması için, meydana gelme şartlarını taşıdıktan sonra, bir icab ve kabulün olması esas alınmıştır. Buna göre akdi oluşturan taraflar yani işçi ve işveren, akit üzerinde ortak bir karara varmalı ve bunu kabul etmelidirler. Şartlarını taşıdıktan ve icab-kabul yoluyla tarafların tasdikinden sonra ise akit başlatılmış olur (Bardakoğlu, 1986: 192).

Akdin kuruluşundan sonra iki taraf üzerine – işçi ve işveren – bazı sorumluluklar yüklenmiş olur. Artık bundan sonra bu hak ve görevlerin yerine getirilmesi kişiler üzerine bir borçtur. Çünkü akit, kişilerin hür iradeleri ile tasdik ettikleri, önceden kendilerine şartların belirtilmiş olduğu bir antlaşmadır. Ayrıca bu, karşılıklı bir sözleşmedir ki; İslam’a göre Müslümanların söz verdikleri şeyleri mutlaka yerine getirmeleri yönünde güçlü bir teşvik ve yerine getirilmemesi durumunda ise şiddetli bir

kınama vardır (Kur'an, 17/34)⁵⁹. Bu sebeple de daha önce belirtildiği üzere, ücretin ve yapılacak işin kendilerine açıkça belirtilmesi ve kişilerin özgür iradeleri ile hiçbir baskı altında kalmadan bunu kabul etmeleri, akdin geçerli olabilmesi için şart koşulmuştur.

2.2.4.3. İş Akdinin Feshi

İslam'a göre esas olan akdin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesidir. Öngörüldüğünden önce sona erdirilen iş akitlerinde doğabilecek zararın karşılanması, akdin tarafları üzerine bir borçtur (Şakfe, 1968: 109). Ancak bazı durumlar, yapılan akitleri feshedebilme hakkını taraflara vermektedir. Örneğin; işçinin maaşını alamaması ya da işverenin, işçisinden beklediği çalışmayı görememesi gibi durumlarda iş akitleri feshedilebilir. Tabi ki İslam'a göre belirlenmiş bazı şekil ve şartları vardır. Grev ve lokavt konusu içerisinde buna yer verileceğinden, burada sadece konuya bir açıklama getirmesi açısından kısaca değinilmekle yetinildi.

2.2.5. İşçinin Hak ve Görevleri

2.2.5.1. Ücret Hakkı

İşçinin en temel hakkı, emeği karşılığında ücret alma hakkıdır. Ücretin iş öncesinde belirlenmesi ve bunun işçiye bildirilmesi daha önce de belirtildiği üzere, iş akdinin İslam'a göre meşru sayılabilmesi için gerekli unsurlardan birini oluşturur. Bu sebeple iş akdi ve ücret edinme hakkı, İslam'da birbirleriyle iç içe şekilde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. İslam'da esas olan işçiye hak ettiği ücretin verilmesi ve bunun da en kısa sürede yapılmasıdır. Hz. Peygamber konuyla ilgili olarak bir hadisinde “*İşçiye ücretini, teri kurumadan önce veriniz.*” (Canan, 1994: 304) şeklinde buyurmuştur. Dolayısıyla iş akdinde belirtilen şartlara uyulması İslam'a göre hem verilen sözü yerine getirme açısından, hem de kul hakkını ve adaleti gözetme açısından ayrıca önem taşımaktadır. Ücret de bu kapsamda ele alınmalıdır.

⁵⁹ “*Ahdi de yerine getirin. Çünkü verilen sözde elbette sorumluluk bulunuyor.*”

Emeğe karşılık verilecek ücreti, miktar olarak belirleyen bir ayet ya da hadis bulunmamaktadır. Ancak İslam'ın kaynaklarından çıkarılan fıkhi hükümlerde, ücretin adil bir şekilde belirlenmesini sağlayacak bazı temel ölçütler verilmiştir (Döndüren, 1986: 388). Örneğin; maddi şeylere değer biçme salahiyeti eline geçen kimsenin adil davranması konusunda açık bir emir vardır. Bu, Kur'an'da "*Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar insanlardan kendilerine bir şey aldıkları zaman tam ölçerler. Kendileri başkalarına bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksik ölçer ve tartarlar.*" (Kur'an, 83/1-3) şeklindeki ayetle ifade edilir. Dolayısıyla İslam'a göre işçinin emeğine karşılık verilecek olan ücrete değer biçilirken, ayette geçen emir dikkate alınarak bu vetire içerisinde bir değerlendirme yapılmalıdır.

İşçinin emeğinin ve işin karşılığının değerinin tam olarak tespit edilmesi zordur. Malın ya da hizmetin gerçek değeri içinde; hammadde giderleri, kullanılan aletler varsa bunların yıpranma payı, işçinin emek değeri ve çeşitli masraflar bulunmaktadır. Bunların ne ölçüde ve nasıl değerlendirileceği konusu ise bir izafilik arz etmektedir. Örneğin; kârı yalnızca hammaddeye eklenen bir değer olarak nitelersek, emeğin bundan pay almasının önünü kapamış oluruz ki bu, kısmen de olsa onun için bir haksızlık sayılabilir. Aksine kârı; hem emek, hem de hammaddeye tahsis ediyorsak bu durumda da, emeğe kârdan pay ayırma durumu ortaya çıkar. İlkinde belli bir ücrete sahip olan emek, ikincisinde kâr nispetinde bir ücrete hak kazanacaktır. Ya da üçüncü bir durum olarak; ilk şıktaki gibi sabit bir işçi ücretinin, içinde kârı da ihtiva ettiği ileri sürülebilir.

Emeğe kârdan hisse vermek meselesi; işçinin mala, yaptığı iş ile ortak olması düşüncesini doğurur ki; İslam'a göre bu, ücretin şekil ve şartlarının farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmasına neden olur. Çünkü bununla emek – sermaye ortaklığı (mubaraba) kurulmuş olur ve kendisine ait kurallar devreye girer. Örneğin, böyle bir iş ilişkisinde İslam'a göre, işçinin işverenden ücret isteme hakkı ortadan kalkar ve kendi aralarındaki anlaşmanın gereğince belirlenen maddi paylar söz konusu olur (Atay, 1979: 56-57).

İşçi – işveren ilişkisinde, düşüncede ücrete her ne nereden yaklaşırsa yaklaşılsın, mutlak manada kesin olan ücretin adil olarak belirlenmesi ve bunun, iş akdinde tarafların anlaştığı süre içerisinde işçiye transfer edilmesidir. Çünkü İslam'a

göre ücret, işçinin emeğine karşılık doğan en önemli hakkıdır. Kul hakkı kapsamında, koruma altına alınmıştır. Ücret konusu ileride müstakil bir başlık altında ayrıntılı olarak inceleneceğinden, burada şimdilik konuya teması açısından kısaca değinilmekle yetinildi.

2.2.5.2. İşçinin Gücünün Yeteceği Ölçüde Çalıştırılması

Bir iş akdinin İslam'a göre geçerli sayılabilmesi için, işin açıkça tanımlanması ve ücretin iş öncesinde belirlenmesi gerektiği önceden belirtilmişti. Bu şartlarla İslam'ın, bir bakıma işçinin yapacağı işi önceden bilmesini sağlamak istemesindeki amaçlardan birinin, yapamayacağı bir işin yükümlülüğü altına girmesini önlemek olduğu düşünülebilir. Bu zaten doğal olarak da, emek sahibinin en temel haklarından biri olmalıdır. Çünkü aksi bir durum insanın maddi ve manevi sağlığını etkileyebilir ki; insan hayatını korumanın esas kabul edildiği İslam'da, böyle bir şeyin kabul edilmesi asla düşünülemez.

Kur'an'da geçen "*Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemeyiz.*" (Kur'an, 2/286) şeklindeki ayet, insanlara yapamayacakları ve yerine getiremeyecekleri sorumluluklardan dolayı bir mesuliyetin yüklenmeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Bu ayetten insanların da, yanlarında çalıştırdıkları işçilere yapamayacakları şeyleri emretmemeleri gerektiği düşüncesi çıkarılabilir. Çünkü yaratıcı, kendisinin yapmayacağı bir şeyi ifade buyururken; bunun insanlara da örnek olması gerektiğini istemiş olması muhtemeldir (Döndüren, 1986: 402). Dolayısıyla kişilerden beklenen güç ve takatlerinin üzerindeki fiil ve istekler, onların irade güçlerinin üzerinde olduğundan; bunlarla onları mesul tutmak mantıklı değildir. Bu sebeple de – daha önce açıklandığı üzere – zulme ve haksızlığa kesinlikle karşı olan İslam'ın emek sahibinin gücünün üzerinde çalıştırılmasına ve sömürülmesine rıza göstermesi düşünülemez.

2.2.5.3. İşçinin Dinlenme ve İbadet Etme Hakkı

İşçinin aralıksız çalıştırılması, daha başında İslam'ın işçiye gücünün üzerinde iş yüklenmemesi prensibiyle çelişmektedir. Zaten Batı iktisadi nazariyesinde de, dinlenmenin çalışma performansına yaptığı katkı açıkça dile getirilmektedir (Şahin,

2011: 32, 34). Sürekli olarak adalete ve hakka vurgu yapan İslam'ın dinlemeye bu noktada farklı bir bakışının olması elbette düşünülemez. Fakat tabii ki, dinleme konusu üzerinde bir takım prensip ve kuralları mevcuttur.

Bir Müslüman'ın üzerine kesin bir ibadet şekli olarak yüklenmiş olan namaz, onun gün içindeki çalışma saatlerinin içinde yer almaktadır. Doğal olarak da, bu noktada namazların iş saatleri içinde kılınmasına dair bir konu üzerine açıklama getirmek gerekir. Çünkü yaptığı iş akdiyle işi ve çalışma saatlerini kabul eden birey, bir taraftan bu saatler içinde işi yerine getirme mükellefiyetini taşıırken; diğer taraftan yaratıcının kendisine kesin olarak emredip yüklediği namaz gibi diğer bir sorumluluğu da taşımaktadır. Aslen ibadet etme hakkı kapsamına namazla birlikte oruç da girebilirken, namaz kılma mükellefiyetinin her gün olması hasebiyle, daha çok namaz kılma konusu üzerinde durulmaktadır.

İslam'a göre bir Müslüman'ın namaz kılmak için işverenden izin alması gerekmez. Bu onun en doğal hakkı olarak kabul edilmiştir. Ancak kazaya kalmayacak kadar vakit varsa, iş saatleri dışında kılınması daha uygun görülmüştür. Bununla birlikte İslam'ın kendisine tanıdığı ibadet etme hakkını, işçinin namaz kılmak bahanesiyle tembellik için kullanması da yasaklanmıştır (Öztürk, 1986: 56-57). Ayrıca İslam'a göre işveren, Cuma ve Bayram namazları gibi toplu halde yapılan ibadetler için, yakınlarda cami varsa işçilerine izin vermekle mükelleftir. Bu süre zarfında geçen süreden ücret kesintisi yapması da engellenmiştir. Bu hüküm Gayr-i Müslim çalıştıran işverenler için de geçerlidir. Dolayısıyla işveren, Müslüman çalışanlarının ibadet etme zamanlarında kendilerine süre tanımakla mükellefken, Müslüman olmayan işçilerinin de ibadet etmelerine izin vermekle sorumludur. (Döndüren, 1986: 403-404).

Küreselleşmeyle birlikte farklı dinlerden ve uluslardan oluşan işçilerin sayılarının hızla arttığı bir dönemde, bu çeşitliliklerin işverenler tarafından bilinip, iş akdinin ve sorumluluklarının buna göre düzenlenmesi işverenler üzerine bir yükümlülük haline gelmiştir. Bu mükellefiyetin hem İslam hem de insan hakları açısından işverene yüklenmiş bir sorumluluk olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Dolayısıyla iş ve işçi kuruluşlarının ekonomik sistemdeki bu durumu değerlendirirken, işçi için ibadet etme hakkını da göz önünde bulundurmaları şarttır.

2.2.5.4. İşçiye Verilecek Sosyal Yardımlar

İş akdinde belirlenmediyse işçiye yiyecek ve giyim gibi sosyal yardımlarda bulunmak zorunlu değildir. Ancak iş akdinde böyle bir şart koşulmuşsa, bunlar ücrete dahil olur ve artık işverenin üzerinde yerine getirilmesi gereken bir görev haline gelir. Dolayısıyla da işçinin kendisine ait bir hakkı doğmuş olur.

İşçiye sosyal yardımda bulunma hakkında, Hz. Peygamberin “*O, Allah’ın elinizin altında kaldığı kardeşinizdir. Onlara yediğinizden yediriniz, giydiğinizden giydiriniz. Onlara yapabilecekleri işleri yükleyiniz...*” şeklindeki hadisi delil olarak gösterilebilir (Döndüren, 1986: 405). Bu sebeple mezkur hadisin, işçiye yiyecek ve barınma gibi sosyal yardımların verilmesi gerektiğine işaret ettiği düşünülebilir. Tabi ki bu bir zorunluluk olarak zikredilmemekle birlikte yapılmasında fayda bulunan bir iş olarak değerlendirilmelidir.

Sosyal yardımlar, iş akdinde belirtilmişse kesin olarak verilmesi gereklidir. Ancak bu yardımlar, ücretin bir parçası sayılmamalı ve üzerine eklenmelidir. Örneğin; bir avukatla, davayı kazanması durumunda ücreti hak edeceğine dair bir anlaşma yapmak ya da bir doktorla hastalığı iyileştirmesi karşılığında ücretin kendisine verileceği aksi takdirde her hangi maddi bir karşılık verilmeyeceği üzerine anlaşmak, İslam’a göre geçerli bir iş akdi sayılmaz. Çünkü emek, sorunun çözülmesinden ziyade öncelikle, doktorun hastasını muayene etmesine ya da avukatın müvekkilini savunmasına yöneliktir. Fakat bununla birlikte belirli bir ücret karşılığında anlaşmakla birlikte, işin başarılması halinde ücrete ek bir ödeme yapılacağını vaat etmek ve bunu yerine getirmekte bir sakınca yoktur. Çünkü bu bir ikramiyedir ve asıl olan ücretten değildir (Şakfe, 1968: 97-98).

İşçiye verilecek sosyal yardımlar devletlerin de sosyal yükümlülükleri arasında yerine getirmeleri gereken bir fonksiyondur. Sosyal devletin politikalarını belirlerken işçi – işveren arasındaki ücretli ilişkiden doğabilecek zararları öngörmesi ve buna yönelik önlemler alması gerekir. Çünkü sosyal yardımı bütün olarak işverenler üzerine yıkmak da, adaletin gözetilmesi açısından yerinde bir karar olmayabilir. Bu aynı zamanda sınıflar arası adaleti temin etmeye de önemli bir vesiledir. Konuyu Habermas’ın bu ilişkiyi açıklayan ilgili sözlerini naklederek noktalayalım:

Yurttaşın, daha rahat koşullarda olsa bile, yine de ücretlilik ilişkisinden kaynaklanan güçlük ve zahmetler nedeniyle uğradığı zarar telafi edilir; himayeci devletin yerleştiği bürokrasilerin kullanıcısı rolünden kaynaklanan haklarıyla ve meta tüketicisi rolünden gelen satın alma gücüyle zararını telafi eder. Sınıflar çatışmasını yatıştırırmayı sağlayan kaldıraç, demek ki hala ücretli emeğin içinde barındırmaya devam ettiği çatışma maddesinin etkisizleştirilmesidir (Méda, 2012: 136).

2.2.5.5. İzin Hakkı

İslam, daha önce de belirtildiği üzere insanların zorluk yönüne koşulmasını istemez. İzin hakkı bu kapsamda işçinin en doğal haklarından biridir. Biz konumuz açısından, ayrıntılı bir şekilde bu hakkı incelemeden, sadece İslam'a göre kendisine has kabul edilebilecek birkaç nokta üzerinde açıklama yapmayı konunun dağılmaması açısından daha yararlı buluyoruz.

İslam fikhında izin konusu daha çok ücret kapsamında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İzin günlerinde işçinin ücret alıp almayacağı üzerine İslam alimleri çeşitli düşünceler ve yorumlar getirmişlerdir. İşçilerin, özellikle devlet memurlarının yani devlet tarafından istihdam edilen kişilerin izin günlerinde ücret alabileceği kanısına varmışlardır. Yani dinlenmenin, çalışmanın performansını olumlu yönde etkilemesinden dolayı, kendisinin de dolaylı olarak işe dahil olduğunu ileri sürmüşler ve bunu ana gerekçe olarak göstermişlerdir (Öztürk, 1986: 57-58).

İslam'da izin günlerinde ücret alıp almama yönünden emek sahipleri, iş akdindeki süreye göre çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. İş akdindeki süreden kasıt, ücretin günlük, haftalık, yıllık (aylık maaşla) olarak verildiği dönemlerdir. Buna göre İslam alimleri, günlük ücretle çalışan bir işçinin çalışmadığı günlerde ücret almaması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Bunda temel sebep olarak iş akdinin günlük ücrete göre yapılmış olmasıdır. Bu yüzden de işçi, çalışmadığı günlerde ücrete istihkak kesbetmez. İkinci olarak haftalık üzere anlaşılan ücretler vardır ki, bunda çalışma süresi altı gün ve izin süresi de bir gün kabul edildiğinde; işçinin yedi günlük ücret alıp, geriye kalan dinlenme gününün ücretinin ise kesilmemesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Fakat iş akdi yıllık olarak yapılmışsa, işçiye yıllık ücretli izin verilmesi esastır (Şakfe, 1968: 103).

Buraya kadar anlatılanlar, İslam alimlerince yorumlanarak çeşitli İslami kaynaklardan çıkarılmış prensiplerdir. Çok farklı uygulamalar ve yorumlar olmakla birlikte temel olarak kabul edilen hususlar göz önüne alınarak kaynakları açıklamaya tabi tutmadan kısaca nakledildi. Modern zamanda iş ve çalışma uygulamalarındaki gelişmelerle birlikte, bu prensipler ışığında daha kapsamlı yorumlar ve değerlendirmeler yapılabilir.

2.2.5.6. İşçinin İş İfa Görevi

İşçinin işi yerine getirmesinde (işin ifası) aslolan işi kendisinin yerine getirmesidir. Çünkü iş akdi, işçi ve işveren arasında kurulduğundan işin muhatabı bizzat işçidir. Daha önce açıklandığı üzere, emeğini belli bir kurum ya da şahıs için istihdam eden işçi, İslam'da “*ecir-i has*” olarak ifade edilir. İşçinin iş akdi gereğince işi kendisinin yerine getirmesi, “*ecir-i has*”a mahsustur. Esnaf ve zanaatkar gibi, ücret karşılığı toplumun farklı birey ve kurumlarına hizmet verebilen ve İslam'da “*ecir-i müşterek*” olarak tanımlanan emek sahipleri ise yaptıkları iş akdi gereğince işi, yanlarında çalıştırdıkları kişilere de yaptırabilirler. Tabi ki bundan iş yapılacak kimsenin haberdar olması şarttır. Aksi halde, işi yine bizzat “*ecir-i has*” gibi “*ecir-i müşterek*”in yapması gerekir (Bardakoğlu, 1986: 207-208; Öztürk, 1986: 39-40).

İslam alimleri tarafından mezkur husus daha geniş kapsamlarda da ele alınmıştır. Örneğin, iş sahibi eğer kolektif bir şirket ise bütün ortaklarının izni ile; anonim şirket ise bütün hissedarlarının onayı ile verilecek bir vekaletle, işi yapacak olan kimse ancak bir başkasına bunu devredebilir. Ya da işi yerine getirecek ya da işi birisine verecek kimsenin önceden konu ile ilgili hak sahipleri tarafından yetkilendirilmesi şarttır. Aksi takdirde işi bizzat işi alan kimsenin kendisinin yapması bir borçtur. Yine iş sahibi devletse, vekaletle izin yoktur ve bu mutlak olarak işi ifa edenin üzerine, kendisinin yerine getirmesi gerektiği bir yükümlülüktür. Ancak zaruri durumlarda vekaletle izin verilebilir (Şakfe, 1968: 52).

2.2.5.7. İşçinin İş Akdine ve İşverenin Emirlerine Uygun Hareket Etme Görevi

İşçinin iş akdinde kabul ettiği şartlar dahilinde işi yerine getirmesi ve bu kapsamda işverenin direktifleri doğrultusunda çalışması kendisi üzerine bir yükümlülüktür. Ancak bu emirlerde esas olan meşruluk ve iş akdinde belirtilmiş olmasıdır. Örneğin, işverenin, işçiden iş akdinde olmayan ağır bir şeyi yerine getirmesini isteme hakkı olmadığı gibi, onu yalan, hırsızlık, şarlatanlık, kanuna karşı gelme gibi işlerle vazifelendirmesi de doğru değildir. İşçinin bunlara uyma mecburiyeti yoktur (Bardakoğlu, 1986: 208).

2.2.5.8. İşçinin Tazmin Görevi

İslam alimleri, işçiyi telef olanı tazmin etme yönünden değerlendirirken, “*ecir-i has*”la “*ecir-i müşterek*”i ayrı ayrı ele almışlardır. Bu tasnife göre “*ecir-i has*” yani belli bir kişi yada kurum için emeğini istihdam eden işçi, sadece ihmal ve kusuru neticesinde doğabilecek bir zararı ödemekle mükelleftir. Ücret karşılığında emeğini toplumun birçok ferdine tahsis eden “*ecir-i müşterek*”in durumu ise biraz farklıdır. Buna göre o, hatalı ve kusurlu olmasa fakat bir zarar meydana gelse, yine de doğan zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Farklı düşünce ve yorumlar olmakla birlikte genel kanaat bu yöndedir (Şakfe, 1986: 61-62).

İş akdinde tazmine dair kurallar belirlenirken, yukarıda geçen durumun göz önünde bulundurulması gerekir. Aksi halde böyle bir akit, iş açısından geçerli olmakla birlikte tazmin yönünden İslam’a göre gerekli şartları taşımamış olur. Dolayısıyla işçinin iş akdinde, kendisinin doğabilecek hiçbir zarardan mesul olmayacağını şart koşması; ya da işverenin muhtemel olarak meydana gelebilecek bir zararın tazminini mutlak manada işçiye yüklemek istemesi İslam’a göre kabul edilemez. Bu sebeple de taraflar, sözü edilen yönde bir zarar meydana gelse, İslam’a göre bunu karşılamakla mükellef değildirler. Sorumlu oldukları kısım tamamen İslam’ın onlara açıkladığı şartlarla meydana gelenlerden ibarettir (Bardakoğlu, 1986: 210-211).

2.2.6. İşverenin Hak ve Görevleri

2.2.6.1. İşçinin İşi Bizzat Yapması

İşçinin işi ifa görevi açıklanırken değinilen konu, işverenin en temel haklarından biridir. İşçisiyle bir iş akdi yaparak ücret karşılığında ona bir sorumluluk atfeden işveren, bunun yerine getirilmesini istemekte haklıdır. Tabii ki bu isteklerinin iş akdinde tanımlandığı üzere olması, işçinin gücünü aşmaması, onun hayatını ve sağlığını tehlikeye atmaması esastır. Bu şartlar yerine geldikten sonra artık işçi, işi bizzat yapmakla mükellef olur.

İslam'ın işçinin işi şahsen yapması konusunda, “*ecir-i müşterek*”le “*ecir-i has*”ı ayrı ayrı değerlendirdiği yukarıda detaylı biçimde açıklanmıştır. Burada konu olan “*ecir-i has*”tır. Yani emeğini belirli bir kurum ya da kişiye tahsis etmiş olan kişi. Böyle bir bireyin çalıştığı kişi ya da kuruma karşı borcu, anlaştıkları işi kendi emeğini kullanarak yerine getirmesidir. Fakat “*ecir-i müşterek*” yani emeğini ücret karşılığında herkese kiralayabilen zanaatkar bir kimse söz konusu olduğunda durum değişir. Bu şahıs – müşterisi aksine bir şey belirtmemişse – akitte mutlak şekilde bir belirleme yapılmamışsa, yanında çalıştırdığı kimselere işi yaptırabilir. Çünkü böyle bir durumda iş, işçinin kendisine değil, zimmetine bağlanmış olur (Döndüren, 1986: 424).

İşçinin işi bizzat yerine getirmesi işçinin borcuyken, işverenin ise hakkıdır. Bu karşılıklı ücret – emek ilişkisinden doğmuş bir gerekliliktir. Hakların ve görevlerin sahiplerine tesliminden ibarettir. Dolayısıyla hakkı ve adaleti gözetilen İslam'ın bunları atlaması düşünülemez.

2.2.6.2. İşçinin İşi Sağlam ve İyi Yapması

İslam'ın “*yaratıcının insanların her yaptığından haberdar olduğu*”nu söylemesinin onlar üzerinde manevi bir otorite kurduğu söylenebilir. Bu otorite, maddi otoriteye yardımcı hatta onun eksiklerini giderici mahiyettedir. Çünkü haksız bir fiilin işleneceği yere, bu suçun tespit edilmesini sağlayan bir unsur erişmediğinde, birey artık vicdan ve ahlakıyla baş başadır. İşte tam burada bir Müslüman için Kur'an'ın “*Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.*” (Kur'an, 27/88) ayeti ve benzerleri

devreye girer. Onların üzerinde manevi bir otorite kurar ve ahlaklarını yönlendirir. Yaratıcıya hesap verme düşüncesine sahip bir Müslüman da artık adaleti ve hakkı gözetmeye çalışır. Bu bağlamda sayılan tüm faktörler, işçinin işi sağlam ve iyi yapmasını da gerekli kılar.

Hz. Peygamber, işçinin işi doğru ve kaliteli bir şekilde ifa etmesi konusunda bir hadisinde “*Biriniz bir iş yapınca, onu en sağlam ve en iyi şekilde yapması Allah’ın sevdiği bir davranıştır.*” (Döndüren, 1986: 425) şeklinde buyurmuştur. Dolayısıyla işin sağlam ve kaliteyi gözeterek hakkıyla yapılması İslam’a göre yaratıcının istediği ve razı olduğu bir davranıştır.

2.2.6.3. İşçinin Mesai Saatleri İçinde Devamlı Çalışması

Bu konu daha çok “*ecir-i has*”ı ilgilendirir bir mahiyettedir. Yani emeğini belli bir kurum ya da kişi için tahsis eden işçi, yaptığı iş akdine uymakla yükümlüdür. Çünkü bunu belli bir ücret karşılığında kabul etmiştir. Dolayısıyla iş akdinde belirtilen süre içinde çalışması ve tanımlanan işi yapması kendi sorumluluğundadır.

Ücretle işe alınan işçi, eğer belirli bir süre karşılığında çalışması için işe alınmışsa, bu süre zarfında işçiye her hangi bir iş verilmese bile işçi ücrete hak kazanmış olur. Aksine iş verildiği halde, işçinin çalışmaması ya da işi yavaşlatması da doğru değildir. Yine belirlenen iş süresi içinde, işçinin emeğini işvereninden başkası için sarf etmesi de yasaklanmıştır (Döndüren, 1986: 426).

İşçinin gücü üstünde iş yüklenmemesi prensibi doğrultusunda, işçinin gücü nispetinde sarf edebileceği emek göz önünde bulundurularak işveren tarafından makul ve yerinde bir iş süresi belirlenmeli ve işçi de bu süre içerisindeki çalışmaya uymalıdır. Bu zaten adil ve hakkıyla uygulanan bir iş akdinin de gereğidir.

2.2.6.4. İşçinin Elindeki Alet ve Malzemelerin Emanet Sayılması

İslam hukuku, işçi, memur ve zanaatkarların iş maksadıyla geçici olarak tasarrufu altında bulundurduğu, başkasına ait malları emanet olarak kabul etmiş, hükümlerini de bu doğrultuda vermiştir. Bu hükmün sonucu olarak; meydana

gelebilecek bir zarar, herhangi bir kasıt ya da ihmal sonucu doğmamışsa, emekçinin üzerine tazmin sorumluluğu yüklenmemiştir. Ancak kasıtlı bir durum varsa, işçi bu zararı karşılamakla yükümlüdür (Döndüren, 1986: 427). Tabi ki bu “*ecir-i has*”ın üzerine verilmiş bir hükümdür. “*Ecir-i müsterek*”in durumu farklıdır. Daha önce değinildiği üzere o, muhtemel bir zarar durumunda ihmali olsun olmasın tazminle mükelleftir.

İşçinin iş süresince tasarrufunda bulundurduğu her şey, emanettir. İslam, emanet konusunda Müslümanların çok hassas bir çizgi içerisinde hareket etmelerini salık vermektedir. Kur’an’da emanet konusunda geçen “*Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor...*” (Kur’an, 4/58) ayeti açık bir şekilde emanetin korunması üzerine önemle vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla işçi, eli altında bulunan her türlü şeyi emanet olarak bilmeli, onları bu vetire içerisinde özenle kullanmalıdır. Kasıtlı olarak bir zarar vermekten de kaçınmalıdır. Çünkü bu, onun üzerinde işverenin bir hakkıyken, aynı zamanda yaratıcısının da bir emridir.

2.2.6.5. İşverenin Ücret Ödeme Görevi

İş akdinin İslam’a göre geçerli kabul edilmesinin şartlarından birinin ücretin iş öncesinde tespiti olduğunu önceden belirtmiştik. Bu bağlamda iki yönlü bir iş akdinde, yani işçi ve işveren arasındaki iş ilişkisinde kural olarak işin ifa edilmesiyle ücretin ödenmesi durumu doğmuş olur. Artık bu işçi için bir hak, işveren için ise bir mükellefiyettir. Ücretin ödenmesi zamanı ise işin tamamlanmasından hemen sonra olarak kabul edilmiştir (Bardakoğlu, 1986: 212). Zaten Hz. Peygamber de bir hadisinde “*İşçiye ücretini, teri kurumadan önce veriniz*” (Canan, 1994: 304) şeklinde buyurarak bu prensibi ifade etmiştir.

Ücretin doğuşu, işin ifasına bağlı olmakla birlikte İslam’a göre bunun belirli şekil ve şartları mevcuttur. İş akdinde, işin ifası zamanla birlikte zikredilmişse, bu tarihte işveren için ücret borcu meydana gelmiş olur. Fakat zaman şartı olmakla birlikte müddetin başlangıcı kesin olarak belirtilmemişse, işçi ücrete akdin yapıldığı tarihten itibaren hak kazanır. Zaman konulmamışsa ve buna dair hiçbir açıklama yapılmamış ise işçi işi ifa etmesi sonucu yine bu hakkı kazanır.

Ücretin varlığı meydana geldikten sonra, bunun yerine getirilmemesi İslam'da büyük bir yükümlülük olarak görülür. Hz. Peygamber ücretin ödenmemesi konusunda iş sahibini çok ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Bir hadisinde buna “*Kıyamet gününde ben üç kişinin muhakkak hasmıyım: Bir adam ki bana söz verir sonra döner; bir adam ki hür kimseyi satar, parasını yer; bir adam ki, bir işçiyi ücretle tutar, ona işi yaptırır, ücretini vermez.*” şeklinde değinerek bu borcun sorumluluğunu açıkça ifade buyurur (Şakfe, 1968: 71). Dolayısıyla İslam'a göre ücretin en kısa zamanda işveren tarafından işçiye transfer edilmesi esas olarak kabul edilmiştir.

2.2.6.6. İşverenin Tazmin Sorumluluğu

İslam'da “*şahsi mesuliyet*” prensibi hakim olmakla birlikte, iş akitlerinde sorumluluklar ve olası zararların giderilmesi (tazmin) biraz daha farklı bir şekilde ele alınmıştır. Buna göre işçi fiillerinden sorumlu olmakla birlikte, bu fiillerin asıl sahibi ve mutasarrıfı işveren olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla işçinin yapacağı – iş akdinin sınırları içerisinde – herhangi bir fiilden işvereni sorumludur ve doğabilecek zararı gidermekle mükelleftir.

Yapılacak bir işin ifasını kabul eden işçi (örneğin; bir ecir-i müşterek), bu işin yapılması için bir “*alt iş akdi*” oluşturarak işi, başka bir işçiye (örneğin; kendisi için çalışan ecir-i hasa) verse; olası bir zarardan kendisi bizatihi sorumludur. Altında çalıştırdığı işçinin ihmal bulunmaksızın kazara oluşan bir zararı giderme mükellefiyeti bulunmazken; bir “*alt işveren*” olan işçi, kaza veya ihmal bulunsun bulunmasın doğabilecek bütün zarardan sorumludur ve bunu gidermekle yükümlüdür. Örneğin; “*ecir-i müşterek*” kapsamında bir elbisenin dikimini üstlenen terzi, müşterinin kendi malı olan kumaşın dikim ve ütü işlerini yanında ücretle çalışan işçisine (ecir-i has) havale etse; işçisi ise ütü yaparken kumaşı yaksa, tüm bu zararı gidermek terzinin üzerine bir borçken, çırağın ihmali yoksa herhangi bir mükellefiyeti söz konusu değildir. İşçinin ihmali ya da kastı bulunması durumunda işçi sadece ustasına (alt işveren) karşı sorumludur. Usta ise kumaşın ve işin sahibi olan işverene karşı her türlü tazminle mükelleftir (Bardakoğlu, 1986: 216-217).

Sonuç olarak İslam'a göre zararın tazmininde, işveren açısından “*ecir-i müşterek*” ve “*ecir-i has*” ayrımı yapılmıştır. İşverenin, işi “*ecir-i müşterek*”e vermesi

durumunda, “*ecir-i müşterek*”, her türlü zararı tazminden sorumludur. İşin “*ecir-i has*”a havalesi durumunda ise sadece ihmâl ve kasıt bulunan durumlarda zarar “*ecir-i has*”a yüklenebilir.

2.2.6.7. İşverenin İşî Ehil Olana Verme Görevi

İş hayatında önemli olan bir prensip, işlerin ifasının buna istihkak kesbetmiş kimselere verilmesidir. İşin, bunu yerine getirmesi beklenen ehil kimseye verilmesi konusu Kur’an’da “*Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.*” (Kur’an, 4/58) şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu, İslam’ın önemle üzerinde durduğu bir husustur. Yine Hz. Peygamber bir hadisinde “*Daha ehil ve liyakatlısı varken yakınlık sebebiyle bir başkasını tercih ve istihdam eden kimse, Allah’a, Resulüne ve bütün Müslümanlara karşı hainlik etmiş olur.*” (Bardakoğlu, 1986: 221) buyurarak, ehil olanın istihdamı konusunda ciddi bir tehditte bulunmuştur. Tabi ki burada kastedilen şahıs daha çok devlet işlerinde istihdam edilmek istenilen kişi olsa gerektir. Ancak hüküm umumidir ve her türlü işe alımda bunu uygulamak Müslüman’ın üzerine düşen bir sorumluluktur.

2.2.7. Ücret

Ücreti, kiralanan emeğin kira bedeli olarak üretim ve gelirden aldığı pay olarak tanımlamak mümkündür. Bu tarif, hem “*ecir-i has*”, hem de “*ecir-i müşterek*” için geçerlidir. Ayrıca ücreti, bölüşüm konusu içerisinde değerlendirmek doğru olacaktır. Çünkü gelir üzerinden alınan bir hissedir ve gelirin oluşumu, harcanması ve yeniden dağılımı ise bölüşümün konusudur. Bu bağlamda İslam’ın öngördüğü bölüşüm doğrultusunda ücretin, İslam’ın prensipleriyle çelişmeden oluşan bir gelirden pay alması gerekir. Buna, faiz ve israf yasağı; emek, sermaye ve riziko unsurlarından en az ikisinin üretime dahil olması vb. gibi prensipler doğrultusunda meydana gelen meşru gelir örnek olarak gösterilebilir (Tabakoğlu, 2008: 270).

İslam, farklı emeklere farklı ücretlerin ödenmesinden yanadır. Ayrıca daha önce iş akdi konusunda belirtildiği üzere, ücretin iş öncesi tespiti de şarttır. Bu aynı zamanda işçi – işveren arasındaki iş sözleşmesinin, İslam’a göre geçerli olabilmesi için bir

esastır. Fakat bu akit, İslam'a göre gerekli şartları taşımasa bile işçi, emeğini istihdam ettikten sonra ücrete yine de hak kazanır. Bundan mahrum edilemez (Tabakoğlu, 2005b: 132).

İslam Hukuku'nda ücretin; mal, menfaat, altın, gümüş veya para türünden çeşitli değerlerle ödenmesi mümkündür. Ancak günümüzde para, bu uygulamada sıkça kullanıldığından; ücret denilince genelde para anlaşılmaktadır. İslam'da ücretin, emek sahibine en kısa sürede verilmesi kadar; verilecek ücretin, satın alma gücünün değer kaybetmemesinin sağlanması da önem taşımaktadır. Tabi ki bu, devletin bizatihi müdahalesi ile gerçekleştirilecek bir durumdur. Örneğin; paranın devalüe edilmesi durumunda bunun, ücretliler aleyhinde, işveren lehinde bir etki göstermesi mümkündür. Dolayısıyla böyle bir durumda işçilerin zararının tazmin edilmesi gerekir (Şafak, 1986: 141).

Aslen ücret kavramının dışında kalan ve işçinin, iş esnasında sahip olduğu bir takım maddi getiriler de, İslam Hukuku açısından bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda işçiye kârdan pay verilmesi, bahşiş, ikramiye, prim, yan ödeme, ek mesai ücreti vb. gelirler, İslam Hukuku'nca işçi için meşru birer kazanç sayılmıştır. Ancak rüşvet, hırsızlık, gasp, kumar gibi her türlü maddi getiri ise zaten gündelik yaşam dahil hayatın tüm safhalarında yasaktır. İş hayatında da buna riayet edilmesi gereklidir (Eş-Şerif; 1986: 202-206).

Tarihte İslam toplumlarında görülen bir uygulama da, ücretlere “*narh*” adı altında bir sınırlama yani tavan fiyat konulmasıdır. Özellikle kalifiye işçilerin birleşerek, ücretleri yükseltme eğiliminde olmaları, bazı dönemlerde *narh* uygulamasını gerekli hale getirmiştir. İşvereni koruma amacına yönelik gibi görünse de, genel olarak ekonomik istikrarı sağlamaya dönük bir pratiktir (Tabakoğlu, 2008: 270).

İslam, işvereni, işçiyi ve toplumu denge içerisinde korumaya ve yaşatmaya çalışan bir sistemdir. Bu sebeple mezkur pratiklerin yapılmasını salık verirken, adaleti ve hakkı korumayı amaç edinmiştir. Kâr saiki ve kazanç, ekonomik hayatta ilk sırada yer almazlar. Kur'an'da “*Ve iyi biliniz ki, mallarınız ve evlatlarınız birer imtihan aracından başka bir şey değildir.*” (Kur'an, 8/28) şeklindeki ayetin de ifade ettiği gibi, her türlü maddi imkan, yaratıcının insanlar için hazırladığı bir imtihan vesilesidir. Bu bakış açısıyla, ekonomik hayata bir ahlakilik kazandırmaya çalışan İslam, ücreti de bu

vetire içerisinde değerlendirerek, bir taraftan yaratıcının emirlerine uyma gayesini salık verirken, bir taraftan da toplum içerisinde adaleti temin etmeye çalışır.

2.2.8. Hakların Korunması ve Sendikacılık Faaliyeti

İslam'da hak sahiplerine haklarını teslim etmek, daha önce de değinildiği üzere İslam'ın adaleti tesis hususundaki hassasiyetinin bir parçasıdır. Bu bağlamda İslam toplumunda adaleti sağlamakla yükümlü en temel kurum ve kuruluş devlettir. Dolayısıyla hakların korunması ve adaletin sağlanması devletin en temel görevlerinden biridir. Bu sebeple de esasen bazı İslam alimlerine göre, sendika kurmaya gerek yoktur. Ancak devlet adaleti temin etmekte başarısız kalıyorsa; hakların korunması görevi, kurulacak bu teşkilatlarla sağlanabileceyse sendikaların meydana getirilmesinde herhangi bir beis yoktur (Karaman, 1981: 73).

Orta Çağ'da kurulan işçi birlikleri, ileriki zamanlarda sendikal teşkilatlanmalara dönüşmüşlerdir. Bu aslen bir ihtiyaçtan doğmuştur. Çünkü Batı toplumunda emeğin istismarı yaygın bir şekilde sömürüye neden oluyor ve insanın en doğal haklarından biri olan çalışma hakkı da buna vesile kılınyordu. Sanayi Devrimi ve sonrasındaki fabrikasyon emek sömürüsüne bir ivme katarken, bu aynı zamanda işçilerin örgütlenerek haklarını savunmalarını da bir zorunluluk haline getirmiştir. Dolayısıyla sendikacılık, sömürüye karşı durmak için, ilk başlarda devletten ayrı sivil bir hareket olarak doğmuştur. Oysa İslam, geldiği ilk dönemlerden beri koyduğu prensiplerle emek sömürüsüne karşı gelmiş ve hakların hak sahiplerine teslimi konusundaki kesin emirleriyle, emek sömürüsünün meydana gelmesine izin vermemiştir (Döndüren, 1986: 409-410).

Sendikacılığın doğmasındaki sebeplerinden biri olarak, sınıflar arası çatışma ortamının meydana gelmesi de gösterilebilir. İslam toplumlarında hiçbir zaman görülmeyen sınıflaşma, aristokrasi ve burjuvazi gibi kavramlar; Batı'da bu gruplar arasında sürekli devam eden bir çatışma ve rekabet ortamını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde hakların korunması konusunda ortaya çıkan bir ihtiyaçla, işçi örgütlenmeleri başlamış ve sendikalar faaliyete geçmiştir (Tabakoğlu, 2008: 67-68). Bu sebeple sendikacılık kavramı ele alınırken, İslam toplumlarının bu hususiyetini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Sendikalarla birlikte, toplu iş sözleşmeleri de yapılmaya başlanmıştır ki; bu, İslam'a göre yapılacak bir iş akdi açısından önem arz etmektedir. Daha önce belirtildiği üzere iş akdi yapılırken konulacak hükümlerin, işçinin kendi rızası dahilinde olması şarttır. Bu sebeple işçinin, sendikaya kendini temsil etme yetkisini vermesi, iş akdinin İslam'a göre geçerli olabilmesi için gereklidir. Tabi ki bunda zorlama, baskı ve işçinin rızası dahilinde olmayan hükümler bulunmamalıdır (Tabakoğlu, 2008: 268).

Sonuç olarak denilebilir ki, İslam'a göre sendika kurma ve işletmenin önünde her hangi bir engel yoktur. Hakların korunması öncelikle devletin görevi olduğu halde, devlet bunu tam olarak gerçekleştiriyorsa; oluşturulacak bu teşkilatların adaletin tesisine yardımcı olacağı açıktır. Ancak bu teşekküllerin “*ihtilalci sendikalizm*” gibi, politikaların aleti olarak gayeleri dışında işletilmeleri doğru değildir (Karaman, 2012: 402).

2.3. İSLAM'DA ÇALIŞMA AHLAKI VE EMEKLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ MESELELER

2.3.1. İslam'da Çalışma Ahlakına Genel Bir Bakış

İlk olarak modern zamanda Batı'da ortaya çıkan “*iş ahlakı*” ya da “*çalışma ahlakı*” terimlerine, klasik Arapça kaynaklarda, İslam alimlerinin ya da İslam filozoflarının eserlerinde rastlamak pek mümkün değildir. Fakat çalışmaya veya bu bağlamda uygulamaya ait bir kavram olarak “*ahlak*”, İslam'da her zaman üstünde önemle durulan bir olgu halinde ele alınmıştır. Çünkü İslam, ahlakı bütün fiillerle birlikte ele almış, onu bir bütün olarak görmüş; ayrıca bir tasnife gerek görmemiştir. Hz. Peygamber de bu konuda, ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini belirtmiş ve “*insanların en hayırlısının ahlakı en iyi olanlar*” olduğunu ifade etmiştir (Kurt, 2009: 153).

İslam'da bireysel ve toplumsal tüm alanlarda, İslam'ın belirlediği ve vazettiği ahlak üzere olmak, üzerinde önemle durulan konulardandır. İslam'da ahlaki davranışlar, iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İyi fiiller “*fazilet*” olarak adlandırılırken, kötü fiillere ise “*rezilet*” denilmiştir (Çınar, 2011: 89). Tabi ki buradaki iyi ya da kötü, bizzat

yaratıcı tarafından belirlenmiş, Hz. Peygamber’de hayat bulmuş, uygulamaya geçirilmiş davranışlardır.

İslam’da çalışma, ibadet sayılmıştır. Bu konuda birçok açıklama ve rivayet mevcuttur. Kur’an’da geçen “...Allah, içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah’ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar olacağını bilmiştir....” (Kur’an, 73/20) ayetini tefsir ederken Müfessirler, burada konuyla ilgili ince bir sırta da işaret etmişlerdir. Bunu Elmalılı Hamdi Yazır şu şekilde tefsir eder:

Burada Allah’ın lütfundan kazanç elde etmek ve ticaret yapmak için yolculuğa çıkanlarla, Allah yolunda çarpışacak mücahitlerin yan yana zikredilmiş olmalarında bunların ikisinin de mükafatta birbirlerine yakın olduklarına işaret vardır. Beyhaki “Şuab-ı İman”da ve daha başkaları Hz. Ömer’in: “Bana ölümün geleceği haller içinde Allah yolunda cihattan sonra en sevgili hal, ben bir dağın iki bölüntüsü arasında Allah’ın lütfundan bir şey aradığım sırada ölümün bana gelmesidir.” dediğini ve bu.... [bahsettiğimiz ayet] ayetini okuduğunu rivayet etmişlerdir. İbnü Merduye’nin İbnü Mesud’dan rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.): “Her kim Müslüman şehirlerden birine bir yiyecek getirir de onu günün fiyatıyla satarsa, kesinlikle Allah yanında onun bir mevkii olur.” buyurmuş, sonra da şunu okumuştur: [bahsettiğimiz ayet]. (Yazır, 1992e: 411)

Görüldüğü üzere İslam, çalışmayı ibadetle eş değer tutmaktadır. Ona böyle bir değer atfettiğinden, iş icra edilirken de ahlaki bir takım vasıflarla muttasıf olmak da beraberinde sağlamış olacaktır. Çünkü maddi çıkarların göz ardı edilmemekle birlikte ikinci planda tutulduğu bu gibi bir durumda; birinci sırada çalışma, ibadet etme gibi bir anlam kazandığından doğal olarak olumlu ahlaki davranışları da bünyesinde bulunduruyor olacaktır.

Prof. Dr. Hüsameddin Affane, İslam’ın prensipleri ışığında Müslüman’ın çalışmaya ve ticarete yönelik sahip olması gereken ahlaki vasıflarını şu şekilde sıralar:

- İyi niyetlidir.
- İşine erken koyulur.
- Pazara girdiğinde Allah’ı anar.
- Karşılaştığı insanlarla selamlaşır.
- Ticaretinde hoşgörülü olur.
- Dürüst ve güvenilir kişiliğe sahiptir.
- Güzel ahlak sahibidir.
- Ölçü ve tartıda hile yapmaz.

- Alışveriş yaparken sadaka verir.
- Verdiği sözde durur.
- Gerektiğinde sattığı malı geri alır.
- Felakete uğrayana ödemelerinde kolaylık sağlar.
- Ticari işlemlerinde yeminden kaçınır.
- Hiç kimseyi dolandırmaz.
- Sattığı maldaki ayıbı açıklar.
- Bulduğu malı sahibine iade eder.
- Müşteri kızdırtmaz.
- Müşterinin bilgisizliğini istismar etmez.
- Rüşvet ve hediye vermekten kaçınır.
- Haramdan uzak durur.
- Üzerinde ayet bulunan kağıtları ambalajda kullanmaz (Affane, 2011).

Bütün bunlar ve İslam'ın konuyla ilgili prensipleri göz önüne alındığında, İslam'a göre belirli bir “*çalışma ahlaki*”ndan bahsetmek mümkündür. Tabii ki bu, Batı'ya ait “*homo economicus*” tanımlamasından uzak, farklı bir anlayışa ve perspektife sahip olan birey ahlaktır. Yani dünya ve ahiret dengesini kurmaya çalışan, maddi çıkarlarının kendi ahlaki vasıflarını olumsuz etkilemesine engel olmayı hedef ittihaz etmiş, yalandan ve hileden uzak olan, emeğin katılmadığı sırf sermayeye dayalı bir kazancı meşru görmeyen, vb. İslami ilkeleri birey ile bütünleştirebilmiş bir davranışlar silsilesidir. İşte tüm bunlar ele alındığında İslam'a ait ve çıkış noktasını O'ndan alan bir “*çalışma ahlaki*” terimi ortaya çıkabilir, bundan bahsedilebilir.

2.3.2. Homo Economicus ve İslam'da Birey

“*Homo economicus*” yani “*iktisadi insan*”, Batı ekonomi biliminin temelini oluşturur. Buna göre insan, tüm iktisadi fiillerini şahsi faydası ve çıkarı yönünde temellendirerek rasyonel davranan ve bireysel hazzı ön planda tutan bir varlıktır. Artık psikolojisinin doğasındaki bu güdünün teşhisi ve kabulü ile de iktisat teorileri türetilir. Çünkü fiillerindeki etki tanımlandıktan sonra, insan iradesindeki bir tutarlılıktan söz etmek mümkün olacaktır. Yani seçimlerini, faydasını maksimize etmek ve zararlarını

minimal tutmak suretiyle yapmaya çalışan bireyin, ihtiyaçlarını ve isteklerini yerine getirmek isterken ne tür bir etki altında kalacağı ve iradesini hangi yönde kullanacağı üzerine tahmin yürütmek kolaylaşacaktır. Bunun diğer insanlara da teşmil edilmesiyle, bilimsel bilginin özelliklerinden “*tutarlılık*” bir derece yerine geleceğinden, teoriler türetme imkanı doğacaktır (Küçükkalay, 2011: 24,26).

İktisat, “*homo economicus*” olarak tanımladığı ilkeyi evrensel olarak görmekle, insana da evrensel çapta bir mutlaklık vererek, evren içindeki yerini ve sınırlarını çizmiştir. Bu aslında onun, bilimsel olma çabasının bir sonucu olarak görülebilir. Çünkü iktisat, fen bilimleri gibi neredeyse mutlak yasalara ulaşmak istiyordu. Bu sebeple de XIX. ve XX. yy.’lardaki teorilerini mutlaklaştırmaya çalışarak ve geçmişe dayandırarak onlara kuvvet verme yolunu seçti. Yani determinist bir yaklaşımla, bu zamandaki ilişkilerden türettiği “*homo economicus*” gibi bir kavramı ya da tüm iktisadi ilişkileri mübadele ilişkileri olarak görmeyi, insanlık tarihi kadar eski birer kavram olarak niteledi. Ona göre belirli bir zaman dilimindeki insan sürekli olarak çıkarını gözeten bir güdüyle o anda nasıl davranıyorsa, bütün zamanlarda da benzer eğilimi gösterecekti. Dolayısıyla burada, bütün insanların çıkarını düşündüğü ve tüm zamanlarda aynı şekilde davrandığı, işin başında mutlak olarak kabul ediliyordu (Méda, 2012: 238-245).

İnsanın, “*homo economicus*” olarak görülmesi, belki bir takım iktisadi ilişkilerin anlaşılması açısından bir kolaylık sağlayabilir. Ancak bu bağlamda “*ceteris paribus*”, bir araç olarak görülmeli ve amaç haline dönüştürülmemelidir. Çünkü insanın tarihsel, sosyolojik, dini, ahlaki vb. yönleri ele alınmadan; onun iktisadi fiillerini sadece, çıkar ve rasyonalite açısından incelemek, kısıtlı bir alanın anlaşılmasına yönelmekten başka bir şey olmayacaktır. Tabakoğlu konuyu “...*iktisadi açıklamaları iktisatçıların inançlarından, kültürlerinden ve ideolojilerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. İktisatçıların bakış açılarını da dünya görüşleri, inanç sistemleri, ideolojileri veya dinleri belirlemektedir.*” (Tabakoğlu, 2008: 28) şeklinde ifade ederek, bu yanılıya işaret etmektedir.

“*Homo economicus*” kavramı, İslam’a yabancıdır. Çünkü İslam, her şeyden önce insanı, sorumlu bir varlık olarak tanımlayarak; onun belirli yükümlülükler altında bulunduğunu, dolayısıyla da sadece kendi çıkarı ve zevkleri doğrultusunda hareket

edemeyeceğini vurgular. Bu, daha önce açıkladığımız üzere, İslam'ın maddeye bakışından kaynaklanan bir olgudur.

İslam'daki insan tanımı, fizik ve metafiziği birlikte ele alan, dünya ve ötesi arasında yaratıcının ona vazettiği kurallar ışığında denge kuran bir bireyi vurgular. “*İslam insanı*” diyebileceğimiz bu birey, hayatının tüm sahalarında olduğu gibi iktisadi yaşamında da, çıkar ve zevklerinin öncesinde yaratıcının buyruklarını esas alır. Çünkü varoluş gayesi bundan ibarettir (Kur'an, 51/56)⁶⁰. Dolayısıyla İslam'ın, insanı “*homo economicus*” olarak tanımlaması ve görmesi mümkün değildir.

İslam'da iktisadi faaliyetler, hayatta tek ve en önemli amaç ve gaye haline getirilmemiştir. Hatta Kur'an'da geçen “*Birtakım insanlar (Allahı tesbih ederler) ki, ne ticaret ne de alış veriş onları Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymaz.*” (Kur'an, 24 /37) şeklindeki ayet, iktisadi faaliyetlerin ibadetlere ve kulluk şuuruna engel ve perde olmaması gerektiğini vurgulayarak, yaratıcının emirlerine göre hareket etmenin, iktisadi faaliyetlerin önünde tutulmasından övgüyle bahsetmiştir.

İslam, bireyin iktisadi faaliyetlerindeki rasyonalitesine bir ahlak kazandırmayı amaçlamaktadır. Yani “*sebeplere başvurma*” düşüncesi altında, insanın üstüne düşeni yapmasını, kâr ve zararını düşünüp ona göre hareket etmesini salık verirken; bir taraftan da yalan söylemeyi, spekülative kazanç edinimini, sözleşmelere uymamayı, karaborsacılığı, tekelciliği vb. gayr-i meşru olarak gördüğü tüm unsurları yasaklar.

Sonuç olarak denilebilir ki “*İslam insanı*”yla, “*homo economicus*” tanımı farklı çıkış noktalarına sahiptir. Biri sırf maddi çıkarları göz önünde bulundururken, diğeri maddi çıkarların ötesinde bir güdüyü taşır ve bununla hareket eder. İslam insanı için, yaratıcının buyrukları ilk sırada yer alır ve bu vetire içerisinde iktisadi yaşamını şekillendirir. Bazen maddi menfaatini terk etmekle, daha üstte gördüğü farklı bir menfaati esas alır ki bu da, yaratıcının rızasını kazanmaktır.

“*Homo economicus*” ise maddi tatmin ve çıkar yönünde bir iktisadi hayat anlayışı geliştirir. Fayda ve zarar üzerindeki tercihlerinde maddi planı temel alır. Hedefinde ise maddi çıkar ve bireysel hazlar vardır. Dolayısıyla emek ve iş gücü kavramları, her iki bakış açısında da farklı ahlaklar meydana getirir. Örneğin; insanlara

⁶⁰ “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*”

sadece “*homo economicus*” olarak bakarak, işverenlerin nasıl olup da işçilerine piyasa fiyatının üzerinde bir ücret ödediklerini, insanların niçin servet ve malları üzerinden yıllık % 2,5’luk bir kısmı ihtiyaç sahibi kimselere verdiklerini (zekat) ya da varlıklı kimselerin hangi sebepten ötürü mütevazı bir yaşam biçimini tercih ettiklerini (zühd ve takva) anlayamazsınız (Küçükkalay, 2011: 69). Konuyu Tabakoğlu’nun ilgili düşüncelerini naklederek noktalayalım:

Müslüman, ebedi hayata inanır. Bu dünyaya gerektiği kadar önem verir. Bilir ki yarın kendisine milli geliri artırmak için ne yaptın, sorusu sorulmayacaktır. Ondan istenecek olan şey, ne evlad u iyalin çokluğu ne de mal – mülktür. Ondan sadece “kalb-i selim” (temiz bir kalp) istenecektir. İşte iktisadi faaliyetler bu temiz kalbe sahip olma sürecini kolaylaştırıcı tedbirler olarak yorumlanabilir; başlı başına bir hedef olarak değil (Tabakoğlu, 2008: 163).

...bir iktisat “süje”si olarak Müslüman Allah’a inanan, rasyonel davranıp Allah’a güvenen (sebeplere başvurup Allah’a tevekkül eden), Allah’ın kullarına hizmet şuurunda müteşebbis, kul hakkına saygı gösteren, muhteris değil kanaatkar bir insandır (Tabakoğlu, 2008: 164).

2.3.3. Krematistiğe İslami Bakış

Antikite’nin büyük düşünürlerinden Aristo, mülk ve servet edinimini “*krematistik*” olarak tanımlar. Bunu da, “*doğal*” ve “*doğal olmayan*” olarak ikiye ayırır. “*Doğal krematistik*”i; balıkçılık, çiftçilik, avcılık, çobanlık gibi emeğe dayalı temel faaliyetler olarak görür. Bunlarda ana gaye ihtiyaçların giderilmesi için gerekli azami paranın ya da malın elde edilmesidir. Dolayısıyla para burada sadece bir araçtır.

“*Doğal olmayan krematistik*”i ise kâr elde etmeye dayalı ticari fiillerle özdeşleştirir ve bu yöntemde artık temel gayenin kâr elde etmek olduğu, ihtiyaçları karşılamak için ticari faaliyette bulunmanın ikinci planda tutulduğundan bahseder. Yani başta M-P-M (Mal-Para-Mal) şeklindeki ticari döngü, kâr elde etmenin ilk sıraya yerleşmesiyle birlikte P-M-P’ (Para-Mal-Para) şekline dönüşmüştür. Fakat ilk formülasyondaki M’ler birbirine denkken – ihtiyaçlar nispetinde –, ikinci döngüdeki ikinci P’, birincisinden büyüktür (P’>P). Bu ise mevcut parayla daha büyük miktardaki bir para tutarına ulaşmak demektir. Asıl gaye, paranın kendisidir (Küçükkalay, 2011: 57-58).

İşte tarih boyunca Aristo’dan tutun, Aquinas’a, Marx’a kadar birçok düşünür; mala ve paraya, ticaretle yapılan bu katma değer üzerine birçok düşünce ileri

sürmüşlerdir. İslam'ın da bu düşünce üzerine getirdiği bir takım yorumlardan bahsedilebilir. Çünkü mal ve servet edinimindeki emeğe ait önemli bir ahlaki davranışın, İslam gibi hayatın tüm safhalarını düzenleyen bir dinin otoritesi dışında olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

İslam, ticarete büyük önem veren bir sistemdir. Onun, kendi belirlediği prensipler doğrultusunda yapıldığı takdirde, insanlar için büyük manevi kazanımlara vesile olabileceğini ileri sürerek buna teşvikte bulunmuştur. Hz. Peygamber, konuyla ilgili olarak “*Emin, dürüst, Müslüman tacir, kıyamet günü şehitlerle beraberdir.*” (Canan, 1994m: 247) şeklinde buyurarak buna işaret etmiştir. Dolayısıyla buradan ticaretin, İslam'a göre şartlarını taşımakla meşru bir fiil olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

İslam'da mal ve servet, daha önce açıklandığı üzere belirli bir varlık oranından sonra zekata tabi kılınmıştır. Bu sebeple de sermaye temerküzüne gitmek ve bunu asıl amaç edinmek, İslam'da mümkün görünmemektedir. Çünkü çalışma içerisine girmeyen bir maddi varlığın, zekat uygulamasıyla % 2,5'luk gibi bir kısmı her yıl tükeneceğinden, bunu elinde tutmak isteyen birey, varlığını sürekli olarak bir faaliyet içinde tutmak zorunda kalacaktır (Karaman, 2012: 73). Faiz ve spekülasyon kazançları da İslamiyet'te yasaklandığından, bireyin tek şansı, emeği buna dahil etmek olarak görülmektedir.

Kur'an'da geçen “*Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır.*” (Kur'an, 8/28, 3/16, 18/7, 45/22, 64/15) şeklindeki ayetler, ticaretin ve tüm iktisadi faaliyetlerin yaratıcı tarafından hazırlanmış bir imtihan vesilesi olduğuna işaret etmektedir. Yine bir başka ayette de “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*” (Kur'an, 51/56) buyrulurken, asıl gayeye atıfta bulunulmuştur. Dolayısıyla İslam'da iktisadi faaliyetin birinci amacı, kâr etmek olamaz. Bu, asıl ve tek gaye olarak değerlendirilemez. Ayrıca “*...Size tasarruf salahiyetini verdiği şeylerden harcayın. Sizden, iman edip de – Allah yolunda – harcayanlarınız için büyük bir mükafat vardır.*” (Kur'an, 57/7) şeklindeki ifade, harcamanın yapılacağı şeyleri tarif ve bu yönde bir teşvik yaparak, maddi kaynakların transfer şeklini ve tarafını belirtmiştir. Bu da, mülk edinimi ve sermaye temerküzü üzerinde, İslam'ın belirleyici faktörlerindendir.

İslam açısından krematistiği, Aristo gibi belki “*doğal*” ve “*doğal olmayan*” şeklinde dar bir ayrıma tabi tutamayız. Fakat bunu “*meşru*” ve “*gayr-i meşru*” gibi iki

ayrı biçimde tasnif edebiliriz. Yani İslam'a göre, emeğin içinde olduğu kazançlar, hak ve adaletin gözetilmesi şartıyla “meşru” bir çaba sonucunda elde edilenlerdir. Başkalarının hakkına tecavüz edildiği, emeğin işin içinden çıkararak sermayenin bizzat üretime katıldığı faizcilik, tefecilik, karaborsacılık gibi kazanımlar ise “gayr-i meşru” olarak kabul edilenlerdir. Dolayısıyla buradan İslam'a göre “meşru krematistik” ve “gayr-i meşru krematistik” olarak iki tabiri türetmek mümkündür.

Gerek ticaret yaparak gerekse de bireysel işçilik şeklinde olsun her türlü emeğin istihdamında, İslam'a göre yaratıcının ve ahiretin unutulmaması esastır. Kur'an'da bir ayette bu, “Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” (Kur'an, 24/37) şeklinde ifade edilir. Dolayısıyla böyle bir ahlaka sahip bireyin, sırf kâr güdüsüyle hareket etmesi düşünülemez. İslam'ın çalışmaya ve emeğe, ibadet vasfı yüklediği de göz önüne alındığında, emek istihdamındaki temel ölçünün sadece maddi kaygılardan kaynaklanmadığı açıktır (Nursi, 1996b: 21). Bununla ilgili İslam tarihinden birçok misal verilebilir. Örneğin; Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'in sağlığında ticaret için Basra'ya gitmişti. Hz. Peygamber'e olan bağlılığı ticarete engel teşkil etmemiştir. Hz. Ömer'in de yaptığı ticaret sebebiyle, Hz. Peygamber'in ilim meclislerini aksattığı olmuştur (Affane, 2012: 48-50).

Sonuç olarak, krematistiğin mülk ve servet edinimi olarak tanımlanmasından hareketle İslam'ın bunu “meşru” ve “gayr-i meşru” olarak iki farklı şekilde ele aldığı ileri sürülebilir. Aristo'nun “doğal olmayan krematistik” olarak tarif ettiği şekilde, İslam'da da ticaretin bizatihi asıl amaç ve gaye haline getirilmemesi istenmiştir. Kâr etme ve çıkar sağlama güdüsünün önünde yaratıcının buyrukları yer almalıdır. Dolayısıyla İslam, ticaret yoluyla kâr elde etmeye karşı çıkmazken, bunun belirli şartlar dahilinde yapılmasını istemiştir. Ayrıca varlıklı kimselere de zekat ve infak gibi uygulamaları yükleyerek, mal ve servet edinimine doğal bir sınır çizmiştir. Bu sebeple de üretim faaliyetinin içinde olmayan servet, emekle birleşerek üretimde bulunmadığı sürece tükenmeye mahkumdur. Çünkü İslam'da zekatla her yıl, % 2,5'lük bir kısım durağan varlıklardan, ihtiyaç sahipleri lehine kesilmektedir. İşte İslam, iktisadi hayattaki tüm bileşenleri bir bütün halinde görerek, hak ve adaleti tesis etmeye çalışarak, toplumda sosyo-ekonomik bir denge kurmayı amaçlamaktadır.

2.3.4. Bir Modern Zaman Sömürüsü: Emegın Kùltür ve Tüketimle Manipùlasyonu

Kùltür, çok geniş anlam kùtlesine sahip bir kavramdır. Kesin ve spesifik bir çerçeve içerisinde sınırlandırılarak tanımlanması, onun özüne ve ilişkili olduğu değerlere karşı, kapsamlı bir yaklaşımda bulunmamak anlamına gelmektedir. Çünkü kùltür, insanın inşa ve icadına katıldığı her türlü fikir ve obje içerisinde yer almakta, onlara belirli şekil ve anlamları yükleyen, soyut olmakla birlikte somutu biçimlendiren bir olgudur. Bu açıklamanın paralelinde Uygur'un kùltür tanımı şu şekildedir:

Kuşbakışı bir yaklaşımla, 'kùltür': insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik demektir. Öyleyse 'kùltür' deyimiyle insan dünyasını taşıyan, yani insan varlığını gördüğümüz her şey anlaşılabilir. Kùltür, doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verimdir (Uygur, 1996: 17).

Kùltür, yine benzer çıkarımlarla farklı şekillerde şu tanımlamalarla da ifade edilebilmektedir:

...toplum üyelerinin uygun ve kabul edilebilir gördüğü aralığa uygun düşen davranışlar üreten kurallar ve standartlar kümesidir (Havilland, 2002: 65)

...bir yaşam tasarımı ve insanların davranışlarını koordine eden ortak anlayıştır (Bozkurt, 2004: 91).

Her toplumda maddi ve manevi kùltür kodları o toplumun egemen zihniyet yapısının temel etkenlerini oluştururlar (Gezgin, 1997: 63).

Kùltür, tanımlarından da anlaşılacağı üzere, insanların yaşam biçimlerini, davranışlarını, beğenilerini, inançlarını etkileyebilecek kadar geniş bir alana sahiptir. Bu denli etkili bir faktörün yönlendiriciliği ise şüphesiz denebilecek kadar açıktır. Böylesi bir ilişki içerisinde emek ele alındığında, emek sahiplerinin ihtiyaçlarının, kùltürü etkilemek suretiyle artırılarak, onların emekleri ile üretime daha etkin bir şekilde katılmalarını sağlamanın mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.

Kapitalizm, tarih sahnesine çıktığı ilk anlarda üretimi artırma esasına göre hareket etmekteydi. Fakat son bir yüzyıl içindeki krizlerle birlikte anladı ki, üretimin arttırılması; tüketimin, varlığını sürdürmesi için yeterli şartları sağlamıyordu. Böylelikle

temel üretim faktörü olarak baktığı insana artık, tüketim misyonunu da yüklemeye başlamıştır. Dolayısıyla “*emeğin üretime yönelik manipülasyonu*”, farklı bir ivme kazanarak “*emeğin tüketime yönelik manipülasyonu*” fonksiyonunu da ortaya çıkarmıştır.

Tüketime ve üretime yönelik olarak gerçekleşen emek bağlamındaki bu manipülasyon hareketleri, birbirleri ile kıyaslandığında, tüketime yönelik olanın üretimi hedefte tutana göre daha kârlı bir yol çizdiği görülecektir. Çünkü bireyler, ihtiyaçlarını karşılamak için üretime maksimum planda katılma zorunluluğu içerisindeyken; tüketim sürecine ise sahip oldukları satın alma gücü oranında belirli seviyelerde katılmaktadırlar. Bunun en önemli nedeni ise üretimi yapan tabandaki bu büyük emek kitlesinin, aynı zamanda da tüketim için gerekli fonu ellerinde bulundurmalarıdır. Yani üretim ne kadar büyük olursa olsun, tüketim için gerekli talep bulunmazsa; bu, üretimin karşılık bulamamasına neden olacak ve onun hayatıyete olumsuz bir etkide bulunacaktır.

Burada “*manipülasyon*” kavramına da değinmek yerinde olacaktır. Manipülasyon, birçok anlamda kullanılmakla birlikte genel olarak “*insanın doğasından ve özgür iradesinden salt anlamda meydana gelmeyen; dış tesirlerin etkisiyle yönlendirilen her türlü davranış biçimlerine neden olan şey*” şeklinde tanımlanabilir. Tabi ki bunun etkin şekilde oluşturulmasında ve kullanılmasında en büyük yardımcısının ise tanımlarından hareketle kültür olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Günümüzde, bireyler birbirlerinin ürettikleri mal ve hizmetleri tüketme konusunda bir bağımlılık içerisinde bulunmaktadır. Reklam, pazarlama, yaşam tarzı, statü kazanma vb. unsurları kapsamına alan kültür; bu aygıtları kullanarak insanlara ihtiyaçları olmayan ya da hiçbir zaman ihtiyaç duymayacakları ürün ve hizmetleri tüketmelerine aracı kılınabilmektedir. Örneğin; ücreti gayet yüksek bir giyim eşyası, toplum tarafından bir sosyal statü vesilesi olarak görüldüğünden, ister istemez buna erişmek için insanın, gelir düzeyinin ona verdiği alım gücünün üzerindeki bu nesneyi satın alması veya almak istemesi, kültürün bu etkisi sonucundadır. Bunun anlamı bireyin, bu ürünün tüketicisi olamama korkusuyla çalışmaya yönlendirilmesi, hatta normal şartlar altında kabul etmeyeceği iş ve çalışmaları onaylaması, tercih etmesi

sonucunu doğurabilmektedir. Dolayısıyla kapitalist üretim sisteminden önceki dönemlerde ihtiyaçları karşılamak için yapılan çalışma kavramı; günümüzde büyük çoğunlukla, artık ihtiyaçmış gibi gösterilen istek ve arzulara ulaşmak için yerine getirilmektedir (Omay, 2009).

Modern zamanda, küreselleşmeyle birlikte ulusların sahip oldukları kültürlerin, egemen kültürün (baskın kültür) etkileyciliği altında şekillendiği ve dönüşüme uğradığı artık bilinen bir gerçektir. Yani tüm dünya, baskın kültürün en önemli taşıyıcılarından teknokrasi hükümdarlığı altında, benzer beğenileri, zevkleri ve tercih yönelimlerine sahip bir hal kesbetmektedir. Modernleşme vasıtasıyla, küresel ve yerel olan birbirinin zıttı ve dışlayıcısı olmayı bırakarak, tek bir gerçekliğin parçaları haline dönüşmektedir (Yılmaz, 2007: 506). Dolayısıyla tüketim şekli ve miktarı da, ortak kültüre ait bir suni güdüyle ulaşmak istediği hedefleri çizmektedir. Çünkü küresel çatı altında bütünün bir parçası haline gelen tüm toplumların, tüketim istekleri tek bir noktadan belirlenmektedir. Bu da, şüphesiz ki baskın kültürün beğeni ve tercihleri, daha derinde ise bunun planlayıcısı olan kapitalist zihniyettir.

Kapitalizme bir çeşit tepki olarak türeyen modern sosyalist anlayış, kültürel manipülasyonu engellemek için sınırlarını, kapitalist dış dünyaya kapamıştır. Fakat çözüm olmaktan çok, hissedilir bir kıtlığın doğmasına da neden olmuştur. İlk başta, sömürünün her türüsüne tepki niteliği taşıyan sosyalist düşünce; adaleti, eşitliği, özgürlüğü, içeride serbest bırakılan kültürel değerleri savunurken, bunun kültürel bir hareket olduğu düşüncesini taşıyordu (Schumpeter, 2010: 204-206). Ancak daha sonra anlaşıldı ki; bu, yerel kültürel değerleriyle bile çelişen bir niteliğe sahipti. Bu sebeple de pratikte, duvar örülmesinin getirdiği fayda, zararla kıyaslanabilecek kadar bile insan doğasıyla örtüşmüyordu.

Kapitalist zihniyet, emeğin kültürle manipüle edilmesini kendi ahlaki değerleri ile iç rahatlığıyla bağdaştırmaktadır. Sombart'ın dediği gibi “*Modern ekonomi insanı [....] kendini ekonomik mekanizmanın karşı konulmaz akışına kaptırıp bu ritmi izlemek durumundadır aksi takdirde ani bir ahlaki çöküntü yaşamayı kaçınılmaz hale gelmektedir.*” (Sombart, 2011: 191). Yani modern insanın, gerçek anlamda bir erdemden çok, toplumun belirleyip anlam yüklediği erdemlere uyması, onun vicdanı tarafından daha çok onay görmektedir. Bu sebeple de ekonomik hayatın içerisindeki

bireyi, içinde yaşadığı toplumun ahlaki şeklinden ayrı tutarak ele almak mümkün değildir.

İslam, tüm bunlara belirli prensipleriyle karşı çıkar, önlem alır. Zaten O'nun yürüttüğü en önemli görevlerinden biri, problemlere karşı daha onlar ortaya çıkmadan önce önlem almaktır. Bu yönüyle onun paradigmatik yapısını oluşturan unsurlar, problem çözücü değil, önleyici niteliktedir. Örneğin; İslam'da gelir dağılımı adaletsizliğinin nasıl önleneceğine dair kesin bir emir ya da yasak yoktur. Çünkü O, kendine ait prensiplerin uygulanması durumunda bu gibi problemlerin ortaya çıkmadan önleneceğini öngörür. Yani problemin doğuşunu sağlayan faktörlerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir ön çözümü kabul eder (Küçükkalay, 2011: 75).

İslam, öncelikle ihtiyaç fazlası olarak oluşturulmak istenen tüketim güdüsünü, "...*iyi, için, fakat israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez*" (Kur'an, 7/31) ayetiyle kökünden keser. Ancak burada ikinci bir çizgi çekip, farklı bir buutla da meseleye yaklaşarak, tüketimi ve harcamayı büsbütün ortadan kaldırmayı istemediğini de açıkça "*Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.*" (Kur'an, 17/29) şeklindeki ayetle ifade eder. İslam, her şeyiyle bir denge sistemidir. O, aşırılıklardan uzak durulmasını istediği gibi; bir şeyin gereğinden eksik yapılmasını da kesinlikle istemez. Bir başka ayette de bu "*Ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*" (Kur'an, 25/67) şeklinde karşılık bulur.

İslam, temel hükümlerin haricinde ayrıntılarla ilgili çok fazla emir ve yasak koymamıştır. Aslında ilgilendiği tüm şeyler hakkında, bireylere bunu nasıl yapacaklarını tarif etmesi durumunda, bireyin sorumluluklarının artması söz konusu olacaktı. Bu sebeple de net ve kesin olarak emredip yasakladığı temel prensipleri bildirmiş, ayrıntıların şekil ve şartlarını onlara bırakmıştır. Böylece insanın hareket alanını genişleterek onu özgür kılmıştır (Küçükkalay, 2011: 76).

İslam, mikro boyutta gerçekleşen bireysel tüketimden, makro boyuttaki devlet politikalarına kadar tüm alanlarda israfı yasaklamış ve itidalli olunmasını emretmiştir. İslam ekonomisi, bir ihtiyaç ekonomisidir. Tüketim, ancak tekrar üretim için bir araç olabilir, kapitalizmdeki gibi ekonominin ana iticisi haline dönüştürülerek amaç edinilemez. İsrafın önlenmesi de bu bağlamda, ihtiyaç dışı suni isteklerin, zorunlu

ihtiyaçmış gibi gösterilmesini önlemede büyük önem taşır. Sonuç olarak da arz, talep ve fiyatlarda bir istikrar oluşur. Buna, Tabakoğlu şu şekilde değinmektedir:

İsrafın giderilmesinin bir kültür olayı olarak algılanarak topluma böyle bir zihniyetin yerleştirilmesi arz ve talep yapılarında istikrar, bu da fiyatlarda bir istikrar meydana getirir. Bunun yanında tüketimdeki aşırılıklar giderildiğinden düşük gelir gruplarını gittikçe daha güç durumlara düşüren ve bütün kesimlerdeki fiyatları yukarıya çeken fiyat helezonu belirmez, sonuçta gelir dağılımındaki adaletsizlik ortaya çıkmaz (Tabakoğlu, 2008: 398).

Başka toplumlara ait zihniyet ve yaşam tarzları içerisinde, İslam'a ait hükümlerin çelişkilere düşülmeden anlaşılması ve yorumlanması mümkün değildir. Bu sebeple, İslam'a ait prensiplerin kendi içerisinde yorumlanarak hayata geçirilmesi gereklidir. Buradan çıkan/çıkarılan kural ve bakış açılarıyla, gerekli görüldüğü takdirde farklı kültürlerle ait olgular değerlendirilmelidir. Aksi takdirde Batı'ya ait bilim ve kültür, merkez ve mihrak noktası kabul edilerek yapılan çıkarımlar, İslam'ın doğasına uygun olmayacaktır. Örneğin; bankacılık, borsa, reklam, kadın hakları vb. konularda İslam'ın ilke ve prensipleri Batılı bir paradigma içerisinde yorumlanırsa; ortaya farklı bir toplum ve kültüre ait ihtiyaç ve problemlere çözüm üretilmiş olacaktır. Bu ise İslam'ın ve O'nun ortaya koyduğu, koymak istediği yaşam tarzına ve zihniyete yabancılaşmaktan başka bir şey olmayacaktır (Tabakoğlu, 2008: 45-46).

Sonuç olarak kültür ve tüketim meselesi ve bu bağlamda ele alınabilecek her türlü değerlendirme İslam'a ait olmalıdır. Farklı kültür ve medeniyetlerin zihin yapılarından arı ve temiz olmalıdır. En azından mümkün olduğu kadar öz korunmaya çalışılmalıdır. İslam'a uygun olmayan fiiller, örneğin; İslam'ın gayr-i meşru kabul ettiği faizle sermaye temerküzü, tüketicileri israfa yönlendirerek satışları artırma gibi yöntemler iş ve çalışma hayatının içerisine sokulmamalıdır. Unutulmamalıdır ki İslam, Batı iktisadi nazariyesi gibi ekonomik unsurlara, bir çıkar meselesi ya da salt manada kâr etme güdüsü içerisinde bakmaz. O, tüm bunları “*imtihan sırrı*” içerisinde ele alarak onlara bizzat değil, bu sırla ilişkili anlamlar yükleyerek bakar: “*Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır.*” (Kur'an, 8/28, 3/16, 18/7, 45/22, 64/15)

2.3.5. İslam ve Protestan Çalışma Ahlakı Üzerine Küçük Bir Mukayese

İslam'a ait ahlak anlayışı içerisinde “*çalışma ahlakı*” terim olarak ayrı bir kategorizasyona tabi tutularak müstakil bir şekilde ele alınmadığını daha önce belirtmiştik. Ancak İslam, ahlaki anlayışı hayatın bütün alanlarında hakim kılmak istediğinden, “*İslam Ahlakı*” içinde, çalışma ve ticaret ahlakını alarak iktisadi hayatı da kapsadığından, İslam'a göre bir “*çalışma ahlakı*” söz konusu olabilmektedir. İşte İslam'a ait böyle bir kavramın varlığı tanımlanarak ortaya çıkarıldıktan sonra bazıları bunun, Protestanlığa ait bir ahlakla belirli noktalarda benzerlikleri üzerinde durdular. Araştırma konusu haline getirdiler.

Bireylerin ait oldukları toplumun kültürel özelliklerinden etkilendiğini ve çalışma kavramına bakış açılarını toplumdaki bu genel anlayışın şekillendirdiğini ilk kez Max Weber ortaya atmıştır. Weber'e göre kapitalizmin, Protestanlığın yaygın olduğu toplumlarda ortaya çıkmasının nedeni, bu mezhebin bireyler üzerinde yerleştirmiş olduğu kendine özgü anlayıştan kaynaklanır (Ünal ve Çelik, 2010: 219). Weber, buna şu şekilde dikkati çeker:

Sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitilmiş yüksek tabakası, özellikle çağdaş işkollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticari eğitim görmüş personel, Protestan özelliklere sahiptir.... Gelişmekte olan kapitalizmin, nüfusun gereksinimlerine göre toplumsal ve mesleki sınıflaşmayı düzenlemek için serbest gelişme döneminde elini uzattığı her alanda geçerlidir. Serbestlik ne kadar güçlüyse, dini istatistiklerdeki bu sayısal olgular da kendini o derece ortaya koyar. Protestanların, toplam nüfusa oranla sermayeden büyük ölçüde pay almaları, büyük çağdaş endüstriyel ve ticari iş alanlarındaki işletmelerin üst basamaklarında ve yöneticilik makamında bulunmaları, bazı açılardan tarihi nedenlere dayandırılabilir. Bu nedenler çok uzak geçmişe uzanmaktadır ve bu bağlamda belirli bir mezhebin üyesi olmak, ekonomik görünüşlerin birincil nedeni olarak değil, bunlardan çıkan sonuç olarak nitelendirilir.... İmparatorluğun birçok bölgesi – ekonomik açıdan en gelişmiş olan ve en zenginlerin bulunduğu –, doğal kaynak bakımından ya da ilişki ağları bakımından en uygun ve ekonomik olarak en gelişmiş yerler, özellikle de zengin kentlerin birçoğu, XVI. yüzyılda Protestanlığı kabul etmiştir; bunların etkileri bugün, Protestanların ekonomik kavgada var olmalarını sağlıyor (Weber, 2010: 30-32).

Benzeşmeler olmakla birlikte İslam ile Weber'in “*Protestan Ahlakı*” tezi birbirlerinden çok farklıdır. Aralarındaki en büyük farklardan biri, İslam'ın her şeyde olduğu gibi çalışma ve servet birikiminde orta yolu ve itidalli olmayı savunmasıdır. Protestanlıkta ise bireyler, cennete ehil olduklarına ya da lanetlenip lanetlenmediklerine dair bir belirsizlik taşırlar. Bu irrasyonel kader inancından dolayı mezhepleri onlara; iyi

işler yapmalarını, çok çalışmalarını, disiplinli ve dürüst olmalarını salık vermiş, ancak böyle kurtulabileceklerini söylemiştir. İslam'da ise doğuştan günahkarlık veya kurtuluş amacı için sırf maddi çaba gereksinimi gibi bir kural mevcut değildir. Bu sebeple de çalışma kavramı İslam'da, Weberyen Protestan doktrindeki gibi amaç değil, sadece bir vesiledir (Kurt: 2009: 156-158).

İslam'da esas olan ahirettir. Dünya sadece, yaratıcının rızasını kazanmak için bir araçtır. Kur'an'da geçen “*Sonra, yemin olsun ki, o gün (size verilen) her nimetten sorulacaksınız*” (Kur'an, 102/8), “*Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır*” (Kur'an, 8/28, 3/16, 18/7, 45/22, 64/15) şeklindeki ayetler, dünyevi zenginliklerin hepsinin de birer imtihan vesilesi olduğunu ve insanların ahirette kendilerine verilen bu imkanlardan dolayı hesaba çekileceğini bildirmektedir. Dolayısıyla İslam'da, dünya – ahiret dengesi sağlanmaya çalışılmakla birlikte esas olan ahirettir. Weber'in tanımladığı Protestan ahlakında ise temelde dünya vardır.

Weber, kapitalizmin sınırsız bir kazanç ve sömürüyü hedef ittiğini etmediğini ileri sürmüştür. Onu; düzenli ve rasyonel çalışmayı kendisine bir hayat felsefesi olarak kabul etmiş, aşırı tüketim ve gösterişten arınmış, tutumluluk ve hesaplılık tarafına yakın iş ahlakı olarak tanımlar. Buradan belki İslam'ın öngördüğü sistemle arasında bir benzerlikten bahsedilebilir. Ancak İslam, mülkiyet ve çalışma hakkının insanlara tanındığı adil bir sistemi öngörmekle birlikte; buna, kesinlikle “*dünyevi asketizm*” rengi vermez. Dolayısıyla sadece dünya için uygulanacak, ahireti göz ardı eden bir çalışma stratejisi, İslam'ın anlayışına terstir (Kurt, 2009: 158-161).

İlk dönem İslam (Asr-ı Saadet) anlayışı içerisinde zühd büyük önem taşımaktaydı. Dünyevi çalışmalar önemsinmekle birlikte, lüks ve israfa karşı bir çekingenlik söz konusuydu. Fakat daha sonra imparatorluk ve saltanat haline dönüşen İslam devletleri (Emeviler gibi) dönemlerinde yöneticiler, dünyevi amaçları ön planda tutmaya ve lüks içinde yaşamaya başladılar. Ayrıca Haricilik ve onun doğurduğu siyasi çalkantılar nedeniyle de “*dünyevileşme*” tartışılan ve zahitlerce menfur (nefret edilen) görülen bir hal almaya başladı. Bu iki unsur, sufizmi ortaya çıkaran birer faktör olarak, tabir yerindeyse bir “*uhrevi asketizm*”i doğurdu. Yani dünya için ahireti ikinci plana atanlara karşın, sadece ahireti göz önüne alarak dünyevi çalışmayı geri plana atan sufi

zihniyeti. Bu düşünce gücünü İslam'da icma ile sahihliği kabul edilen “*inzivaya çekilme*” prensibinden alıyordu.

IX. yy.'dan itibaren ise Sünni anlayışla sufizmi birleştiren farklı bir akım doğmaya başladı. İlk ve önemli temsilcileri arasında Haris el-Muhasibi ve ondan bir buçuk asır sonra gelen Gazali örnek olarak gösterilebilir. Bu anlayışın temsilcileri, dünya – ahiret dengesini kurmaya ve dinin ibadetle muamelat yönünü sufiliğe dayandırarak ona bir canlılık kazandırmaya çalıştılar (Türkdoğan, 2005: 104-107). Yani aynı sahabe gibi, dünyevi çalışmayı bırakmadan, zühd ve takva prensiplerini de göz önünde bulunduran israf, lüks ve gösterişten uzak yaşama biçimi. Fazlur Rahman buradan hareketle, Muhasibi'ye atfen aktardığı fikirleri yorumlayarak Sünni sufizmle Protestanlık arasında şu şekilde bir değerlendirme yapar:

“(Aslolan) dünya hayatını reddetme değil, ihlası; elde etmek için sürekli çaba harcamak, özellikle gurur, kibir ve kendilerini aldatmak kararında devamlı bir nefis terbiyesinde bulunmaktır.” Böyle bir yaklaşım İslami asketizm ile Protestan asketizm arasındaki benzeşim noktalarını bize bütün çizgileriyle açıklamaktadır. (Türkdoğan, 2005: 107-108)

Protestanlıkla İslam benzer noktalara sahip olsalar bile, aynı konum ve bağlamda ele alınabilmeleri mümkün değildir. Her şeyden önce Protestanlık, reformist bir hareket sonucunda ortaya çıkmış ve bütünüyle İncil'i yansıtmamaktadır. İslam ise bu şekilde bir reform dönemi geçirmemiştir. Kur'an-ı Kerim'in indiği yirmi üç yıllık dönemde İslam hangi prensipleri deruhte ediyorsa, hala aynı emir ve yasaklar geçerlidir. Temel prensipler korunmakla birlikte, yorum ve değerlendirmeler; ayrıntılar üzerindedir. Fakat Protestanlık ise tarihsel bir süreç içinde gelişerek temel değerlerini, bu birikimi kaynak olarak oluşturmuştur.

Sonuç olarak İslam'da mutlak manada amaç olarak sıkı ve aşırı çalışma değil, ruh ve beden bütünlüğünü birlikte ele alan, kainattaki tüm canlılara merhametle yaklaşmayı önemseyen disiplinli bir çalışma anlayışı övülmüştür. Yoksa modern dönemin ürünü olan “*sıkı çalışma*” kavramı, İslam'ın öngördüğü çalışma anlayışıyla örtüşmemektedir (Kurt, 2009: 161-162).

2.3.6. İslam'ın Grev ve Lokavta Bakışı

İslam toplumlarında sınıf kavramının doğmadığını daha önce belirtmiştik. Bu kapsam içinde Marx'ın deyiimiyle “*zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmayan işçi sınıfı*”, İslam toplumunda hiç var olmamıştır. Bu sebeple grev ve lokavt kavramları da yoktur. Bunlar, XIX. yy. Avrupası'nda yaşanan emek sömürüsüne bir tepki olarak ortaya çıkmıştır ve Batı iktisadi nazariyesi içinde kurumsallaşmıştır. Dolayısıyla bu vetire içerisinde, İslam'a göre ekonomik uygulamalar arasında yer almazlar (Tabakoğlu, 2008: 269).

İşçinin işi yavaşlatması veya çalışmayı bırakması, alınan ücretin meşru olması açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple böyle bir durumda alınan ücret, İslam'a göre helal olmaz. Ancak çalışma koşullarının yetersizliğinden kaynaklanan bir iş yavaşlaması nedeniyle yine ücreti hak ederler. Pratik bir uygulama olarak grev, İslam'da bulunmamakla birlikte; mezkur kurallar paralelinde, adaleti temin etmek ve haksızlığı gidermek için en son çare olarak hayata geçirilebilir. Lokavt meselesi de bu bağlamda ele alınabilir. İşveren, iş akdinde belirtilen süre içerisinde işçinin işine son veremez. Böyle bir durumda, işçinin zararını karşılamakla mükelleftir (Tabakoğlu, 2005b: 131).

Grev ve lokavt, tarafların karşılıklı olarak anlaşamadıkları noktalarda isteklerini birbirlerine zorla kabul ettirmeye çalışmaları anlamında gelir ki, bu İslam'a göre uygun olan bir iş akdinin şartlarına uymamaktadır. Çünkü İslam'da iş akdi daha önce bahsedildiği üzere, tarafların rızası esası üzerine kurulur. Grev ve lokavt ise tarafları zorlamaktır. Dolayısıyla bunlar, İslam'a göre taraflara doğal bir hak olarak verilemez. Belki bir zorunluluk olarak en son çare olarak değerlendirilebilir (Armağan, 2005: 57-58).

2.3.7. İslam'a Göre Emek Kapsamında Sosyal Güvenlik Sistemi

Sosyal güvenlik, sistem olarak insanın en doğal haklarından biri olan insanca yaşama hakkını koruma esasına dayanır. Bu bağlamda her hangi bir kaza ve zararın giderilmesi, sağlık harcamalarının karşılanması, yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik yardımlar vb. gibi uygulamalar, sosyal güvenlik sisteminin kapsamı içerisindedir.

İslam, sosyal dayanışma ve yardımlaşma esaslarını ön planda tutan bir dindir. Zekat, fitir sadakası, kefaretlar, nafakalar, kurban vb. gibi pratiklerine dikkat edilecek olursa, O'nun bu yönü daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü tüm bunlar, insanlar arasındaki maddi ve manevi dayanışmayı canlı tutmaya ve pekiştirmeye yöneliktir. Bu açıdan bakıldığında, zaten İslam'ın manevi otoriteye dayalı bir yardımlaşma kurumu oluşturduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Modern dünyada, insanların sosyal güvenlik sistemine dahil edilmesi neredeyse bir zorunluluk olarak görülmektedir. Çünkü bu, onun asgari ihtiyaçlarının (havaic-i asliye) karşılanmasını sağlayan ve devlet tarafından kontrol edilen, temelde insan ihtiyaçlarının giderilmesini esas alan bir sistemdir. Buna dahil edilen bireylerin, temel hak ve ihtiyaçlarının güvence altında olması öngörülür (Yılmaz, 2011: 127)

Sosyal güvenlik, emek sahibi yönünden de onun muhtemel zararlarını gidermesi ve yaşam kalitesini yükseltmeye çalışması açısından önemlidir. İslam'da çalışma esnasında, işçinin iş sebebiyle giriftar olduğu her türlü zararın işveren tarafından karşılanması prensibi vardır. Ancak İslam iktisadının kaynaklarından “*örf*”e göre, iş hayatında genel kabul gören ve İslam'ın temel ilkeleriyle çelişmeyen uygulamaların hayata geçirilmesinde herhangi bir beis yoktur. Bu sebeple de modern dünyada pratiğe geçirilen sosyal güvenlik kapsamı içerisindeki çeşitli kuruluşlarla, işçinin olası sağlık harcamalarının karşılanması sağlanabilir. Bunlar, işçinin ya da işverenin, mezkur amaca dönük olarak meydana getirilmiş olan kurum ve kuruluşlara iştirakiyle gerçekleşebilir (Aktan, 1986: 353-354).

Risk faktörüne yaklaşımda, Batı'da buna iktisadi bir zarar ve iş gücü kaybı olarak bakılırken; İslam, bunun metafizik boyutunu da ele alarak ona sadece giderilmesi gereken maddi bir zarar ve kayıp olarak değil, aynı zamanda yaratıcının, insanın manevi derecesini yükseltmek için ona yüklediği bir imtihan olarak da değerlendirir (Yılmaz, 1991: 158-159). Daha önce açıklandığı üzere kaynağını vahiyden alan bir sistemin, böyle bir yorum getirmesi de gayet doğaldır. Çünkü O, tecrübe sonucunda elde edilmiş bir bilgiyi değil, yaratıcının buyruklarını esas alır. Bunların maddi boyutta, varsa fayda kısmı ve maslahatı da, ancak uygulanmaları sonucunda görülebilir.

Sosyal güvenlik, insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir amaç taşıması yönüyle, – emek kapsamında – İslam'ın prensipleriyle çelişmemektedir. Risk faktörünü

değerlendirmede ise İslam, dünya ve ahiret gibi iki boyutlu bir alana baktığından, Batılı anlamdaki anlayıştan daha geniş bir değerlendirmeye sahiptir. Dolayısıyla çeşitli uygulamalarıyla manevi bir otorite kurarak sosyal güvenlik ve dayanışmayı sağlamaya çalışan İslam'ın, kurulacak maddi planlı bir sosyal güvenlik teşekkülünün insanın ahlaki yönünü de ele almasını istediğini düşünülebilir.

2.3.8. İslam İktisat Tarihi'ne Ait Bir Mesele: Köle Emeği

Kölelik konusu tarihi bir olgu olmakla birlikte, İslam toplumlarındaki emek istihdamının farklı bir boyutunu anlamak açısından önemli olduğu söylenebilir. İslam toplumlarında daha önce sınıflaşma kavramının oluşmadığını belirtmiştik. İşte bu vetire içerisinde, Batı'dakine benzer bir kölelik anlayışı da mevcut olmamıştır.

Geçmişte yaşamış İslam devletlerinde özellikle Osmanlı Devleti'nde küçük çapta ziraat yapan kesim çoğunlukta idi. İktâ ve tımar sistemi uygulamasının yaygın olduğu bu devlette, Batı'daki anlamda toprağın bir parçası sayılan “*serf*” kavramı ya da toprak aristokrasisi oluşmamıştı. Dolayısıyla sınıf kavramı da bulunmamaktaydı. Kölelik belki biraz da, onların himayesi açısından devam ettirilen bir kavramdı. Zaten İslam'da insanı köle yapıp satmak da yasaktı. Bu köleler genelde, ülke dışından gelen insanlardan oluşmaktaydı (Tabakoğlu, 2005b: 133).

Aynı tarihlerde Avrupa'da kölelik bir sınıf olarak görülüyordu. Serfler ise toprağın bir parçası olarak kabul ediliyordu. Bu alt sınıfın, ticaret yaparak aristokrat sınıfa geçişi mümkün değildi. Nüfusu ve üretim miktarı yavaşça yükselen küçük ekonomik merkezler halindeki feodal yapıların devamlılığı, hukuki sistem tarafından koruma altındaydı. Bu himaye, kârların çoğunun soylulara ve derebeylerine doğru akışını sağlıyordu. Dolayısıyla serf ve kölelerin, sistem içerisinde tutsaklıktan kurtulma imkanları neredeyse yok gibiydi (Wallerstein, 2010: 37).

İslam toplumlarında ise kölelik, mutlak sınırlarla çevresi çizilmiş, içinden çıkılmaz bir vasıf değildi. Bu, fonksiyonel olarak “*tedbir*” ve “*mükatebe*” denilen pratiklerle sağlanmaktaydı. Mükatebe; belirli bir süre hizmet etme ya da belirli bir mal üretme sonucunda kölenin salıverilmesi idi. Tedbir ise köle sahibinin ölümüyle gerçekleşen özgür kılınmaydı. Ayrıca bu insanlar, Avrupa'daki gibi

mülkiyetsizleştirmeye de maruz değildi. Buna, Osmanlı Devleti zamanındaki Bursa'nın durumu örnek olarak gösterilebilir. XIV. yy.'ın ikinci yarısında şehir nüfusunun üçte biri kölelerden oluşmaktayken, bunların hür olanlar karşısındaki mal varlığı beşte iki oranındaydı (Tabakoğlu, 2005g: 175). Dolayısıyla bu rakamlara göre, şehrin yaklaşık % 33'ünü oluşturan köleler, şehirdeki toplam mal varlığının % 40'ını elinde bulundururken; hür olan yaklaşık % 67'lik bir grup ise mal varlığının % 60'ına sahiptir. Bu oran, İslam toplumlarında köleliğin, sömürü vasıtası olmadığına açık bir delil olarak gösterilebilir.

Modern zamanda, kölelik kavramı olmamakla birlikte; esaretin ve sömürünün farklı şekillerde tezahürü söz konusudur. Batı, kalkınmasını büyük ölçüde önce köle emeğiyle, daha sonra ise işçi sömürüsüyle gerçekleştirmiştir. Daha sonrasında işçi sınıfı, sermaye sahipleri karşısında bir takım hak ve özgürlüklere kavuşmuşlardır. Sendikal haklar ise bunların ediniminde önemli birer rol üstlenmiştir. Fakat günümüzde durum, biraz farklılık arz etmektedir. Tabakoğlu'nun konu hakkındaki görüşleri, olaya farklı bir perspektif kazandırmaktadır:

Çağımızda, Batı'da ürünün işverene giden kısmı belki oran olarak küçülmüştür. Bunun belli başlı sebebi sömürünün işçi – işveren zemininden çıkıp “gelişmiş – az gelişmiş ülkeler” zeminine yerleşmesidir. Denebilir ki, Batı işçisi bu ikinci tip ülkelerin sömürülmesinde burjuvazi ile ister istemez bir ittifak içerisinde. Geri bırakılmış ülkelerde mesela Türkiye’de, işçi – işveren sınıfları, emek – sermaye çelişkisi Batılılaşma ile birlikte ortaya çıkmıştır. Sendikalaşma Batı işçisine kapitalist sistem içerisinde az – çok güvenli bir yer sağlarken, geri bırakılmış ülkelerde Batılılaşmanın bir boyutunu teşkil etmiştir. Türkiye’deki sendikal hareket de, mevcut sömürüsü düzeni içerisinde yerini almış, hareketlerini özellikle kamu kesimine karşı yoğunlaştırmıştır. “İşçi Aristokrasisi” Batı’dakinden daha çok belirgin biçimde toplumun “hakim sınıflarının” bir bölümünü teşkil etmektedir. Toplam olarak halkın emeğinin üzerinde yükselen sömürü artık sadece burjuva bürokrat sömürüsü değildir, sendikacı sömürüsüdür de... (Tabakoğlu, 2008: 271)

Tabakoğlu'nun Türkiye örneğini vermesi, olaya bir kısıtlılık getirmez. Sonuç olarak mevcut durumun “gelişmekte olan” ya da “az gelişmiş” ülkelerde de bulunması muhtemeldir. Çünkü kalkınmada benzer yolları kullanmaktadırlar. Sendikacılığın da bu bağlamda, sömürü için kullanılıyor olma ihtimali de yüksektir. Tüm bunlar, İslam'ın sosyal adaleti temin pratikleriyle çelişen uygulamalardır. Dolayısıyla İslam'da bunlara hoş bakılması beklenemez.

İslam, daha önce de değinildiği üzere, mülkiyeti tabana yayma gayreti içerisindedir. Bunun en önemli kanıtlarından biri de zekat, sadaka, infak gibi kavramların, zengin kesimden yoksul kesime doğru bir fon transferi sağlarken, bunların aynı zamanda ibadet kabul edilmeleridir. Ayrıca zekat gibi uygulamalar da, şartlarını taşıyan Müslümanlar üzerinde kesinlikle yapılması gereken birer yükümlülüktür. Yine İslam'ın adaleti sağlamaya, hakkı korumaya çalışması ve tarih içerisinde Batı'nın sömürü vasıtası olarak kullandığı “kölelik” için bile bu bağlamdaki olumlu çabası, hep O'nun mezkur anlayışının eseridir. Dolayısıyla İslam'da, köleliğin sömürü aracı olarak kullanıldığını düşünmek zordur. Olsa olsa bu, bir tür “himayecilik” olarak tanımlanabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSLAM'DA SERMAYE

3.1. İSLAM'DA SERMAYE KAVRAMI

Kapitalist iktisat teorileri, sermayeyi emekten bağımsız bir faktör olarak görmektedirler. Buna göre sermaye ve sermayenin sahipliği altındaki üretim araçları, emek karşısında bağımsız bir statüye sahiptir. Yani bizatihi üretime dahil olabilir ve bunda emeğin katkısının bulunması gerekmez. Zaten sermayenin üretimden aldığı pay da “*faiz*” olarak adlandırılmış ve kapitalist iktisadi düşüncede meşru sayılmıştır.

Teknik olarak sermaye, üretime katılan bir mal olarak da tanımlanabilir. Böyle bir tanımlamada bu mal, “*sabit sermaye*” ve “*değişir sermaye*” şeklinde bir tasnife tabi tutulabilir. Bina, makineler, demirbaş eşya vb. unsurlar, birden çok üretim aşamasına katılabilirler ve “*sabit sermaye*” olarak adlandırılırlar. Hammaddeler, enerji kaynakları vb. ise “*değişir sermaye*”ye örnektir (Tabakoğlu, 2005b: 134-135).

Marksizm'e göre ise sermaye, hem kapitalistlerin kârlarının kaynağı hem de üretim araçlarına sahip olmanın tek vasıtasıdır. Ayrıca kapitalistlerin, ücretli emeğin üretim araçlarına sahip olmasını önlemede kullandıkları bir silahtır. Yani onları birilerinin kölesi ya da serfi konumundan kurtarmakla birlikte, onları ücretle çalışan emek güruhu şekline dönüştüren; fakat aynı zamanda da düşük ücret miktarıyla büyük sermaye gerektiren üretim araçlarına sahip olmalarını engelleyen bir faktördür. Bu nedenle de özel mülkiyet bertaraf edilerek, sermaye komünal bir unsur haline gelmelidir. (Marx, 2011: 687-688).

Sermaye, nihai malların tüketimiyle elde edilen kârlarla birlikte birikir. Bu birikim, aynı zamanda sonraki üretim dönemlerinde kullanılmak üzere ayrılan tasarruflardır ve sermayenin temel kaynağı da bunlardır. Her üretim döneminde ek bir getiri ile büyüyen sermaye ile desteklenen emeğin verimliliği artar. Aksi bir durumda, emeğin payı sabit kalırken, sermayenin sürekli büyüyen oranlarda artması söz konusu olur ki, sosyo-ekonomik adaletsizliğe neden olabilir. İşte üretim ve bunun getirisi sonucunda ortaya çıkan sermaye, aslında birikmiş değerdir.

Emek ve sermayenin üretim sürecine birlikte katılmaları, karşılıklı olarak kâr ve zarara ortak olmalarını da zorunlu kılar. Tersi bir durumda sermayeye, emekten bağımsız ayrıcalıklı bir statü tanınması demek olur ki; böyle bir olguyla emek ve sermaye sahipleri arasında sürekli bir çatışma ve gerginlik ortamı oluşabilir. Rizikosuz ve emekten arınmış sermaye kazançları (faiz), emeği üretim sürecine yabancılaştırır. Aynı zamanda da, sermayenin belirli grupların ellerinde toplanmasına neden olur ve emek aleyhine çeşitli sermaye tekelleri oluşturur (Tabakoğlu, 2008: 272).

İslam, sermayeyi emekle birlikte ele alır. Ona, emekten bağımsız olarak üretime katılma hakkı tanımaz. Bu sebeple de “*faizcilik*” yasaklanmıştır. Emekle birlikte üretime katıldıklarında ise her iki tarafa da rizikoyu üstlenme sorumluluğunu yükler. Sadece bu ilkeyi benimsemiş emek – sermaye ortaklıklarının kurulmasına izin verir (Armağan, 1996: 40-41). Dolayısıyla İslam’da emekten bağımsız ve rizikosuz bir sermaye anlayışı yoktur. Bu bağlamda, kapitalist iktisattan ayrılırken; özel mülkiyeti tanınmasıyla da komünal ekonomik düşünceyi savunan doktrinlerden farklılaşır.

3.1.1. Mal Kavramı ve Sermaye

Günümüz iktisadi anlayışı malı, “*ihtiyaçları tatmin özelliğine sahip olan her şey*” şeklinde tanımlamaktadır. Bu vetire içerisinde mal ve hizmet birlikte değerlendirilir. Yani ekonomik hayatın içerisinde olan bir bireyin hayatı boyunca yeme, içme, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamada araç olarak kullandığı her şey bu kavramın kapsamındadır. Mal, aynı zamanda mülkiyet edinme hakkının ve servetin de en önemli unsurudur. Çünkü insan, birikme ve değer yaratma özelliğinden dolayı sadece mal sayesinde, tasarruf yoluyla kendine ait bir servet oluşturabilir.

İslam açısından ise mallar, bir tasnife tabi tutulmuştur. Buna göre elde bulunan ve kullanılması meşru olan şeyler “*mütekavvim mal*” olarak isimlendirilmiştir. İslam’ın kullanılmasını yasak etmediği her meşru şey “*mütekavvim mal*” grubundandır. Diğer sınıfta ise İslam’ın kullanılmasını yasak ettiği alkollü içecekler, domuz eti, ölen ve murdar kabul edilen hayvanların etleri, kan, çalıntı eşya vb. ise “*gayr-i mütekavvim mal*” olarak adlandırılarak, kullanılması ve mübadelesi kesinlikle helal olmayan şeyleri içerisinde barındırmaktadır (Turgay, 2006: 14). Dolayısıyla İslam’a göre sadece

mütekavvim mal; satış, hibe, miras ve rehine konu olabilir. Diğer kısmın kullanımı kesinlikle gayr-i meşru ve yasaktır (Tabakoğlu, 2005b: 134)

“*Mütekavvim mal*”ın üretim faktörü olan kısmına “*re’s’ül-mal*” denir. Bu, sermaye kavramı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İslam, sermayeyi mal kavramı kapsamında değerlendirir. İmam-ı Şafii’ye göre ise mal, ticari (piyasa) değeri olan şeydir (Tabakoğlu, 2008: 273-274). Bu bağlamda, malın sermayeyle olan ilişkisinden dolayı onun faydalanılabilen ve mübadele değeri taşıyan bir unsur olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla İslam’ın sermayeyle ilgili genel hükümleri mal için de geçerlidir. Ancak aralarında temel bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; paranın borç verilmesiyle belirli bir süre kullanım hakkından vazgeçilmesi karşılığında ek bir para istenmesi (faiz) yasaklanmışken, bir malın kiraya verilmesi ve ondan maddi bir getiri sağlanması belirli şartlar dahilinde (henüz oluşmamış menfaatin satılmasının yasaklığı gibi) helal ve meşru görülmüştür (Zuhayli, 2011a: 19-65).

İslam alimleri, mal ve servetin ahlak üzerindeki tesiri açısından da bir takım açıklamalarda bulunmuşlardır. Örneğin; büyük İslam alimi Gazali, servet ya da malın fayda ve zararlarını “*dini*” ve “*dünyevi*” olarak bir ayrıma tabi tutar. Ona göre, yiyecek, giyecek, barınma ve aile kurma gibi temel ihtiyaçlarını gidermek için ya da hac gibi bir ibadeti yapmak maksadıyla mal ve servet ediniminde bulunulması faydalıdır. Zira bunlar karşılanmadıkça insan, kendini tam olarak dini hayata veremez. Ayrıca sadaka vererek sevap kazanılması ya da cami, köprü, çeşme, medrese, hastane vb. gibi ölümden sonra da hayrı kesilmeyecek bir yapının meydana getirilmesi için de mal ve servet gereklidir.

Gazali’ye göre İslam’ın yasakladığı şeylerden insanı alıkoyan önemli bir unsur, bu fiili yapabilecek maddi güce sahip olunmamasıdır. Örneğin; alkollü içecek tüketmek için yeterli mali güce sahip olmayan birey, bunu istese de yerine getirmesi zordur. Dolayısıyla servet ve mal insana hayır yapma noktasında geniş bir yelpaze sunarken, gayr-i meşru fiilleri yapma imkanını da vermektedir. Gazali böyle bir durumda mal ve servet konusunda dikkatli olunmasını salık verir. Yine bunlara ek olarak, İslam’ca mübah (yapılması ya da yapılmaması arasında fark olmayan fiil, su içmek gibi) kabul edilen şeylerden fazlaca istifade etmenin de servete bağlı olduğunu ve bunların çoğunlukla insanın zorunlu olarak ihtiyaç duymadığı şeylerden müteşekkil bulunduğunu

söyler. Doğal olarak da, maddi alım gücü yüksek olan birey, bunların aşırı tüketimi sonucunda arzu ve isteklerine yenik düşebilecek duruma gelebilir. Ayrıca Gazali, serveti korumak ve onu ıslah etmek için aşırı uğraşmanın insanı Allah'ı anmaktan alıkoyacağından da bahsederek, servet ve mal biriktirme konusunda bunlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Bu ahirete dönük zararların yanında dünyevi zararlar olarak insanın servetle birlikte, onu korumak için gereğinden fazla korku, endişe, telaş ve yorgunluk duymasının negatif yönde psikolojik durumlara yol açabileceği kanısını da taşır.

Gazali'ye göre ideal insan tipi, ticaret noktasında ne kazandığına sevinen ne de kaybettiğine üzülen kişidir. Çünkü bu kişi, aynı zamanda ideal bir Müslüman'dır. Yani mal ve servet konusundaki varlık ya da yokluk onu asıl amacından (ibadet ve kulluk) saptıracak bir etken olmaktan çıkmıştır (Orman, 2007: 78-83).

3.1.2. Sermaye ve Üretim

İslam'da sermayenin, sürekli olarak üretim mekanizması içinde bulunması amaçlanmaktadır. Çünkü zorunlu bir mali ibadet olan zekat, durağan ve atıl sermayeyi her yıl % 2,5 gibi bir oranda aşınmaya maruz bırakmaktadır (Akyüz, 2012: 150). Dolayısıyla bundan kurtulmanın tek çaresi, sermayeyi üretimin içinde tutmaktır. İslam'ın bununla, üretime verdiği önem açıkça anlaşılmaktadır.

İslam, sermayenin üretime tek başına katılmasını da yeterli görmez. Ancak emekle birlikte bir ortaklık oluşturması halinde, bu üretim birlikteliğini meşru kabul eder. Tabi bu ortaklıkta rizikonun üstlenilmesini de gerekli kılar. Aksi takdirde sermayenin tek başına üretimden aldığı pay (faiz), “*riba*” adı altında İslam'da tüm çeşitleriyle birlikte kesinlikle yasaklanmıştır (Armağan, 2005: 187-198). Zaten sermayeye emekten bağımsız bir statü tanınması, üretimdeki bu iki unsuru birbirlerinin aleyhine çevirmekten başka bir şey de değildir (Karakoç, 2009: 45).

3.1.3. Sermaye ve Özel Mülkiyet

Sermaye ve özel mülkiyet arasında kuvvetli bir bağ vardır. Özel mülkiyet edinme hakkı, sermayenin kazanılması için gerekli üretim sisteminin işletilmesi

yönünde birey üzerinde psikolojik bir itici güç oluşturur. Sovyet Rusya’da, komünizmle birlikte kaldırılan ferdi mülkiyet hakkıyla birlikte üretimdeki düşüş üzerine; Stalin’in bu hakka sınırlı da olsa “*miras bırakabilme hakkı*”nı da ekleyerek bireylere tanınması bunun önemli kanıtlarından biridir (İsmail, 1990: 38-50).

Batı kültüründe Roma hukukundan gelen bir “*sınırsız mülkiyet*” anlayışı vardır. Yani her ne olursa olsun bireyin mülk edinme hakkı hangi boyuta ve şekle ulaşırsa ulaşsın, kutsal kabul edilmiş ve devletin buna müdahalesi yasaklanmıştır. Sermaye temerküzünün zamanla çok büyük meblağlara ulaşmasıyla birlikte, siyasi ve toplumsal erkler üzerinde bir baskı unsuru haline gelmiştir. Hatta kamu menfaatlerini zedeleyici durumlar ortaya çıkmıştır. İslam ise “*ferdi mülkiyet*”e bir mutlaklık tanımaz. Kamu menfaatlerini tehlikeye düşürebilecek hallerde devlete, buna müdahale edilmesi hakkını tanır. Ayrıca zekat uygulamasıyla da sermayenin tabana yayılması sağlanarak, belirli ellerde toplanmasına ve toplum zararına çeşitli tekeller oluşturmasına da engel olunur (Tabakoğlu, 2005b: 136).

Kapitalizmde sermayenin emekten bağımsız hale gelmesiyle ve özel mülkiyetin mutlaklaştırılmasıyla, hedefinde sürekli kendisi ve büyümesi söz konusu olan kendine has bir ahlak gelişmiştir. Bundan dolayı da milletin, vatanın, dinin sınırlarına ve kurallarına bağlı kalmak istemez. Onun tek gayesi ve hareket noktası kârdır. İslam’da ise aksine bir anlayışla toplum ve iktisadi olaylar arasında bir denge öngörülmüştür. Yani sermayeye bağlı sınıflaşma, işbölümü, emek – sermaye çatışması değil; emek sermaye ortaklığı kurulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla sömürü değil, bir hizmet anlayışı söz konusudur (Tabakoğlu, 2008: 276).

İslam’ın kendine has tarifiyle özel mülkiyetle, sermaye ve üretim arasında bir bağ ve denge kurulması amaçlanmaktadır. Zekatla, sermayenin toplum aleyhine büyümesi engellenirken, yoksul kesime yapılmak istenen fon transferiyle de onların üretim ve tüketim içerisinde daha etkili olmaları sağlanmak istenmektedir. Dolayısıyla özel mülkiyet mutlak değil, sınırlı bir aidiyeti ifade etmektedir.

3.1.4. Sermaye Birikimi

“*Gelirin tüketilmeyen kısmı*” olarak tanımlanabilen tasarruf kavramı, İslam’ın ekonomik anlayışı içerisinde de mevcuttur. Ancak Batı’ya ait birikim mefkuresiyle bütünü paralellik göstermez. Çünkü tasarrufu, gelirden artı kalan maddi fon olarak değerlendirmek onu yalın halde ele almak demektir. İslam ekonomisinde ise bu anlayışın aksine her türlü maddi imkan; inanç, ahlak, duygu, iç muhasebe, yaratıcının buyruklarına uyma gibi unsurlarla birlikte ele alınır. Dolayısıyla salt anlamda bir sermaye birikiminden bahsetmek mümkün değildir. Bu aynı zamanda, daha önceden bahsettiğimiz ferdi mülkiyetin İslam’da mutlak olmaması düşüncesi ile de birleşir. Çünkü madde yaratılmış olduğundan, yaratıcının buyruklarına göre bir tasarruf hakkı söz konusudur.

İslam’da sermaye birikimi; faizin yasak oluşu, zekat ve infak gibi uygulamalarla çevrelenmiştir. Bu sebeple de sınırsız bir tasarruftan söz edilemez. Ayrıca tasarrufun gelire olan kuvvetli ilişkisinden dolayı İslam’da yasak olan aşırı tüketim (israf) ve gösteriş özentiliği (demonstration effect) gibi hususlarla, bireylerin talep düzeylerini artırmaya çalışmak ve böylece de tasarruflarda artış sağlanması şeklindeki bir anlayış, İslam’da yoktur. İslam’ın öngördüğü ekonomik sistem bir ihtiyaç ekonomisidir. Bunda aşırılık ve noksanlık bulunmamalıdır (Erdoğan, 1992: 27-34).

İslam’da faizin yasak oluşu, sermayenin emekten bağımsız hareketini engellerken; durağan ve atıl sermayeyi hedef alan zekat da, her yıl % 2,5’luk bir aşınmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla İslam’ın bunlarla, tasarrufları sürekli olarak ekonomik döngü içerisinde tutmaya çalıştığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Buna ek olarak da daha önce değinildiği üzere işçinin ücretinin en kısa zamanda ödenmesine yönelik emirler, üretim ve tüketim döngüsü arasındaki bağı koparmamak içindir. Çünkü sürekli harcamanın sağlanması paranın tedavül hızını artıracığından toplumun gelir ve refahında bir artış söz konusu olur. Özellikle zekatın alt gelir gruplarına doğru bir fon transferi gerçekleştirmesi de bu amaçla paralellik göstermektedir (Tabakoğlu, 2008: 277).

Sonuç olarak İslam, sermaye birikiminin önüne mutlak temerküz yasağı, faiz, karaborsa, kumar, sömürü ile üretim yasağı ve tüketimdeki israf yasakları gibi engeller koyar. Bu çerçevede içindeki birikimi kabul etmekle birlikte onu da sürekli olarak üretim

döngüsü içinde bulundurmayı amaçlar. Çünkü sermaye, sosyal refahın yükseltilmesinde önemli bir araçtır. Bu şekil ve şartlarda biriken sermaye, özel girişimin kontrolünde devlet elindekinden daha etkin bir şekilde kullanılabilir. Burada önemli olan nokta devletin, özel teşebbüsün üzerinde etkili bir kontrol mekanizmasına sahip olmasıdır (Tabakoğlu, 2005b: 137)

3.2. FAİZ VE BANKA

3.2.1. İslam'da Faiz (Riba) Meselesi

İslam'da kesinlikle yasaklanmış olan faiz kavramının orijinal adı “*riba*”dır. Kelime olarak *riba*, “*herhangi bir şeyde artış ve fazlalık*” anlamına gelir. Spekülatif, emeksiz ve risksiz kazançları, hatta meşru olmayan gelirleri *riba* adı altında toplamak mümkündür. Fakat faiz terimi anlamındaki ribayı, kredi ilişkilerinden doğan net faizi ifade eden “*riba'n-nesie*”, mübadeleden ortaya çıkan eşitsizliği kapsayan “*riba'l-fadl*” ve belirsiz mübadele işlemleri olarak tanımlanan “*bey'u'l-garar*” oluşturur (Tabakoğlu, 2008: 293).

İslam'ın kural ve prensipleriyle oluşturmak istediği ekonomik anlayış içerisinde faizin (*riba*) ortaya çıkma ihtimali oldukça düşüktür. Çünkü İslam'da, üretimde ve dolayısıyla üretim süreci sonucundaki gelirden, emeğin ön planda tutulmak istenmesi ve buna karşılık da sermayenin emekten bağımsız bir şekilde bu sürece dahil olmasının yasak oluşu hep ribanın doğuşunu önleyici unsurlardandır. Ayrıca zekatın sürekli olarak atıl sermayenin üzerinde bir aşınmaya neden olmasından dolayı; sermaye, üretimin içinde bilfiil bulundurulmak istenildiğinden; büyük sermaye temerküzleri oluşmaz ve bunun neden olabileceği kredi ilişkileri minimal düzeyde gerçekleşir (Küçükkalay, 2011: 90).

Sermayenin risksiz ve emeğin katkısı olmadan salt olarak kazancın kaynağı olması, sermayenin giderek belirli zümrelerin elinde toplanmasına ve Batı'dakine benzer şekilde bir sınıflaşmanın doğmasına neden olabilir. Dolayısıyla da tabanda bulunan büyük kesimin mağduriyetine neden olunur. İslam ise yardımlaşma ve sosyal dayanışma prensipleriyle emek ve sermayenin üretime birlikte katılmasını temin ederek topluma ahlaki bir anlayışı egemen kılar. Bununla maddi imkanlardan doğan faydayı ve

yoksulluktan kaynaklanan maddi külfetleri, toplum üzerinde adaletli bir şekilde bölüştürerek faydayı çoğunluğun lehine maksimize etmeyi amaçlar (Yılmaz, 2009: 80).

İslam fıkıhında riba; kitap, sünnet ve icma ile yasak kabul edilmiştir. Fıkıhta riba, “özel bir takım şeylerdeki fazlalık” anlamına gelir. Buna göre de riba (faiz), “malın mal bedelli olarak değiştirilmesi halinde, bedelsiz olarak bir mal fazlalığı” şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla riba ile hükmen dahi olsa mal fazlalığı esas olarak amaçlanır. Çünkü iki bedelden birisi için vade karşılığında fazladan hükmi bir maddi fazlalık söz konusudur. Bu ise İslam’da sermayenin tek başına üretim faktörü olarak kabul edilmemesi prensibinden dolayı kesinlikle haram kılınmıştır (Zuhayli, 2011b: 495).

Riba (faiz) yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa ancak öyle kalkarlar. Bu ceza onlara, "alışveriş de faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Oysa Allah, alışverişini helal, faizi de haram kılmıştır. Bundan böyle her kim, Rabbinden kendisine gelen bir öğüt üzerine faizciliğe son verirse, geçmişte olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm de Allah'a kalmıştır. Her kim de yeniden faize dönerse işte onlar cehennem ehlidirler ve orada süresiz kalacaklardır. (Kur'an, 2/275)

Allah faizi mahveder, oysa sadakaları bereketlendirir. Allah günahı ve inkârda direnen hiç kimseyi sevmez. (Kur'an, 2/276)

Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve artık faizin peşini bırakın, eğer gerçekten müminler iseniz. (Kur'an, 2/278)

Şeklindeki ayetler, faizin İslam’da yasak olduğuna dair en belirgin ve güvenilir delillerdir. Çünkü İslam’ın birinci ve en büyük kaynağı Kur’an’da geçmektedirler. Hz. Peygamber’in de hadislerinde birçok kez faizin kesinlikle yasaklanmış olduğu üzerine beyanları vardır. Örnek vermek gerekirse:

Cahiliye ribası kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım riba da bizim ribamız Abbas b. Abdilmuttalib’in faizidir. Onun da hepsi kaldırılmıştır. [Hadis Meali] (Aktepe, 2011: 61).

Allah’a şirk koşmayın, kimseyi öldürmeyin, hırsızlık yapmayın, zina etmeyin, sihir yapmayın, faiz yemeyin [Hadis Meali] (Aktepe, 2011: 76)

Faiz yetmiş çeşit günah barındırır.... [Hadis Meali] (Aktepe, 2011: 92)

Faizin tarihte ilk kez Mezopotamya’daki tapınaklarda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Tapınaklar, o zaman köylülerin ve tüccarların emanetlerinin saklandığı güvenilir yerlerdi. Bireyler buraya bıraktıkları malları daha sonra almaktaydılar. İlk başlarda herhangi bir sorun yaşanmazken, ileriki zamanlarda işin

rengi değişmişti. İhtiyaç sahipleri tapınaklara gelip, mahzenlerde duran mallardan daha sonra iade etmek koşuluyla kullanmak istemişlerdi. Din adamları da rasyonel ve yardımsever bir düşünceyle sahibinin bir iki yıl sonra alacağı mallardan, ihtiyaç sahiplerine kendilerine verilenden biraz daha fazla geri almak koşuluyla birkaç aylığına vermeyi kabul etmişlerdi. Buradaki fazlalıkla manastırların ve din adamlarının giderleri karşılanmak istenmişti. Ancak daha sonraları ticari bir boyut kazanan faiz, önüne geçilemez bir hal almıştı. Pratikteki uygulaması ilk kez böyle ortaya çıkan faiz, hangi şekil ve şartta kalırsa kalsın temel mantığı ve felsefesiyle günümüze kadar ulaştı (Küçükkalay, 2011: 129-130).

İslamiyet öncesinde faiz konusunda Antikite'den beri süregelen birçok düşünür farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki faiz, bütün semavi dinlerde yasak kabul edilmiştir. Örneğin; Tevrat ve İncil'de faizin yasaklığı konusunda şu cümleler geçmektedir:

Halkım arasında fakir birine para verirken, borç veren biri gibi davranmayacak; ondan faiz almayacaksın.

Hemşehrine ödünç verdiğin – para olsun, yiyecek olsun ya da üzerine faiz eklenebilen her türlü şeyden – faiz almayacaksın. (Diwany, 2011: 45)

Yahudiler, daha sonraları riba (faiz) yasağını, sadece Yahudiler arasında gerçekleşmesi yasak olan bir uygulama olarak yorumladılar. Kendilerinden olmayan kimselerle faiz alışverişi yapılabileceğı şeklinde bir yargıya vardılar. Kilise de riba yasağı konusundaki tavrını benzer şekilde tarih içinde değiştirmeye başladı. Birçok değişikliğe uğramakla birlikte 1917 yılında faiz, Kilise tarafından çıkarılan bir yasayla kabul edildi. Bu yasada ribayla ilgili şöyle denilmektedir: “...geri ödenebilir bir şeyi borç verme konusunda kanun tarafından izin verilen kâr ödemesi için sözleşme yapmak, belirlenen orandan yüksek olmadığı sürece yasak değildir. Kâr yüksek olsa bile, eğer adil ve yeterli bir açıklama varsa bu yine caizdir” (Diwany, 2011: 47).

3.2.2. İslam'da Riba (Faiz) Çeşitleri

3.2.2.1. Riba'n-nesie

Riba'nın (faiz) ilk çeşidi olan “riba'n-nesie”, ödünç sermaye (kredi) ilişkilerinden doğan net faizdir. İslam öncesi Araplarda faizin bu türü çok yaygındı. Yoksul kişilerin faizsiz borç temin etmeleri mümkün değildi. Ödünç para almak zorunda kalanlar, borç süresi sonunda aldıkları fon miktarına ek olarak bir fazlalık ödemek mecburiyetinde bırakılıyorlardı. Zamanında ödeyemediklerinde ise vade uzatılıyor, ancak ödenecek faiz miktarı da artıyordu. Hatta İslam'dan önce borç alınan meblağların çifter biçimde artması şeklinde bileşik faiz yürütmek adet halindeydi (Tabakoğlu, 2008: 294-295).

Kur'an'da geçen “*Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.*” (Kur'an, 2/130) şeklindeki ayet Müfessirlere göre bileşik faize işaret eder ve onun yasaklığını belirtir. Ayrıca yine onlara göre faizin kat kat artırılması, bir borca geçmişe eklene eklene faizin anapara kadar veya bundan daha fazla bir miktarı bulması demektir. Ayrıca bu ayetin mutlak faizi haram kılmaya yönelmiş olduğunu belirtirler. Ancak buradan bileşik faiz dışında kalan fazilerin helal ve yasak olmadığı sonucuna ulaşamaz. Çünkü Bakara sûresinde geçen 275. ayet de, Müfessirlere göre açık bir şekilde faizin, İslam'da kesinlikle yasaklanmış olduğunu gösterir (Yazır, 1992b: 422).

Riba (faiz) yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa ancak öyle kalkarlar. Bu ceza onlara, "alışveriş de faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Oysa Allah, alışverişini helal, faizi de haram kılmıştır. Bundan böyle her kim, Rabbinden kendisine gelen bir öğüt üzerine faizciliğe son verirse, geçmişte olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm de Allah'a kalmıştır. Her kim de yeniden faize dönerse işte onlar cehennem ehlidirler ve orada süresiz kalacaklardır. Allah faizi mahveder, oysa sadakaları bereketlendirir. Allah günahta ve inkârda direnen hiç kimseyi sevmez. (Kur'an, 2/275-276)

Şeklindeki ayetlerde alışveriş ve faiz kıyaslanarak, faizin alışverişe benzetilemeyeceği vurgulanmıştır. Aslında bu, İslam'da sermayeye emekten bağımsız bir statü tanınamayacağını da göstergesidir. Dolayısıyla adı ve şekli ne olursa olsun faiz, İslam'da kesinlikle gayr-i meşru bir kazanç şeklidir.

Mezkur ayetlerle alışveriş ve ribanın kıyaslanmasında, mübadelenin bir değer yarattığı, ancak buna karşın sermayeyle bir değer oluşturmanın ona göre daha düşük bir seviyede gerçekleştiğine işaret edildiği de düşünülebilir. Çünkü bilindiği üzere mutlak sermaye merkezli bir kazancın (faiz), tüketim eğilimi düşük olduğundan büyük bir kısmının dolaşıma katılmamasından dolayı toplam gelir nisbi olarak azalır. Dolayısıyla da ayette geçtiği üzere bu, ribanın bereketini gideren bir unsurdur.

3.2.2.2. Riba'l-fadl

Kur'an'da bu tip bir faiz türü zikredilmemiştir. Ancak bu konuda Hz. Peygamber'in çeşitli hadisleri vardır. Örneğin; *“Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa mislen bi misil (aynı cins, vasıf ve kalite ile) değiştirilir (satılıp alınır). Fazla alan veya isteyen faiz almış olur.”* şeklindeki beyanı, fazlalık faizi de denilen riba'l-fadl'in esasını oluşturur (Armağan, 2005: 195-196).

Fazlalık ribası (riba'l-fadl) bir malın niteliği ve miktarı farklı olan aynı cinsteki malla değiştirilmesinden doğar. Ancak buradaki esas adaletsizlik, gerçekleşen takasla taraflardan birinin aynı malın daha fazlasına sahip olmasından kaynaklandığı için *“fazlalık ribası”* da denilmektedir. Örneğin; taraflardan biri diğerine – belirli bir vade sonunda – karşılığında 110 gr altın almak üzere şimdi 100 gr altın verdiğinde ortaya çıkan mübadelede riba'l-fadl gerçekleşmiş olur (Diwany, 2011: 196).

Riba'l-fadl denilen fazlalık faizi, para ile paranın mübadelesinde de ortaya çıkabilir. Örneğin; 100 € verip 150 TL alındığında herhangi bir faiz bulunmazken, 150 € veren taraf parayı bugün teslim etse ve karşılığındaki 150 TL'yi ise bir gün sonra alsın, burada €'yu verenin aleyhine bir durum ortaya çıkar ki bu faizdir. Çünkü burada da TL'yi verenin lehinde zaman konusunda bir fazlalık söz konusudur.

Malların mübadelesinde aynı cinsten olan iki malın, örneğin; tuz, buğday, arpa gibi malların karşılıklı olarak iki tarafça eşzamanlı olarak mübadele edilmesi işleminde faiz söz konusu değildir. Takas edilen malların aynı cinsten olmaması durumunda ise işleme faizin taalluk etmemesi için hemen teslim şarttır. Böyle bir mübadelede birinin diğerinden fazla mal alması faize girmez. Örneğin; 100 kg buğdaya karşılık 130 kg arpa alan taraf, diğerinden miktarca fazla almasına karşın – değer eşitliğinden dolayı –

fazlalık faizi ortaya çıkmaz. Demek ki fazlalık faizinin (riba'l-fadl) oluşabilmesi için aynı cinsten malların miktarlarının farklı olması ya da takasa konu olan şeylerin farklı zamanlarda taraflarca teslim alınması gereklidir (Armağan, 2011: 200-202).

3.2.2.3. Bey'u'l-garar

Kelime anlamı olarak “*garar*”, tehlike ve işin sonucunun bilinmemesi demektir. Bu bağlamda “*bey'ul-garar*”, geleceğe yönelik belirsizliğe dayanan mübadele çeşididir. İslam fıkında ise Hanefi, Şafii, Hanbeli, Zeydi ve İbadiye mezheplerine göre “*varlığı, miktarı ve teslim zamanı belirli olmayan bir şeyin satımı*” demektir. Kaçmış, henüz yakalanmamış, doğmamış hayvanların veya henüz olgunlaşmamış tarım ürünlerinin satışı bu türe örnek teşkil eder. Yani içinde aldanma, tehlike ve zarar riski yüksek olan satışlarda taraflardan biri için garar yani tehlike ve belirsizlik söz konusu olduğundan, faize özellikle de fazlalık faizine benzerliğinden dolayı İslam'da bu tip satışlar “*riba*” kapsamı içinde yasaklanmıştır (Armağan, 2005: 207-208).

Modern dünyada bu tip faizler, ekonomi içinde önemli bir paya sahiptir. Henüz var olmayan değerlerin mübadelesi, satış vaatleri ve kitlevi üretim dolayısıyla faiz; artan bir oranda genişlemekte olduğundan, konjonktürel ekonomik buhranlar da kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tüketim merkezli bir model olan kapitalizm, var olmayan değerlerin bile satışını yaparak değer üretmeye çalışırken; İslam, bu tip belirsiz ve riskli olan mübadelelere karşı çıkarak reel değerleri ön planda tutmayı amaçlamaktadır. İslam'a özgü bu anlayış tarzı, ekonomik hayat içerisindeki krizleri önleyici bir özellik taşımaktadır.

Görüldüğü gibi İslam'da riba, sadece kredi işlemlerine has bir yasak değildir. Belirsizlik ve riski bir tarafın üstlendiği mübadeleleri de içine almaktadır. Bu kapsamda yine bir belirsizliğe dayanan şans oyunları da İslam'da gayr-ı meşru kabul edilmiştir (Tabakoğlu, 2008: 296). Dolayısıyla İslam, riba kavramını sadece bir taraf açısından değil, nedenleri ve sonuçlarıyla toplumun genel refahını bir bütün olarak ele alan bir anlayış çerçevesinde değerlendirmiş ve bu bağlamda onu ekonominin bütün safhalarından dışlayıcı bir amacı kendine hedef ittiğiz etmiştir.

3.2.3. Faiz ve Kredi

İnsanlar acil tüketim ihtiyaçlarını gidermek veya belirli bir sermaye gerektiren şeylere sahip olmak için krediye ihtiyaç duyarlar. Bu bağlamda sermaye, işin olmazsa olmazları arasındadır. Ancak İslam genel tavrı içerisinde faizi yasaklamış olduğundan, kredi ilişkilerini daha çok yardımlaşma ve sadaka kapsamında değerlendirir. Dolayısıyla İslam'da, borç verebilecek durumda olanların, fon ihtiyacı olanlara ödünç para vererek yardımcı olmaları teşvik edilmiştir (Tabakoğlu, 2008: 297). Hatta borç sahibinin borcunu ödeyememesi durumunda bunun bir kısmının ya da tamamının affedilmesi Kur'an'da tavsiye edilmiştir (Kur'an, 2/280)⁶¹.

İslam, borç vermeye ve borcun ödenmesinde kolaylık tanınmasına bir teşvikte bulunurken kredi arzını artırıcı bir eğilim içerisindedir. Ancak borç almanın ve borç içinde bulunmanın da bir takım sakıncaları vardır. Hz. Peygamber bazı hadislerinde buna işaret etmiştir (Karaman, 2012: 234)⁶². Ayrıca İslam, harcamalarda itidalli olunmasını tavsiye etmiş ve israfı da yasaklamış olduğundan borç almak bu kapsamda son çare olarak başvurulması gereken bir uygulama olarak görülmelidir. Dolayısıyla İslam, kredi alma yönündeki talebi kısıtıcı bir tavır içerisindedir.

Batı iktisadi nazariyesi içinde ise faiz ve kredi ilişkilerine, karşılıklı anlaşma dahilinde bir meşruiyet tanınmıştır. Örneğin; bu vetire içerisinde Locke, faizi arazinin icarı ve gayr-i menkullerin kirasıyla aynı hükümde tutarak, "*kapitalin kirası*" olarak tanımlamıştır. Yine Landrag, faizi ödünç para üzerinde belirli bir zaman diliminde tasarrufta bulunmanın karşılığı olarak açıklarken; Say ve Roscher ise sermayeyi aynı emek gibi bir üretim faktörü olarak kabul ederek, emeğe ödenen ücrete karşılık sermayenin de faiz gibi bir ücrete hak kazandığını ileri sürmüşlerdir. Örnekleri artırılabilir olan bu düşüncelerdeki genel kanı faizin meşru olduğu yönündedir. Dolayısıyla sermayenin tasarrufundan belirli bir süre vazgeçme ve bu fonun geri dönüşünün olmaması riskine katlanma karşılığında getiri olarak faiz, rasyonel ve doğal bir anlayışın eseri olarak görülmüştür (Uludağ, 2010: 268-269).

⁶¹ "Eğer borçlu güç durumda ise rahatlayıncaya kadar ona mühlet tanımak gerekir. Bağışlarsanız bu sizin için daha hayırlıdır."

⁶² Hz. Peygamber: "Allah'ım günahıtan ve borçtan sana sığınırım." deyince kendisine: "Sık sık borçtan Allah'a sığınmıyorsun!" dediler; şöyle buyurdu: "İnsan borçlandığında, söyleyince yalan söyler, söz verince yerine getirmez."

İslam'ın ribaya karşı aldığı tavır, kârın ön planda tutulmasını sağlayarak emek ve sermaye sahipleri arasındaki muhtemel gerginliğin önüne geçmektedir (Tabakoğlu, 2008: 298). Sermaye sahipleri, gelir sağlama amacıyla ellerinde bulundukları fonu üretim sürecine salt olarak yöneltilmediklerinden (faiz yasağı), ancak emek faktörüyle birlikte hareket edebilmektedirler. Bu da üretimin reel bazda artış göstermesine, yani sadece mevcut değerlerin alınıp satıldığı, emek ve sermayenin riske ortak olarak katıldığı bir üretim süreci sonucundaki kâr edinimini hedeflemektedir. Daha sonra açıklanacak olan emek – sermaye ortaklığını (mudaraba) ortaya çıkaran bu anlayış, Batılı anlamda kredinin sözde iki tarafa da kazandırdığı geliri, emek ve sermaye sahipleri arasında bir çatışma çıkarmadan sağlamaktadır.

3.2.4. İslam'da Emek – Sermaye Ortaklıkları

3.2.4.1. Mudaraba

Mudaraba, “*darb*” kökünden türeyen bir sözcük olup “*ticaret için yolculuk yapmak*” anlamına gelir. İslam fıkhiinde ise emek ve sermaye sahipleri arasında kurulan iş ortaklığını ifade eder. Bu iş birliğinde sermaye sahibi ortağa “*Rabbu'l mal (sermaye sahibi)*”, bu sermayeyi idare edip işleterek emeğiyle katkıda bulunan tarafa ise “*mudarib*” adı verilir. Ayrıca tüm mezhep imamaları, İslam'ın dört kaynağı olan Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas'a dayanarak emek – sermaye ortaklığı (mudaraba) olarak adlandırılabilen bu uygulamanın meşruluğuna işaret etmişlerdir.

Mudaraba'nın, İslam'ın fıkhi prensipleri doğrultusunda sahih bir şekilde gerçekleşmesi için “*icab*” ve “*kabul*”den ibaret olan iki şartının yerine getirilmesi gerekir. “*İcab*”, sözleşme sırasında sermaye sahibinin veya bu sermayeyi emeğiyle idare edecek olan mudaribin kurulmak istenen bu ortaklık için şartlarını karşı tarafa bildirmesi anlamına gelmektedir. Bunda temel kaide, tarafların şartlarını birbirlerine en açık ve yalın biçimiyle aktarmalarıdır. “*Kabul*” ise tarafların birbirlerinin şartlarını kabul etmesinden ibarettir. Dolayısıyla İslam'a göre bu iki şart yerine geldikte sonra mudaraba ortaklığı başlamış sayılır.

Mudaraba ortaklığında ortaklık prensiplerinin de belirli şekil ve şartları vardır. İlk şart ortaklığa konulacak sermayenin iki tarafça da açık bir şekilde bilinecek şekilde

belirlenmesiyle başlar. Bundaki amaç, sermaye üzerinden kazanılması planlanan kârın bilinmemesi durumunda ortaklar arasında olası bir anlaşmazlığın çıkmasını engellemektir. İkinci şart ise sermayenin nakit para ve benzeri unsurlardan meydana gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla taşınır ve taşınmaz mallar, nakit para cinsinden olmadığı için bunlarla mudaraba ortaklığı kurulması İslam fihhına göre doğru değildir. Üçüncü şart, sermayenin fiilen mevcut olmasıdır. Yani mudaraba, reel değerler üzerine kurulması gereken bir ortaklıktır. Örneğin; sermaye sahibi, sermayeyi işletecek kişiye “*sende alacağım olan 500.000 TL, bu ortaklığın sermayesi olsun*” diyerek bununla bir ortaklık kurmaya kalksa, diğer taraf bunu kabullense bile İslam fihhına göre bu geçersiz bir mudarabadır. Böyle bir anlaşmayla işletmeci, kâr veya zarar namına ne yapsa sorumluluk kendisine ait olur. 500.000 TL’lik borcu da işletmecinin üzerinde hala borç olarak kalır. Dördüncü şart ise sermayenin fiilen mevcut olması prensibiyle alakalı olarak sermayenin, bunu işletecek yani emeğiyle bu ortaklığa dahil olacak kişiye teslim edilmesi şartıdır.

Mudaraba ortaklığında kâr ve zarar unsurları da İslam fihhi tarafından belirli şartlara bağlanmıştır. Buna göre kâr paylarının önceden belirlenmesi ve “*şayi bir cüz şeklinde*” yani yüzdesel olması temel şarttır. Dolayısıyla ortaklıktan sermaye sahibinin belirlenmiş bir miktar, örneğin; her ay 10.000 TL gibi bir maddi gelir alması söz konusu değildir. Sahih ve geçerli olabilecek mudarabada bunun % 10, % 20 vb. gibi oranlarda tespit edilmesi esastır. Ayrıca kârın sadece ortaklardan birine ya da birkaçına tahsis edilerek, diğerlerinin bundan yoksun bırakılması şeklinde de bir pay dağıtımı geçersiz kabul edilmiştir. Yine işletmecinin kazancının kârdan verilmesi ve anaparaya dokunulmaması bir başka esastır. Buna göre işletmecinin kârının, sadece sermayeden veya bir miktarının sermayeden diğer kısmının kârdan verilmesinin planlandığı bir mudaraba, İslam fihhına göre geçersizdir. Buna ek olarak işletmeci, sözleşmedeki şartlara tam olarak uymamak veya kusurlu yahut kasıtlı davranışlarla sermayenin zarar görmesine neden olması halinde bunu tazmin etmekle yükümlüdür. Çünkü o, sermayenin emanetçisi konumundadır. Bu sebeple de hakkında İslam’ın emanet (vedia) hükümleri geçerlidir (Ellek, 2006: 63-81).

3.2.4.2. Murabaha

Murabaha, satın alınan bir şeyin üzerine kâr ilave edilerek bir başkasına satılmasını ifade eder. Buna göre murabaha, satış akdinin bir türüdür ve “*kârına satış*” demektir. İslam hukukunda kârına satış “*murabaha*”, zararına satış demek olan “*bey’-i vezia*” ve alış fiyatına satışı ifade eden “*bey’-i tevziye*” olmak üzere üç tür satış söz konusudur. Bunların her üçü birden ise İslam fikhında “*emanet usulü satışlar*” kapsamında ele alınır.

Murabahada, birey o eşyanın kendisine ne kadara mal olduğunu belirtmekte ve bu meblağın üzerine makul bir miktar koyarak diğer bir kimseye satmaktadır. Böyle bir satış yani kârına satış yapmak, İslam hukukunda meşru kabul edilmiş normal bir satış olarak kabul edilmektedir. Klasik İslam hukuku kaynaklarında ayrı bir istilah olarak ele alınmış hukuki bir müesseseyi ifade etmemekle birlikte murabaha, İslam Bankacılığı’nın temel mantığını oluşturan unsurlardan biridir (Armağan, 2005: 211-212).

Murabaha, İslam hukukçuları arasında tartışmalı bir yere sahiptir. Uygulamada çalışma prensibi, “*İslam Bankaları*” tarafından kullanılmaktadır. Pratikte A bireyi veya şirketi, B bankasına başvurarak almak istediği malı, sermayesinin yetersizliği nedeniyle satın alamadığını bildirir ve bankanın bu malı satın alarak taksitle kendisine satması teklifinde bulunur. Banka da bu malı satın alarak A’ya belirli bir kâr karşılığında taksitle satar. Burada görüş ayrılıklarına sebep olan konu, taksitli satış sonucunda geçen zamandan dolayı değişen eşya fiyatlarından, taraflardan birinin zarar etmesi durumundan kaynaklanmaktadır. Ancak İslam fikhına göre taraflar olası zararları kabul ederek yaptıkları anlaşmaya uyarlarsa ihtilaf ortadan kalkar (Armağan, 1996: 43).

Mudaraba ve müşareke, salt olarak sermaye ortaklığı ile ilgili bir anlama sahipken; murabaha, daha çok satışla ilgilidir. Ancak bir akde dayalı alım, satım ve görünüşte bir ortaklık gibi algılanmasından dolayı bu kapsamda değerlendirilmektedir.

3.2.4.3. Müşareke

Kelime anlamı olarak “*müşareke*”, iki tarafın ortaklık kurması anlamına gelir. Terim olarak İslam fikhı terminolojisinde müstakil bir şekilde ele alınmamış olan

“müshareke”, daha sonra “İslami Bankacılık” kavramı ile birlikte İslam ekonomisine ait kitaplarda tek bir başlık altında incelenir hale gelmiştir.

Ortaklık kurulması üzerinde düzenleme yapan İslam hukukuna ait bu prensip, şirket (ortaklık) şekillerini çeşitlerine göre farklı tasniflere tabi tutmuştur. Buna göre iki tarafın ortaya koydukları sermaye oranının miktarı farklı ve buna bağlı olarak alacakları kâr oranı da birbirlerinden farklı ise İslam hukuku literatüründe buna “Şirket-i İnan” adı verilir. Yok eğer ortaya konulan sermaye miktarı ve kâr oranı eşit paylar halinde dağılmışsa bu, “Şirket-i Müfavaza” olarak adlandırılır (Armağan, 1996: 41-42).

İnan ortaklığında (Müşareke) kârın önceden yüzdesel olarak belirlenmesi esastır. Örneğin; % 20, % 30 vb. gibi. Aksine şirket ne kadar kâr ederse etsin, önceden belirlenmiş maktu bir kâr payı almak İslam hukukçularınca faiz sayılmıştır. Örneğin; ortaklıktan her ay 10.000 TL pay almak gibi (Ellek, 2006: 28).

3.2.4.4. Müzaraa

Emek – toprak ortaklığı olan müzaraa, toprak sahibinin toprağını bundan alınacak mahsulü bölüşmek üzere birisine işletme hakkını devretmesidir. Ortaklık sözleşmesinin kurulmasıyla başlar. İslam hukukçularınca İslam’ın kaynaklarından çıkarılmış olan prensipleri şu şekilde sıralanabilir:

- Sözleşmeyi yapacak tarafların akıl sağlıklarının yerinde olması şarttır. Ayrıca bu sözleşmeyi velisinin izin vermesiyle henüz ergenlik çağına erişmemiş bir birey de gerçekleştirebilir. Ancak velisinin izni olmadan ergenlik çağına ulaşmamış ise bu sözleşme İslam’a göre geçersizdir.
- Sözleşmeye konu olan toprak ziraata elverişli olmalıdır.
- Tohumun kimin tarafından verileceği önceden belirlenmelidir.
- Ekilecek bitki türünün önceden belirlenmesi ya da bu toprağı işletecek kişiye bunu belirleme hakkının tanınmış olması gerekir.
- Mahsulün bölüşüm oranı da sözleşme sırasında belirlenmiş olmalıdır.

Sözleşmenin mahsul alınmadan bozulması halinde yetiştirecek ürünün tamamı toprak sahibine aittir. Tohumu, toprağı işleyen vermişse toprak sahibi uygun bir kira öder. Fakat tohumu toprak sahibi vermişse, işleyen kişi bundan uygun bir ücret alır.

Topraktan hiç mahsul alınmasa da bu masraflar taraflarca belirtilen şekilde karşılanır. Toprak sahibinin ölmesi gibi bir durum olursa varisleri, işletenin elinden toprağı sözleşme bitimine kadar alamazlar. İşletmecinin ölmesi halinde ise varisleri onun çalışmasını sürdürüp sürdürmemekte özgürdürler. Bu durumda da toprak sahibi bunu engelleyemez (Tabakoğlu, 2008: 306).

3.2.4.5. Müsakat

Kelime anlamı olarak “*müsakat*”, su vermek, ağaçları önceden belirlenmiş orandaki meyveleri karşılığında, sulama ve bakım sorumluluğunun ortaklık yapılan kişiye devredilmesi demektir. Fıkıh terimi olarak ise işletmecinin bağ ve bahçe gibi bir tarım alanının bakımını üstlenmesi karşılığında, yetiştirilecek ürüne yer sahibiyle birlikte ortak olunmasını ifade eder (Ellek, 2006: 51).

3.2.4.6. Muğarese

Müsakat ortaklığı, dikili olan meyve ağaçları ya da üzüm bağı gibi tarım alanları üzerinde yapılırken; “*muğarese*”, İslam hukukunda boş arazinin sözleşme yapılan ortağa teslim edilerek, ağaç dikme görevinin ona devredilmesi ve dikilen ağaçlara her iki tarafın da ortaklığını ifade eder. İslam’da meyve ağaçları üzerinde ortaklık kurmak mümkün olduğu gibi, meyvesi olmayan ancak yapısı itibariyle örneğin; mobilya gibi bir sektörde kullanılmak üzere yetiştirilecek olan bir ağaç türü üzerinde de muğarese ortaklığı yapılabilir. Böylece toprağı olup bunu değerlendiremeyen birey ile çalışmak istediğı halde toprağı olmayan kişi bir araya getirilerek aralarında oluşturacakları bir ortaklıkla üretime yönlendirilmiş olur (Ellek, 2006: 57-59).

3.2.5. Modern Zamana Ait Bir Mevhum: “İslami Bankacılık”

3.2.5.1. “İslami Bankacılık” Düşüncesi

“*İslami Bankacılık*” kavramı ve bunun uygulamadaki hali üzerine konuyla ilgili birçok bilim insanı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mezkur kavram açıklamaya ve

değerlendirilmeye tabi tutulurken ön plana çıkan bir soru, böyle bir uygulamanın gerçekten gerekli olup olmadığı üzerinde düğümlenmektedir. Çünkü bunu problem olarak gören bir grup, bankacılık faaliyetlerinin faiz üzerinde yoğunlaştığını ve bu sebeple de İslam'da gayr-i meşru kabul edilen bir fiilin, “*İslamilik*” adı altında meşrulaştırılmayacağı yönündedir. Evet, belki böyle bir yaklaşım salt olarak kabul edildiğinde ya da sistemin bundan ibaret olduğu varsayıldığında bu düşüncenin doğruluğuna - İslami prensipler ışığında - şüphesiz olarak bakılabilir.

Günümüzde bankacılık faaliyetlerinin bünyesinde yürüttüğü finansal işlemler sadece faizle kredi vermekten ibaret değildir ve yirminin üzerinde işlemi kapsamaktadır. “*İslami Bankacılık*” kavramına farklı bir düşünceyle yaklaşan bir grup da bankaların bu çok yönlü faaliyetlerinin tamamının faizle ilgisinin olmadığını ve bir kısmının tamamen ihtiyaçtan doğduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple de faizden arındırılmış bu tip fonksiyonların İslami prensipler doğrultusunda yorumlanarak bir düzenlemeye tabi tutulması halinde, Müslüman kesimin çeşitli finansal tabanlı ihtiyaçlarının İslam'ın emrettiği şekilde giderilmesinin mümkün olabileceğini belirtmişlerdir.

Batılı sömürgecilerin uzun yıllar İslam dünyasında kalmış olmaları ve onların siyasi güçlerini kaybedip çekilmelerinden sonra bile Müslümanlar üzerinde bıraktıkları sosyal, kültürel ve iktisadi etkilerin izale edilmesi de diğer bir grubun ileri sürdüğü düşüncedir. Buna göre çoğunlukla faize bulaşmış bir sistem haline gelmiş olan Müslüman ülkelerdeki ekonomik yapının faizden kurtarılmasında en önemli geçiş aşaması kurumu “*İslami Bankalar*”dır. Dolayısıyla bunların sayısının artması, kredi ihtiyacında faizli fon alımına alternatif bir boyut teşkil edecek ve birden olmasa da kısmi olarak İslam dünyasının faizden kurtulmasına yardımcı olacaktır (Armağan, 2005: 33-36).

Hangi düşünce paralelinde gelişirse gelişsin “*İslami Bankacılık*” gibi bir kavramın uygulamalarıyla, İslam'ın öngördüğü prensiplerin dışına çıkmaması esastır. Aksi takdirde böyle bir kurumun İslam'a göre hayatiyeti meşruluğunu koruyamaz. Bankaların sundukları faiz kapsamı dışında kalan hizmetlerin birer ihtiyacı gidermesi söz konusu olduğunda ve faiz harici bir yolla kredi ihtiyacının karşılanması göz önüne alındığında, buna belki bir nebze faizsiz ekonomik sisteme geçişte yardımcı bir kurum olarak bakılabilir.

3.2.5.2. Pratikteki “İslami Bankacılık”

“İslami Bankacılık” pratikteki şekliyle, bankacılık işlem ve fonksiyonlarını İslam’ın ekonomik esaslarına uygun olarak gerçekleştiren bir kurumdur. Dolayısıyla mali bir yapıya haizdir. Mülkiyeti bir ya da birkaç kişiye ait olabilir. Eğer sermayesi birden fazla kişinin iştirakiyle meydana gelmişse, bu ortaklık daha önce açıklandığı üzere İslam hukukunda “Şirket-i İnan” kapsamında değerlendirilir.

“İslami Bankalar” amaçları bakımından “Kalkınma Bankası”, “Sosyal Gayeli İslam Bankaları” ve “İslami Esaslı Ticaret Bankaları” olarak üç grupta değerlendirilebilir. “Kalkınma Bankası”nın tek örneği “İslam Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank)”dır. “Sosyal Gayeli İslam Bankaları”na örnek olarak ise 1972’den beri faaliyet gösteren Mısır’da devlet tarafından kurulmuş olan “Nasır Sosyal Bankası”dır. Bu banka faizsiz işlem yapmak haricinde zekatların toplanması ve dağıtımıyla da ilgilenmektedir. Dünyadaki “İslam Bankaları”nın çoğunluğu ise “İslami Esaslı Ticaret Bankaları” grubuna giren katılım bankalarıdır. Bunların faaliyetlerinin büyük kısmı ticari olup, temel amaçları faizin zararlarını gidermek ve Müslümanların kredi ihtiyaçlarını faizsiz bir şekilde karşılamaktan ibarettir. İslami prensipler ile ticari faaliyet sonucundaki kâr dağıtımını esasına dayanan mantığından ötürü ilmi kaynaklarda “ticari banka” şeklinde isimlendirilmişlerdir.

“İslami Bankalar”ın finansal faaliyetleri; yerli para ve dövizle hesap açmak, teminat mektubu sunmak, fon havalesi ve transferi yapmak, poliçe ve emre muharrer senetleri düzenlemek, döviz alım – satımı yapmak, ithalat ve ihracat işlerini finanse etmek, mal alıp – satmak, ticari ve sosyal gayeli şirketler kurmak, menkul eşyaları kiralamak vb. şeklindekilerle yirminin üzerindedir. Ancak tüm bu fonksiyonları içinde; İslami esaslara göre ticari faaliyet, kâr ve zarara katılma yoluyla ortaklık kurulması ve teminat mektubu düzenlemesi ana faaliyetleridir (Armağan, 2005: 37-38). Tüm bu işlemlerinin ana hattıyla mantığını daha önce açıklanmış olan birer İslam hukuku ıstılahı olan “mudaraba”, “murabaha” ve “müşareke” oluşturur.

“İslami Bankacılık” sisteminde banka, mevduat sahipleriyle ilişkilerinde işletmeci; sermaye sahipleri ise sermayedar konumundadır. Banka, işletmeciler için elindeki ödünç kredi rezervinden dolayı da sermaye sahibi olarak görülür. Bu durumda sermaye sahipliği ile işletmecinin sorumluluklarını ikili şekilde üzerinde bulunduran

banka, kurulacak ortaklıklarda bir aracı konumundadır. Ancak bu klasik bankacılık anlayışından farklıdır. Çünkü onlardaki sermayenin kiralanması anlayışına karşın burada emek – sermaye ortaklığı prensibi söz konusudur. Dolayısıyla sistemde müteşebbis olarak gerçekleştirilen kârlar ile sermayedar olarak hak kazanılan kârların bölüşümü gerçekleşir ve faiz anlayışından tamamen farklı bir durum ortaya çıkar.

İslam ekonomisiyle ilgilenen düşünürler sistemin pratikteki bazı uygulamaları üzerine farklı görüşler ortaya atmışlardır. Birkaçını örnek vermek gerekirse, bazıları “*İslami Bankacılık*” sisteminin uluslararası finansal hareketlere engel olmadığı görüşündedir. Onlara göre, dış ilişkilerde Müslüman olmayan devletlerle karşılıklılık ve zaruret esaslarından dolayı faizli işlem gerçekleştirilebilir. Yine farklı bir uygulamada bazı düşünürler de “*merkezi, milli para ve kredi kurumu*” fikrini ileri sürerek devletin sahip olduğu ve onun idaresinde bulunan çağdaş bir Merkez Bankası anlayışını benimserler. Buna göre bugünkü şekliyle bankalar faaliyetlerine belirli ölçüler dahilinde devam edecekler, yani para yatırmış olan müşterilerine faiz ödemesi yapmayacaklar ve kredi alan bireylerden de faiz talep etmeyeceklerdir. Tüm bunların karşılığında ise bankaların kuruluş ve işleyiş masrafları devlet tarafından üstlenilecek ve bankalar sanayiye ödünç kredi vermek yerine bunlara ortak olacaklardır.

Hangi şekil ve mantığa dayandırılmak istenilirse istenilsin, yukarıda açıklanan görüşler, kapitalist bankacılık sisteminin İslami prensipler doğrultusunda revizyona uğratılmış şeklidir. Ancak iyimser bir yaklaşımla bir geçiş dönemi ekonomisi için kullanılabilir uygulamalardır. Yoksa İslam’ın öngördüğü ilkeler göz önüne alındığında bu tipte bankaları “*İslam Kapitalizmi*” kurumu olarak nitelemek daha anlamlı olacaktır (Tabakoğlu, 2008: 387-388).

3.2.5.3. İktisadi Kalkınma ve “Faizsiz Bankacılık”

“*Faizsiz Bankalar*” kurma fikrini İslam dünyasında ilk kez Prof. Dr. Ahmet M. Neccar ortaya atarak Mısır’ın zirai bölgelerinde bunu oluşturmak için girişimlerde bulunmuştur. 1963’te Mısır’daki yetkililerin uygulamaya destek olmasıyla ilk model hayata geçirilmiştir. Tasarruf hesabı, yatırım hesabı (katılım, kâr ortaklığı) ve zekat hizmeti hesabı grupları altında üç ana hizmet veren bu ilk örneğin sayısı halkın destek

ve teşvikiyle üç yıl içinde on üçe ulaşmıştır. Bu tip bankalarla iş ve işlem yapanların sayısı ise bir buçuk milyonu bulmuştur (Karaman, 2011b: 70).

Prof. Neccar modelin gerekliliğini ifade ederken iktisadi kalkınmanın, yatırım ve tasarruf arasındaki yakın ilişkiden geçtiğini bunun ise “*faizsiz bankacılık*” sistemiyle sağlanacağından bahseder. Ona göre iktisadi olarak gelişmiş, kalkınmasını tamamlamış ülkelerin hakim kültüre sahip olduğunu ve bu sebeple de diğer ülkelerin bu kültürün etkisi ve tesiriyle şekillendiğini ileri sürer. Dolayısıyla Müslüman ülkelerin de iktisadi kalkınmalarının yetersizliğinden dolayı bundan olumsuz anlamda etkilendiğini ve İslam kültür ve medeniyetinin yine yetersiz kalkınmaya bağlı olarak dejenere olduğunu söyler. Yani onun ileri sürdüğü model “*faizsiz bankacılık*” vasıtasıyla tasarrufları arttırarak bunları yatırıma dönüştürüp iktisadi kalkınmayı gerçekleştirme ve böylece İslami kültürün bağımsızlığını sağlama düşüncesine dayanır (Neccar, 2011: 71-172).

Batı iktisadi nazariyesi, ülkeleri gelirleri ölçüsünde bir değerlendirmeye tabi tutarak onları gelişmişlik seviyelerine göre “*gelişmiş*”, “*gelişmekte olan*” ve “*az gelişmiş*” olarak çeşitli gruplara ayırmışlardır. Ancak gelire dayalı olduğu belirtilmesine rağmen bu gruplamada gelirle doğru orantılı bir tasnif yoktur. Çünkü Rusya ve Birleşik Arap Emirlikleri, Japonya gibi yüksek gelirli ülkeler, Batılı iktisatçılarda gelişmiş ülkeler arasında görülmezken; bu gelir düzeyinin altında bulunan birçok ülke ise gelişmiş ülkeler grubunda yer alır. Dolayısıyla bu tasnifte iktisat dışı faktörler etkilidir. Bunun daha çok kültürel bir gruplama olduğu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu bağlamda bu tip bir sınıflamayı kıstas kabul ederek ekonomik gelişme ve büyümeyi sağlamaya çalışmak Batı’ya bağımlı olmayı da beraberinde getirecektir. Kalkınma ve büyüme faktörleri, nüfus artış hızının düşürülmesi, “*doğal kaynakların daha etkin kullanımı*” adı altında sömürülmesi, “*teknolojik gelişmenin artırılması*” başlığı içinde Batı kültürünün bu aygıtlarla transferine neden olunmasından başka bir şey değildir.

Batı’nın yeni teknolojileri kullanıma geçmesiyle mevcut olanları az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere bırakması; onları, bunların kullanımı için gerekli yatırım malları ithaline mahkum etmek istemesindedir. Dolayısıyla birçok Müslüman düşünürün Batılı anlamda bir kalkınmayı hedeflemesi, Batı’nın gelişmişlik seviyesinin ve dünya hakimiyetinin altında yatan temel nedenin sanayileşmek ve bu tarzda bir kalkınmadan kaynaklandığını düşünmelerindedir. Ancak bunun, fiyatları giderek artan

bu mallara bağımlılığa ve kültürel dejenerasyona sebep olma ihtimali göz ardı edilmektedir (Tabakoğlu, 2005a: 160-162; Armağan, 2005: 123). Bu konuyu “İslam ve İktisadi Kalkınma” başlığı altında daha detaylı incelediğimizden burada sadece kısaca değinilmekle yetinildi.

Sonuç olarak “faizsiz bankacılık” sistemi, kalkınma için kullanılmak istenildiğinde Batılı anlamda bir yol izlemek İslam’ın ekonomik prensiplerini Batılı tarzda bir yorumlamaya tabi tutmak anlamına gelebilmektedir. Dolayısıyla bunlar göz ardı edilmeden, gelişme ve kalkınma kavramları İslam’ın ekonomik prensipleriyle değerlendirilmelidir.

3.3. SİGORTA MESELESİ

3.3.1. İslam Tarihinde Sosyal Güvenlik Olgusu

İslam, toplumdaki bireyler arasında maddi ve manevi dayanışmayı sürekli dinamik bir yapıda tutmak için dünyanın en köklü yardımlaşması olan zekat uygulamasını, müntesiplerine birer sorumluluk olarak yüklemiştir. Zekatla yoksullar, borçlular, esirlikten kurtulmak isteyenler başta olmak üzere tüm ihtiyaç sahipleri gözetilmek istenmektedir (Kur’an, 9/60).

Hız. Peygamber gençlik yıllarında daha kendisine peygamberlik görevi verilmeden önce bile yoksulların, ihtiyaç sahiplerinin ve zulme uğramış kimselerin zarar ve ihtiyaçlarının giderilmesi için bir takım teşebbüslerde bulunmuştur. Hatta Mekke’de mal, can ve ırz konularında haksız yere saldırıya uğrayanların zararlarının karşılanması için kurulan “*Hilfu’l-fudul (faziletlieler paktı)*” cemiyetine üye olmuştur. Peygamber olduktan sonraki yıllarda kendisine bu üyeliği hatırlatılınca böyle bir şeye yeniden çağrılrsa, eskisi gibi yine üye olacağını söylemiştir.

Hız. Peygamber ve dört halife dönemlerinde sağlık, ev, kaza vb. masraflar o dönem itibarıyla çok büyük maddi külfetlerden oluşmuyordu. Örneğin; ailelerin ev inşası için gerekli malzemenin çoğu hiçbir ücret ödenmeden doğadan temin edilebiliyordu. Dolayısıyla bu tip ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir riziko söz konusu değildi. Ancak bu dönemde esirlerin serbest bırakılması, kazara adam

öldürülmesi vb. durumlarda “*diyet*”, “*fidye*”, “*erş*” gibi maddi tazminatlar söz konusu olmaktaydı. Mezkur maddi yükümlülükler çoğu zaman esirlerin ve diğer mükelleflerin ödeme gücünü aşıyordu. Hz. Peygamber bunun üzerine karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan “*akile*” sistemini kurdu. Buna göre kabile mensuplarının her birinden alınacak yardımla ortak bir fon oluşturulacak ve ödeme güçlüğü çekenler de buradan ihtiyaçları nispetinde faydalanabileceklerdi. Hatta fonun yetersiz kalması durumunda akraba ve komşu kabileler de buna destek olacaktı. Bu sistem daha sonra Hz. Ömer döneminde geliştirilerek belirli esaslara bağlandı.

İslam’da sosyal güvenlik meselesine ait bir diğer olgu da Hz. Peygamber’in hazırladığı “*Medine Vesikası*” adıyla bilinen İslam devletinin ilk anayasasına ait maddelerde geçer. Bu kanunlar Medine’de yaşayan Müslümanlarla, Yahudi ve müşrikler arasında ortak bir anlaşmayla kabul edilmişti. Medine Vesikası’ndaki bir maddede (11. Madde) ağır tazminat yükü altında kalan bir Müslüman’ın fidye veya diyet gibi borçlarının diğer Müslümanlarca karşılanması gerektiği karara bağlanmıştı.

İslam toplumunda yine, diyeti ödeyemeyen kimsenin bu borcunun zekat gelirlerinden ödenmesi prensibi vardır. Örneğin; Hz. Peygamber bir keresinde ana karnındaki ceninin düşmesine neden olan bir kimseyi diyet ödeme cezasına çarptırılmış; suçlunun yakınlarının maddi imkanlarının yetersizliği nedeniyle bu tazminat, suçlunun bağlı bulunduğu kabilenin zekat gelirlerinden ödenmiştir (Döndüren, 2008: 263-266; Rana: 1985).

Sonuç olarak İslam tarihinde ödenemeyen tazminatların giderilmesi, zekat uygulaması ve çoğu kere sadakaya yapılan teşvikten dolayı modern anlamda olmasa da, o devrin koşulları içinde gerçekleştirilmek istenen bir sosyal güvenlik sisteminden bahsetmek mümkündür. Ancak bu, günümüzdeki anlamıyla tam olarak karşılanmasa da temelde ihtiyaçları gidermesi ve bir zararı def etmek maksadıyla oluşturulduğundan, bunu belki sosyal faydayı baz alan basit bir sigorta şeklinde görmek mümkündür. Fakat kesinlikle modern sigorta türünde bir şey değildir ve böyle anlaşılmalıdır.

3.3.2. İslam Fıkhı Açısından Sigorta

İslam iktisadının, daha çok “*fıkh usulü*”nün bir alt dalı olarak “fıkh-ul iktisat” kapsamında ele alındığını daha önce belirtmiştik. Bu bağlamda İslam’ın “*sigorta*” hakkındaki tutumunu anlamak için fıkıh literatüründen yararlanmak yerinde olacaktır. “*Sigorta*” hakkında İslam’da açık bir kural ve prensip bulmak mümkün değildir. İslam alimleri, “*sigorta*” kavramını daha çok – daha önce açıkladığımız – ilk dönem İslam tarihi safhası içinde uygulanmış bazı pratiklerle kıyaslamış ve günümüzdeki modern sosyal güvenlik anlayışı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

İslam hukukuyla ilgilenen İslam alimleri, değerlendirmelerinde “*sigorta sistemi*” ile “*sigorta sözleşmesi*”ni birbirlerinden ayrı tutmuşlardır. Buna göre “*sigorta*”yı belirli prensiplere sahip toplumsal ve iktisadi etkileri bulunan bir düşünce ve bu düşünceye ait mekanizma olarak tanımlarlarken; “*sigorta sözleşmesi*”ni ise bu sisteme dahil olanların aralarında yaptıkları bir akit ve bunun sonucunda doğmuş hak ve görevleri kapsayan bir olgu şeklinde algırlar.

Günümüzde sigorta sistemi iki birey arasında gerçekleşmez. Birçok sigortalının kendisiyle sözleşme yapmış olduğu büyük şirketler tarafından yerine getirilir. Sistem, sigortaya dahil olanlardan toplanan primlerin birikmesi ve oluşan bu fondan sigortaya konu teşkil eden fiilin gerçekleşmesi sonucu meydana gelen zararın karşılanması esasına dayanır. Sonuçta şirketin sermayesi ihtiyat ve teminat akçesi olarak kalır ve biriken fon ile ödenen tazminat arasındaki fark şirkete kâr payı olarak geri döner.

İslam tarihinde günümüzdeki sigorta anlayışı gibi bir uygulama mevcut olmadığından bu, yeni doğmuş bir sistemdir. Bu sebeple de İslami kaynaklarda sigorta hakkında açık bir kural ya da prensip bulunmaz. Ancak İslam alimleri, İslam’ın belirli prensip ve kurallarıyla bu olguyu yorumlayarak İslami bir değerlendirme meydana getirmişlerdir.

İlk değerlendirme sistemin rizikoya karşı teminat ve tazminat esasına dayanması üzerine gerçekleşir. Dolayısıyla ilk anda “*sigorta sözleşmesi*” meçhul bir olay üzerine yapılmış bir sözleşme olması hasebiyle göze çarpar. Buna göre İslam hukukunda böyle bir sözleşme türü doğru ve geçerli değildir. Çünkü İslam hukuku açısından bakıldığında; sigorta edilen riziko gerçekleşmezse, sigorta şirketinin prim alması –

karşılığında bir şey vermediği için – ve zarar meydana gelmişse sigorta yaptıranın – kaybı telafi edecek bir prim ödemediği için – bütün zararı karşılayacak bir meblağı alması caiz gözükmemektedir. Çoğunluğun görüşü ise sigortanın İslam’ın mezkur anlayışından dolayı haram (kesinlikle yasaklanmış) olduğu yönündedir. Yine bu bağlamda çoğu İslam bilgini tarafından “*kumar*” şeklinde telakki edilmiştir (Zerka, 2011: 173-260).

İkinci bir değerlendirme ise sigortayı sağlayan kurumun kâr amacı güdüp gütmemesi esasına göre yapılmıştır. Bundaki temel mantık faizle işlem yapan bir kurumun sistemi çalıştırmaması ve temel hedefin yardımlaşma esasına dayanır. Yani kâr amacı gütmeyen sadece bireylerin altından kalkamayacağı hastalık, kaza, işsizlik gibi temel durumları kapsayan ve onlara çok büyük maddi külfetler yüklemeyen bir sigorta şekli, İslam’ın prensipleri doğrultusunda uygun görülmüştür. Devlet eliyle kurulmuş Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu veya “*karşılıklı yardımlaşma sigortası*” anlayışı kapsamında İslami ölçülerle kurulmuş olan “*kooperatif*” biçimindeki sigortalar buna örnek olarak gösterilebilir.

Üçüncü bir değerlendirme olarak ise “*Trafik Sigortası*”, “*Hayat Sigortası*” ve “*Kasko Sigortası*” üzerinde bir takım düşünce ve görüşler İslam alimlerince ileri sürülmüştür. Bunlar tamamen modern zamana ait kavramlar olduklarından yine İslam’ın belirli prensipleri doğrultusunda yorumlanmış ve bu bağlamda haklarında bir takım kararlar verilmiştir. İlki “*Trafik Sigortası*”nın günümüzde bir zorunluluk haline geldiği yönündedir. Çünkü İzmir’li bir araç sahibi ile Van’lı araç sahibi Afyon gibi bir yerde kaza yaptıklarında hasarın uzak mesafelere ait iki yerde ikamet eden kişilerce ortaklaşa bir kararla telafi edilmesi güçtür. Bu sebeple de bütün araçların ve yolcuların sigortalı olması sebebiyle tüm zararın sigorta şirketleri tarafından karşılanması bir kolaylık gibi gözükmektedir. Dolayısıyla bireyin kendi malına ve üçüncü kişilerin mallarına verilen zararların “*Trafik Sigortası*” ve “*Kasko Sigortası*”yla karşılanması zaruret olması noktasında uygun görülmüştür.

“*Hayat Sigortası*”nda ise temel amaç telef olan ya da zarara uğrayan bir şey olmaksızın yalnız belirli bir prim ödeyerek, belirsiz bir zamanda toplu bir para alınması şeklindedir. İslam alimlerince bu, belirsizlikten dolayı faiz ve kumar şeklinde algılanmıştır. Bu sebeple de uygun görülmemiştir. Ancak sigorta şirketlerinin bu

sakıncalarının giderildiği, temel hedefin yardımlaşma ilkesine dayandırılması ve sermayesinin meşru işlerde kullanılması durumunda caiz hale gelebileceği görüşü de vardır (Döndüren, 2008: 263-272; Karaman, 2012: 209-212).

3.4. ZEKAT

3.4.1. İslami Kaynaklarda Zekat

Zekatın İslam'ın müntesiplerine kesin olarak emredip yüklemiş olduğu bir ibadet türü olduğu (farz) İslam fıkında “*kitap*”, “*sünnet*” ve “*icma*” ile sabittir. Yine İslam fıkında zekat “*zarurat-ı diniyedendir*”; yani kesin olarak vardır ve bunu inkar edenin İslam Dini'nden çıkmış biri olduğuna hükmedilir. “*Zekat*” kelimesi sadece Kur'an'da otuz iki yerde geçer. Bunlardan sekizi Hz. Peygamber'in henüz hicret etmediği ve Mekke'de yaşadığı dönemlerde inmiş ayetlerde (Mekki), kalanı ise Medine'de yaşadığı dönemlerde kendisine vahyolunan ayetlerde (Medeni) geçmektedir. Sadece “*Zekatı verin*” emri Kur'an'da yirmi beş kadar ayette geçmektedir (Akyüz, 2012: 141). Hadislerde de zekatla ilgili birçok ifade bulmak mümkündür. Zekatla ilgili ayet ve hadislere birkaç örnek vermek gerekirse:

Hem namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin. (Kur'an, 2/43)

Siz namazı hakkıyla kılmaya bakın ve zekatı verin.... (Kur'an, 2/110)

Onlar (o müminlerdir) ki, eğer kendilerini yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler ve fenalığı yasak ederler. (Kur'an, 22/41)

İslam dini, beş temel üzerine kurulmuştur: Kelime-i şehadet, namaz kılmak, zekat vermek, haccetmek ve ramazan orucu tutmak. [Hadis Meali] (Akyüz, 2012: 141)

Şeklindeki ayet ve hadislerde zekat açık bir şekilde emredilmektedir. Yine zekat uygulamasını yerine getirmeyen bireylerin ahirette azap göreceklerine dair ayet ve hadislerde geçen ifadeler de zekatın farz olduğunun delillerindendir. Aşağıda ibaresi verilecek ayette geçen “*biriktirme (stok)*” zekatı ödenmeyen paraları içine aldığı gibi, bazı alimlere göre zekatı ödensin veya ödenmesin ihtiyaçtan fazla olarak elde tutulan malları da kapsamaktadır (Akyüz, 2012: 141).

O gün o altın ve gümüşlerin üstü cehennem ateşinde kızdırılacak da bunlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanacak (onlara): "İşte bu kendi canınız için saklayıp biriktirdiğiniz şeydir. Haydi şimdi tadın bakalım şu biriktirdiğiniz şeyin tadını!" denilecek. (Kur'an, 9/35).

Yüce Allah kime mal verir de zekatını ödemezse, kıyamet gününde o mal, sahibine simsiyah iki benek bulunan gayet zehirli (ve zehrinin etkisinden başı) kel bir yılan şeklinde görünerek boynuna gerdanlık yapılacaktır; sonra da iki çene kemiğini (avurdunu) iki tarafından yakalayıp, "Ben senin malınım, ben senin biriktirdiğimin" diyecek. [Hadis Meali] (Akyüz: 2012: 142).

3.4.2. Zekat Sorumluluğu ve Şartları

"Zekat" İslam'ın beş temel şartından biri olmakla beraber tüm Müslümanlara farz kılınmış bir ibadet değildir. İslam bunu belirli şekil ve şartlara bağlamış, ancak bunların gerçekleşmesi durumunda bireylere sorumluluk yüklemiştir. Buna göre zekat mükellefiyetinin şartlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Müslüman olmak. Müslüman olmayan kimse zekat vermekle sorumlu değildir.
- Hür olmak. Yani köle olmamak ya da bağlı bulunduğu devlette malının tasarruf hakkı elinden alınmamış olmak.
- Akıl sağlığı yerinde olmak ve ergenlik çağına gelmiş olmak.
- "Nisab" miktarı mala sahip olmak. Yani konut, ev eşyaları, giyim eşyaları, binek hayvanları, bir yıllık yiyecek ve içecek, iş aletleri, ilim adamlarının kitapları vb. asli ihtiyaçların ve borçların dışında kalan mal ve servet miktarının İslam fikhınca belirlenmiş olan mal ve/veya servet miktarına ulaşması.
- Zekata konu olan mal ve/veya servetin üzerinden elde edildikten sonra hicri bir yıl geçmiş olması, "havelan-ı havl" adı altında bir diğer şarttır.
- Malın sürekli artan ve gelir sağlayan (nema) bir özellik taşımasıdır (Tabakoğlu, 2008: 326-328).

3.4.3. İslami Bir Uygulama Olarak Zekat

"Zekat" temel ihtiyaçlar çıktıktan ve bir yıl geçtikten sonra (havelan-ı havl) belirli bir mal varlığının (nisab) üzerindeki servetten Müslümanlarca nisab miktarının altında kalanlara ödenmesi gereken bir borçtur. Çeşitli mallar ve sermaye üzerinden

belirli bir ölçüyle alınır. Buna göre Müslümanların ürün ve gelirlerinden % 5 – % 50 arasında, servetlerinden ise % 2,5’luk bir kısım her yıl zekata tabidir.

“Zekat” servet ve mülkiyetin tabana yayılmasını sağlayan önemli bir araçtır. Bundan dolayı sermaye temerküzünün İslam toplumlarında görüldüğü olmamıştır. Çünkü zengin kesimden yoksul kesime doğru her yıl yapılan bu fon transferi, servet ve malın belirli ellerde toplanmasının önüne geçmiştir. Ayrıca zekatın durağan sermaye üzerine bir borç olması da, servetin sürekli olarak üretimin içinde kalmasına neden olmuştur. Faiz yasağı da buna eklenince üretime tek başına bir statü kazanarak giremeyen sermaye, emekle bir ortaklık kurmak zorunda bırakılmış; Batı’daki anlamda sınıflaşma ya da sermayenin tek başına bir üretim aracı olması gibi olgular, İslam coğrafyasında hiçbir zaman hayat bulmamıştır (Tabakoğlu, 2008: 70).

İslam’da zekatın kesin olarak emredilmiş bir ibadet olmasına karşın, İslam tarihinde zekat vermeyen zenginler olmuştur. Bu kimseler mallarını ve servetlerinin çoğunu sürekli olarak ihtiyaç sahibi kimselere dağıttıklarından; zekatın şartlarından biri olan “*malın ve/veya servetin üzerinden bir yıl geçmesi (havelan-ı havl)*” şartı gerçekleşmemiş olduğundan zekat farızası bunlardan düşmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bireylerin sürekli sadaka ve infak içerisinde bulunuyor olmalarıdır. Dolayısıyla aslında “zekat”la kastedilen husus malla yapılması gereken en alt seviyeyi belirlemektir ve bu çizgi kesindir. Üstü ise İslam’ın sadaka ve infakı salık veren prensipleriyle teşvik edile gelmiştir. Yani insanlar mal biriktirecek sonra da zekat verecekler şeklinde bir zekat anlayışı İslam’da yoktur. Ancak nisab miktarına ulaşmış mal ve servet söz konusu olduğunda, bunların üzerinden zekat verilmesi gerekir. (Tabakoğlu, 2005i: 268).

Vergilendirmenin amaçlarından biri olan topluma fayda sağlamak kapsamı içinde yoksullara devletçe yapılacak bir yardım, zekat sayesinde devlet müdahalesine gerek kalmadan toplumun fertleri arasında uygulanmaktadır. Dolayısıyla zekat, vergi kaçırılmasını da bir yönde engellemektedir. Çünkü tamamen vicdanı bir yönü olan zekat; bireyi, yaratıcının emir ve yasaklarıyla karşı karşıya bırakarak, onu yoksul ve ihtiyaç sahibi kimselere maddi yardımda bulunmaya zorlar. Bu ise vergilendirme yoluyla amaçlanan bir faydanın yerine getirilmesidir ki, Pakistan’da Maliye Bakanı’nın

1970 yılında Millet Meclisi'nde - bahsedildiği şekilde - mezkur tespiti naklettiği bilinmektedir (Rana, 1985: 77).

3.4.4. Bir Gelir Türü Olarak Zekatın Sarf Yerleri

Kur'an'da zekatın ödenmesi gereken yerler Tevbe Sûresi'nin 60. Ayeti'nde belirtilmiştir. Tefsirlerde ve İslam fihhına ait eserlerde bu yerler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Biz sadece konuya teması açısından ilgili ayeti zikrettikten sonra bunlar hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Sadakalar ancak şunlar içindir: Fakirler, yoksullar, o işte çalışan görevliler, müellefe-i kulûb (kalpleri İslâm'a ısındırılacaklar), köleler, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar. Allah tarafından böyle farz kılındı. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Kur'an, 9/60)

- Fakirler ve Miskinler: İslam alimleri “*fakir*” ve “*misikin*” arasında bir ayırım yapmışlardır. Buna göre “*fakir*”, “*misikin*”den mali olarak daha iyi durumda olan kişidir. “*Fakir*” onlara göre nisab miktarı mala sahip olmayan ya da nisab miktarı mala sahip olduğu halde malı ihtiyacına yetmeyen Müslüman demektir. Ayrıca kendilerine zekat verilebilen bu grup bütün yoksulları, yaşlıları, geçimini sağlayamayanları kapsadığı gibi eğitim ve öğretimden dolayı çalışmaya vakit bulamayanları ve işsizleri de kapsar.
- Boyunduruktan Kurtarılması Gerekenler (Rikab): Bu grup ise düşman elinde bulunan esirlerin kurtarılması, eskiden olup günümüzde bulunmayan kölelerin serbest bırakılması ve sömürge altındaki Müslümanların özgürleştirilmesi için zekat yardımı yapılması şeklinde yorumlanmıştır.
- Borçlular (Ğarimin): Tazminat ödemeye mahkum olmuş veya deprem, sel gibi beklenmedik bir felakete maruz kalmış ya da benzer bir nedenden dolayı borcunu ödeyemeyen kimselere de zekat verilebileceği ifade edilmektedir.
- Yolda Kalanlar (İbnü's-sebil): Bu kavram, İslam alimleri tarafından yolda kalmışlar, dilenciler, terk edilmiş çocuklar, yolculuk için gerekli kolaylıklar, bir yerden bir yere giderken maddi olanaklarını kaybetmiş olanlar ya da alacağını

alamamış tüccarlar olarak yorumlanarak bu gruptakilere de zekat verilebileceği söylenmiştir.

- Zekat Memuru (El-Amilun): Daha çok zekat toplama işinin devlet tarafından yürütüldüğü zamanlarda zekat memurunun zengin de olsa maaş alması gerektiği şeklinde anlaşılmıştır.
- Kalpleri Kazanılmak İstenenler (Müellefe-i Kulub): Bu güruhu İslam fihı, kendilerine ödenecek zekatla kalplerinin İslam'a ısındırılmasının sağlanabileceği kimseler olarak yorumlamıştır.
- Allah Yolunda (Fi Sebilillah): İslam fihında bu, mezheplere göre değişiklik göstermekle birlikte yaratıcının rızasını kazanmak için yapılacak bütün hayır işlerini kapsamaktadır (Akyüz, 2012: 156-158; Tabakoğlu, 2008: 348-351).

SONUÇ

İslam'ın maddeye bakış şekli O'nun iktisadi prensiplerinin temelini oluşturur. Çünkü O, her şeyi “yaratılmış” birer nesne olarak tanımladığından maddenin, yaratıcının emir ve buyrukları doğrultusunda kullanılmasını öğütler. Bu bağlamda insana, nesne üzerinde mutlak bir tasarruf yetkisi vermez. Sadece ona dolaylı bir mülkiyet hakkı tanıyarak, onu “*yaratıcıya ait mülkün emanetçisi*” olarak görür. Dolayısıyla bireyin tasarrufundaki mal ve servet üzerinde bir takım yaptırımlar uygular. Servetin, yaratıcı tarafından insanlara uygulanan sınavın bir parçası olduğunu ileri sürer ve bunu, uyguladığı yaptırımlara gerekçe olarak gösterir (Kur'an, 8/28)⁶³. Yani “*mademki madde yaratıldı ve bunun sahibi onu yaratan yaratıcıdır. O halde madde üzerindeki gerçek tasarruf sahibi O'dur. İnsan, sadece bir emanetçi konumundadır. O, yine maddeyle insanı sınamaktadır. Bu sebeple de bireyin tasarrufunu kısıtlaması O'nun en doğal hakkıdır.*” şeklinde bir düşünce söz konusudur.

İslam'ın ekonomik hayatı içine alan prensipleri, diğer ilkeleri gibi vahye dayalıdır. Dolayısıyla deney ve gözlem sonucunda edinilmiş bilgiler değildir. Ancak bunlar, mutlak manada akla aykırı birer önerme de meydana getirmezler. İnsani tecrübeler sonucunda elde edilen bulgularla oluşturulmuş prensipler olmadığından, İslami yaptırımların neyi amaçlamış olabileceği ancak sonuçları itibariyle anlaşılabilir. Örneğin; “*faizin yasak oluşu*” her ne kadar uyulması gereken ilahi bir emir olarak görülse de; bu prensibin uygulanması sonucu, sermayeye emekten bağımsız bir statü tanınarak, üretime tek başına dahil edilmemesiyle toplum aleyhine büyük sermaye temerküzlerinin önlenmesi gözlemlenebilmektedir.

İslam her şeyden önce ekonomik hayatta iktisatlı davranmayı öğütlemiş ve israfı yasaklamıştır. Ancak bununla birlikte cimriliği de kötü bir haslet olarak tanımlayarak, ikisi arasında bir denge kurmuş, harcama ve tüketimde itidalli (orta yol) olunmasını salık vermiştir. Bu sebeple de İslam'ın paradigmatik yapısında, ihtiyaç dışı mal ve hizmetlerin reklam ve pazarlama ile ihtiyaçmış gibi gösterilerek piyasada tutundurulması gibi bir anlayış bulunmamaktadır. İslam, bir tüketim ekonomisini değil,

⁶³ “*Biliniz ki mallarınız da çocuklarınız da ancak birer imtihan vasıtasıdır. Asıl büyük mükafat ise şüphesiz Allah katındadır.*”

ihtiyaç nispetinde bir üretim ekonomisini öngörür ve israfın önüne geçerek doğal kaynakları korur. Ekonominin temel motoru olarak - kapitalizm gibi - tüketimi değil, ihtiyacı kabul eder.

İslam'ın prensipleriyle öngördüğü ekonomik sistemde ne kapitalizmdeki gibi bireysellik ön plandadır; ne de komünizmdeki gibi fert, toplum içinde şahsiyetini ifadeden yoksundur. Bu bağlamda İslam'da fert, şahsiyetini ifadede - belirli prensipler dahilinde - özgür bırakılmıştır. Yani kişilere, ne her istediklerini “*serbest rekabet*” adı altında yapmaları iznini verir, ne de ticaret yapma ve mülk edinme haklarını ellerinden alır. Adalet üzere olmak ve yaratıcının koyduğu sınırları aşmamak kaydıyla insanları hür kabul eder. Bir taraftan emeğin hakkının verilmesini salık verirken, diğer taraftan da sermaye gelirin emek olmaksızın bir meşruyet tanımayarak faizi yasaklar. Emek ve sermaye arasında hassas bir denge kurar. Mülk edinmeye izin verirken, zekatla bunun durağan halde atıl kalmasını da engeller. Buna ek olarak zenginle yoksul arasına zekat gibi bir köprü kurarken, ihtiyaç sahibini tanımlayıp buna uymayanları çalışmaya sevk eder ve bu fondan yararlanmalarını da engeller. Dolayısıyla İslam'ın öngördüğü ekonomik sistem, tüm iktisadi sistemlerden farklıdır. Çünkü O, diğer iktisadi sistemlere bir tepki olarak prensiplerini oluşturmamıştır. Tamamen kendisine has ve vahiy kaynaklıdır.

İslam'da üretim faktörleri; mal, emek ve rizikodan ibarettir. Sermaye, İslam'ın haksız kazançların önüne geçme çabasından dolayı buna tek başına dahil edilmemiştir. Dolayısıyla emek, bütün üretim faktörlerinin temel iticisi konumundadır. İslam, emeğin bu denli etkin olmasından dolayı ona, manevi bir boyut da kazandırarak onu “*ibadet*” saymıştır. Ayrıca İslam'da emeğin atıl bir vaziyette tutulması da uygun görülmemiştir. Bireyin sorumluluğu ölçüsünde kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışması kesin olarak emredilerek “*farz*” kabul edilmiştir.

İslam, insanların doğuştan sahip oldukları bir takım yetilerin onlara sunduğu farklı imkanları yadsımaz. Yani bir takım insanların bazı kabiliyet ve imkanlarından ötürü – ticari zeka, zengin bir aileye mensup olma vb. – daha fazla ekonomik fayda sağlayabilmesi ihtimalini göz ardı etmez. Dolayısıyla da farklı emeklerin farklı ücretleri alabileceğini kabul ederek komünizmden ayrılır. Yine sermayenin salt olarak üretime girmesiyle elde edilmesi beklenen getirisini (faiz), gayr-i meşru kabul ederek

kapitalizmden de ayrılır. İslam'ın emek anlayışında, emek – sermaye birlikteliği söz konusudur. Bunu da zaten mudaraba, müşareke, murabaha vb uygulamalarıyla açıkça göstermektedir. İslam'ın emek ve sermaye arasında kurmaya çalıştığı bu bağ sayesinde, emek ve sermaye sahipleri arasında bir çatışma ortamı oluşmasının da önüne geçilmiş olunur. Çünkü İslam, bir taraftan “*işçiye hakkı olan ücretin en kısa sürede verilmesi*”ni salık vererek işçinin sömürülmesini engelleyerek onun hakkını korurken; diğer taraftan “*işçinin işini kul hakkı kapsamı içinde en iyi şekilde yerine getirmesi*” prensibi doğrultusunda da işverenin haklarını çiğnetmez. İki taraf arasında bir denge kurmaya çalışır.

İslam'da “*dünyevi ya da uhrevi asketizm*” şeklini almış, sadece ahireti veya dünyayı hedef alan bir çalışma anlayışı yoktur. İslam'ın emek istihdamı stratejisinde dünya ve ahiret birlikte ele alınmış, biri için diğeri reddedilmemiştir. Dolayısıyla da İslam'da amaç olarak sırf maddi plandaki sıkı ve aşırı çalışma değil; ruh ve beden bütünlüğünü birlikte ele alan, kainattaki tüm canlılara merhametle yaklaşmayı benimsemiş disiplinli bir çalışma anlayışı öngörülmüştür. Ayrıca bu bağlamda çalışmak ibadet olarak kabul edilmiş; çalışmasının mahsulü olan malı, koruma uğrunda ölenler şehit olarak tanımlanmıştır. Bunların hepsi, İslam'ın emeğe verdiği önemin kanıtı niteliğindedir.

İslam, sermayeyi emekle birlikte ele alır. Ona, emekten bağımsız olarak üretime katılma hakkı tanımaz. Emekle ortaklaşa üretime yöneldiklerinde ise her iki tarafa da rizikoyu üstlenme sorumluluğu yükler. Dolayısıyla karşılıklı olarak kâr ve zarara ortak olunmasını zorunlu kılar. Sadece bu prensipleri benimsemiş emek – sermaye ortaklıklarının kurulmasına izin verir. Çünkü tersi bir durum sermayeye, emekten ayrı, bağımsız, ayrıcalıklı bir statü tanınması demek olur ki; emek ve sermaye sahipleri arasında bir gerginlik ve çatışma ortamı doğar. Rizikosuz ve emekten arınmış sermaye kazançları (faiz), emeği üretim sürecine yabancılaştırır. Aynı zamanda da sermayenin, belirli grupların ellerinde toplanmasına neden olur ve emek aleyhine çeşitli sermaye tekelleri oluşturur. İslam ise bunu faizi yasaklayarak, zekatı emrederek ve infakı teşvik ederek sorunu daha doğmadan önce engellemeye çalışır. İslami ilkelere göre; gerekirse bu tip sermaye temerküzlerine toplum yararına olarak el konulabilir ve bu tipteki mal varlıkları müsadere edilebilir. Dolayısıyla İslam'ın kurmayı amaçladığı ekonomik

sistemde toplum menfaatleri ön plandadır. Ancak bireylerin şahsiyetleri dikkate alınır ve sadece toplum zararına büyüyen maddi varlık sahipleri burada söz konusudur.

Sonuç olarak İslam'ın kendi prensipleri ışığında, emek ve sermaye arasında bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır. Bu birliktelik, hiçbir iktisadi doktrinde bulunmayan bir takım uygulamalarla desteklenmektedir. Bin dört yüz yıldan fazla bir zamandır yeryüzünün birçok coğrafyasında hüküm sürmekte olan İslam; prensipleriyle, sayısız insanın hayatına yön vermektedir. Dolayısıyla ekonomi gibi, insan yaşamının büyük çoğunluğunu içine alan bir sistem ve özellikle de ekonomi kapsamındaki emek ve sermaye gibi iki büyük olgu hakkında İslam'ın öngörülerini anlamaya çalışmak, İslam inancını taşıyan bireyin iktisadi faaliyetlerinin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- Affane, H., (2011), *Müslümanın Ticaret Ahlakı*, (çev.) S. Bayındır, Beyaz Karınca Yayınları, İstanbul.
- Affane, H., (2012), *Fikhi ve Ahlaki Yönleriyle İslam'da Ticaret*, (çev.) S. Bayındır, Karınca & Polen Yayınları, İstanbul.
- Ahmed, H., (2011), *İslam'da Ekonomik Kalkınma*, (ed.) F. Yılmaz, *İslam Ekonomi Felsefesi* içinde, Berikan Yayınevi, Ankara, ss. 45-68.
- Aktan, H., (1986), "İslam'da Emek ve Sermaye İlişkisi", *İslam'da Emek ve İşçi – İşveren Münasebetleri* konulu Seminer, *Tebliğler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss. 335-361.
- Aktepe, İ. E., (2011), *Hadis Kaynaklarında Faiz ve Finansman*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, V., (2010), *Zekat*, (ed.) A. Yaman, *İslam İbadet Esasları* içinde, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss. 140-164.
- Amin, S., (2007), *Avrupa Merkezilik*, (çev.) M. Sert, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Armağan, S., (1996), *Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Armağan, S., (2005), *İslam Ekonomisi*, Gündönümü Yayınları, İstanbul.
- Atay, H., (1979), *İslam'da İşçi – İşveren İlişkileri*, Kısmet Matbaası, Ankara.
- Bardakoğlu, A., (1986), "İslam Hukukunda İşçi ve İşveren Münasebeti", *İslam'da Emek ve İşçi – İşveren Münasebetleri* konulu Seminer, *Tebliğler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss. 167-264.
- Bedüzzaman Said Nursi Tarihçe-i Hayatı*, (1996), Önsöz, Envar Neşriyat, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N., (1996), *Büyük İslam İlmihali*, İpek Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, V., (2004), *Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar*, Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Buğra, A., (2010), *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Canan, İ., (1994a), "Esbab-ı Nüzule Dair", *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 3, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 7-317.

- Canan, İ., (1994b), “Şehidlik Hakkında”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 4, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 173-182.
- Canan, İ., (1994c), “Rıfk Bölümü”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 6, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 313-320.
- Canan, İ., (1994d), “Zekat Tahsildarının Hak ve Vazifeleri”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 6, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 425-443.
- Canan, İ., (1994e), “Dayanışma ve Yardımlaşma”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 9, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 373-385.
- Canan, İ., (1994f), “Karşılıklı Muhabbet”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 9, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 359-372.
- Canan, İ., (1994g), “Abdestin Sünnetleri”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 10, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 161-186.
- Canan, İ., (1994h), “İlme Teşvik”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 11, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 237-247.
- Canan, İ., (1994i), “Kanaat Bölümü”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 13, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 397-424.
- Canan, İ., (1994j), “Kesb (Kazanç) Bölümü”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 14, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 293-304.
- Canan, İ., (1994k), “Hediye Bölümü”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 16, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 161-174.
- Canan, İ., (1994l), “Rehineler Bölümü”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 17, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 303-313.
- Canan, İ., (1994m), “Ticaretler Bölümü”, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, C. 17, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 247-271.
- Cevizci, A., (2010), *Bilgi Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A., (2011), *Felsefeye Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Chapra, Ö., (1991), *İslam Ekonomisinin Amaçları*, (çev.) F. Yılmaz, *İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi* içinde, Marifet Yayınları, İstanbul, ss. 13-47.

- Chapra, Ö., (2002), *İslam ve İktisadi Kalkınma*, (çev.) A. Esen, Cantaş Yayınları, İstanbul.
- Chapra, Ö., (2011), *İslami Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü*, (ed.) F. Yılmaz, *İslam Ekonomi Felsefesi* içinde, Berikan Yayınevi, Ankara, ss. 69-103.
- Çapra, Ö., (1993), *İslam'da İktisadi Nizam*, (çev.) H. Yavuz, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- Çınar, A., (2011), *İslam Ahlakının Bireysel Boyutu-1: Güzel Ahlak (Faziletler)*, (ed.) T. Görgün, *İslam Ahlak Esasları* içinde, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss. 88-106.
- Diwany, T. E., (2011), *Faiz Sorunu*, (çev.) M. Saraç, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Döndüren, H., (1986), "İslam'da İşçi ve İşveren Münasebetleri", *İslam'da Emek ve İşçi – İşveren Münasebetleri* konulu Seminer, *Tebliğler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss. 363-453.
- Döndüren, H., (2008), *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi*, Erkam Yayınları, İstanbul.
- Ellek, H., (2006), *İslam Hukukunda Emek – Sermaye Ortaklığı*, Akademi Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, S., (1992), *İslam Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, S., (1994), *İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- Esen, A., (2012), *Mevlana Celaleddin Rumi'nin İktisat Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Es-Sadr, M. B., (1998), *İslam Toplumunun Ekonomik Yapısı*, (çev.) M. Tahir, Tuba Yayınları, İstanbul.
- Eşref Efendizade Şevketi, (1964), *İslam'da Emek – Sermaye*, Hedef Yayınları, Ankara.
- Eş-Şerif, Ş. B. A., (1986), *İslam'da İş, İşçi ve Ücret Hukuku*, (çev.) M. Keskin, İhya Yayınları, İstanbul.
- Faruki, İ. R., (2006), *Tevhid*, (çev.) D. Yardım ve L. Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Genç, N., (2012), *Karanlığa Okunan Ezanlar*, Panama Yayıncılık, İstanbul.

- Gezgin, M. F., (1997), *Sosyal Yapı Açısından Genel Sosyoloji Köy Sosyolojisi İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Gülen, M. F., (2012), *Enginliğiyle Bizim Dünyamız: İktisadi Mülahazalar*, Nil Yayınları, İstanbul.
- Haşimi, S. M. S., (2006), *Arifler Yolunun Edepleri*, Semerkand Yayınları, İstanbul.
- Havilland, W. A., (2002), *Kültürel Antropoloji*, (çev.) H. İnanc, Kaktüs Yayınları, İstanbul.
- Hilav, S., (2009), *Felsefe El Kitabı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İsmail, İ. M., (1990), *Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam*, (çev.) C. Aydın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Karakoç, S., (2009), *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, Diriliş Yayınları, İstanbul.
- Kartal, M. A., (2009), *Risale-i Nur'da İktisadi Prensipler*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.
- Küçükalp, K. ve Cevizci, A., (2009), *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, İsam Yayınları, İstanbul.
- Karaman, H., (1981), *İslam'da İşçi – İşveren Münasebetleri*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Karaman, H., (2010), *Fıkıh Usulü*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Karaman, H., (2011a), *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, C.1, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Karaman, H., (2011b), Takdim, (ed.) H., Karaman, *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta* içinde, İz Yayıncılık, İstanbul, ss. 69-70.
- Karaman, H., (2012), *İş ve Ticaret İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Kasapoğlu, A., (2012), Sosyoloji'nin Tarihsel Yaklaşımı ve Sosyolojik Kuramlar, (ed.) Ç. Kirel, Z. Sungur, *Davranış Bilimleri-I* içinde, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss. 28-56.
- Kurt, A., (2009), *İslam Çalışma Ahlakı*, Emin Yayınları, Bursa.
- Kutub, S., (1991), *İslam ve Emperyalizm*, Şelale Yayınevi, İstanbul.
- Kutub, S., (2008), *İslam'da Sosyal Adalet*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- Küçükkalay, M., (2011), *İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Lahbabi, M. A., (1972), *İslam Şahsiyetçiliği*, (çev.) İ. H. Akın, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- Livaneli, Z., (2003), *Gorbaçov'la Devrim Üstüne Konuşmalar*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F., (2010), *Komünist Manifesto*, Alter Yayınları, Ankara.
- Marx, K., (2011), *Kapital*, C. 1, (çev.) M. Selik ve N. Satlıgan, Yordam Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F., (2011), *Alman İdeolojisi*, (çev.) E. Aktan, Alter Yayınları, Ankara.
- Méda, D., (2012), *Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?*, (çev.) I. Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Neccar, A.M., (2011), *İslam Ülkelerinde İktisadi ve İctimai Kalkınma Stratejisi Olarak Faizsiz Bankalar*, (çev.) H. Karaman, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta* içinde, İz Yayıncılık, İstanbul, ss. 71-172.
- Nevfel, A., (1990), *Zekat*, (çev.) C. Aydın, *Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam* içinde, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 102-129.
- Nursi, S., (1996a), *Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul.
- Nursi, S., (1996b), *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul.
- Nursi, S., (2000), *Lem'alar*, Envar Neşriyat, İstanbul.
- Omay, U., (2009), *Emeğin Kültür ve Manipülasyon Teorisi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Orman, S., (2007), *Gazali'nin İktisat Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Orman, S., (2010), *İktisat, Tarih ve Toplum*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Özakpınar, Y., (2009), *Bir Medeniyet Teorisi : Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Özel, İ., (2011), *Üç mesele : Teknik – Medeniyet – Yabancılaşma*, Şule Yayınları, İstanbul.

- Öztürk, A., (1986), “İslam’da İşçi ve İşveren Münasebetleri”, *İslam’da Emek ve İşçi – İşveren Münasebetleri* konulu Seminer, *Tebliğler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss. 21-76.
- Rana, İ. M., (1985), *Hz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*, (çev.) A. Kot, Bir Yayıncılık, İstanbul.
- Saliba, G., (2008), *İslam Bilimi ve Avrupa Rönesansı’nın Doğuşu*, (çev.) G. Aksoy, Butik Yayınları, İstanbul.
- Savaş, V., (2007), *İktisat’ın Tarihi*, Siyasal Yayınevi, Ankara.
- Schumpeter, J. A., (2010), *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Alter Yayıncılık, (çev.) H. İlhan, İstanbul.
- Sombart, W., (2011), *Burjuva*, (çev.) O. Adanır, Doğu – Batı Yayınları, Ankara.
- Şafak, A., (1986), “Mukayeseli Hukukta Ücret Politikası”, *İslam’da Emek ve İşçi – İşveren Münasebetleri* konulu Seminer, *Tebliğler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss. 109-164.
- Şahin, F., (2011), “İşe Devamsızlığın Nedenleri, Sonuçları ve Örgütler İçin Önemi”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.4, S.1, Niğde, ss. 24-39.
- Şakfe, M. F., (1968), *İslam’da İş Ahkamı ve İşçi Hakları*, (çev.) İhsan Toksarı, Nida Yayınları, İstanbul.
- Şeriati, A., (2004), *Kapitalizm*, (çev.) Y. Arslan, Dünya Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A., (1986), “İslam Ekonomisinde Emek ve Sermaye Kavramları”, *İslam’da Emek ve İşçi – İşveren Münasebetleri* konulu Seminer, *Tebliğler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss. 77-107.
- Tabakoğlu, A., (2005a), *Zihniyet ve İzafiyet, Toplu Makaleler-2: İslam İktisadı* içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 5-8.
- Tabakoğlu, A., (2005b), *İslam Ekonomisinde Emek ve Sermaye Kavramları, Toplu Makaleler-2: İslam İktisadı* içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 125-137.
- Tabakoğlu, A., (2005c), *İslam İktisadında İşçi – İşveren Münasebetleri, Toplu Makaleler-2: İslam İktisadı* içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 138-159.
- Tabakoğlu, A., (2005d), *İslam İktisadı Açısından Kalkınma, Toplu Makaleler-2: İslam İktisadı* içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 160-169.

- Tabakoğlu, A., (2005e), *Gayb İnancının Ekonomik Hayata Yansımaları, Toplu Makaleler-2: İslam İktisadı* içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 13-28.
- Tabakoğlu, A., (2005f), *İslam Ekonomisinin Tarih Boyunca Oluşturduğu Kurumlar, Toplu Makaleler-2: İslam İktisadı* içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 29-40.
- Tabakoğlu, A., (2005g), *Türk İktisat Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A., (2005h), *İslam İktisadı: Toplu Makaleler-2*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A., (2005i), *Kapitalist Toplum İle İslam Toplumu Arasında Bir Karşılaştırma: Müslümanın Malı Zekatı Beklemez, Toplu Makaleler-2: İslam İktisadı* içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 266-272.
- Tabakoğlu, A., (2007), “İş Ahlakının Nazari ve Tarihi Esasları”, *IX. Kur'an Sempozyumu: Kur'an'da Ahlaki Değerler (14-16 Nisan 2006)*, Fecr Yayınları, İstanbul, ss. 189-213.
- Tabakoğlu, A., (2008), *İslam İktisadına Giriş*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Turgay, N., (2006), *Kur'an'da Mal Kavramı*, Fecr Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, O., (2005), *İslam Değerler Sistemi ve Max Weber*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Uludağ, S., (2010), *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Uner, E., (2007), *İslam'da Ticaret Ahlakı ve Helal Kazanç*, Yasin Yayınevi, İstanbul.
- Uygur, N., (1996), *Kültür Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ülgener, S. F., (2006), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Ünal A. ve Çelik İ. T., (2010), “Çalışma Ahlakı Kavramına Kültürel Bir Bakış ve Türkiye’de Çalışma Ahlakı”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.93, <http://www2.bayar.edu.tr/sosyal/dergi7/17Unal.pdf> (26.01.2013), ss. 217-240.
- Wallerstein, I., (2005), *Modern Dünya Sistemi*, C. 1, (çev.) L. Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul.

- Weber, M. (2010), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (çev.) E. Aktan, Alter Yayıncılık, Ankara.
- Yazır, M. H., [Tarih yok], *Kur'an-ı Kerim Yüce Meali*, Merve Yayınları, İstanbul.
- Yazır, M. H., (1992a), *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 1, Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yazır, M. H., (1992b), *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 2, Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yazır, M. H., (1992c), *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 3, Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yazır, M. H., (1992d), *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 7, Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yazır, M. H., (1992e), *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 8, Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yeğin, A., (1997), *Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yeniçeri, C., (2009), *İslam'ın Emeğe Bakışı ve Emek Hayatını Düzenlemesi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, F., (1991), *İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, A., (2007), *Romantizmden Gerçeğe Küreselleşme*, Tekaç Minima Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, M. K., (2009), "Din ve İktisat", *Köprü Dergisi*, S. 106, İstanbul, ss. 71-83.
- Yılmaz, F., (2011), *İslam Ekonomi Felsefesi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Zerka, A., (2011), *İslam'a göre Sigorta*, (çev.) H. Karaman, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta* içinde, İz Yayıncılık, İstanbul, ss. 173-260.
- Zuhayli, V., (2011a), "İcar Akdi", *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, C. 6, (çev.) A. Efe ve B. Eryarsoy, H. F. Ulus ve A. Ural ve Y. V. Yavuz ve N. Yıldız, İstanbul, Bilimevi Basın Yayın, ss. 19-65.
- Zuhayli, V., (2011b), "Riba (Faiz)", *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, C. 5, (çev.) A. Efe ve B. Eryarsoy, H. F. Ulus ve A. Ural ve Y. V. Yavuz ve N. Yıldız, İstanbul, Bilimevi Basın Yayın, ss. 495-524.

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZGEÇMİŞ FORMU

Adı- Soyadı	Tufan SARITAŞ	T.C. Kimlik Numarası	14327125230		
Doğum Yeri	Eskişehir	Doğum Tarihi	07.07.1985		
Lisans Öğrenimi	Anadolu Üniversitesi / İşletme	Yüksek Lisans Öğrenimi	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat Anabilim Dalı		
Yabancı Dil/ler		SEVİYE	Başlangıç	Orta	İyi
1. İngilizce				X	
2. Arapça			X		
3.					

BİLİMSEL FAALİYETLER

.....
.....
.....
.....

İŞ DENEYİMİ

ÇALIŞTIĞI KURUMLAR.....
.....
.....
.....
STAJLAR.....
.....
.....
PROJELER.....
.....

İLETİŞİM BİLGİLERİ

ADRES : Osmangazi mh. Adanır sk. No: 36/2 Odunpazarı /ESKİŞEHİR
TELEFON : - GSM: 541 446 60 59 E-Posta: tufansaritas@gmail.com

NOTLAR

.....
.....
.....